

Europske vrijednosti u kurikulumima međupredmetnih tema

Mlikotić, Mirta

Master's thesis / Diplomski rad

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:131:364534>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-14**

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
University of Zagreb
Faculty of Humanities
and Social Sciences

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU

FILOZOFSKI FAKULTET

ODSJEK ZA PEDAGOGIJU

**EUROPSKE VRIJEDNOSTI U KURIKULUMIMA
MEĐUPREDMETNIH TEMA**

Diplomski rad

Mirta Mlikotić

Zagreb, 2023.

Sveučilište u Zagrebu

Filozofski fakultet

Odsjek za pedagogiju

**EUROPSKE VRIJEDNOSTI U KURIKULUMIMA MEĐUPREDMETNIH
TEMA**

Diplomski rad

Mirta Mlikotić

Mentor: dr.sc. Ružica Jurčević

Zagreb, 2023.

1. Sadržaj

1. Uvod.....	1
2. Europska unija	3
2.1. Institucionalni okvir Europske unije.....	4
3. Obrazovne politike Europske unije	6
3.1. Programi i inicijative EU-a u području obrazovanja.....	8
4. Europska dimenzija obrazovanja.....	11
5. Europske vrijednosti	14
5.1. Sadržajno određenje temeljnih vrijednosti	17
5.2. Učenje i poučavanje vrijednosti	22
6. Kurikulumi	25
6.1. Nacionalni okvirni kurikulum	25
6.2. Međupredmetne teme	26
7. Problem i cilj istraživanja	28
8. Analiza međupredmetnih kurikuluma.....	31
8.1. Analiza kurikuluma „Uporaba informacijske i komunikacijske tehnologije“	31
8.2. Analiza kurikuluma „Osobni i socijalni razvoj“	37
8.3. Analiza kurikuluma „Održivi razvoj“	43
8.4. Analiza kurikuluma „Poduzetništvo“	49
8.5. Analiza kurikuluma „Učiti kako učiti“	55
8.6. Analiza kurikuluma „Zdravlje“	59
8.7. Analiza kurikuluma „Građanski odgoj i obrazovanje“	65
9. Rasprava.....	71
10. Zaključak	77
Literatura	79
Popis tablica	85
Popis slika	85

Europske vrijednosti u kurikulumima međupredmetnih tema

Sažetak

Budući da je Hrvatska postala članicom Europske unije 2013. godine, jedna od njenih obveza je uskladiti zakonodavstvo i politike s pravnom stečevinom EU-a. Obrazovne politike Europske unije fokusiraju se na promicanje europske dimenzije obrazovanja. Jedan od pokazatelja europske dimenzije obrazovanja su europske vrijednosti kojima Europska unija pridaje veliku važnost budući da je ona zasnovana na vrijednostima. S obzirom na to da niti jedan nastavni predmet nije direktno usmjeren na učenje i poučavanje vrijednosti, uvid u važnost europskih vrijednosti u hrvatskom odgojno-obrazovnom sustavu možemo dobiti putem analize kurikuluma međupredmetnih tema. U ovom radu korištena je tekstualna analiza svih sedam međupredmetnih kurikuluma u kojima se istraživala zastupljenost temeljnih vrijednosti na kojima je zasnovana Europska unija: ljudsko dostojanstvo, sloboda, demokracija, jednakost, vladavina prava, poštovanje ljudskih prava. Cilj rada bio je doći do spoznaja o tome jesu li europske vrijednosti uopće zastupljene, u kojim su sastavnicama zastupljene, postoje li razlike u njihovoj zastupljenosti te kakav je pristup učenju i poučavanju vrijednosti. Utvrđeno je da svi kurikulumi sadrže europske vrijednosti što pokazuje da su one značajne za hrvatsku obrazovnu politiku. Utvrđeno je da su vrijednosti zastupljene u prvim četirima sastavnicama koje opisuju opće i specifične ciljeve teme te odgojno-obrazovna očekivanja. Najzastupljenije vrijednosti su demokracija i ljudska prava dok je vladavina prava najmanje zastupljena. Učenje i poučavanje vrijednosti usmjereno je na sociokonstruktivistički pristup u kojem je učenik aktivni kreator vlastitog znanja.

Ključne riječi: Europska unija, europske vrijednosti, europska dimenzija obrazovanja, međupredmetne teme, obrazovne politike

European values in the curricula of cross-curricular topics

Abstract

As an EU member state, one of Croatia's obligations is to coordinate its legislation and policies with the Community *aquis*. The main focus of the EU's educational policy is the promotion of European dimension in education and the European values are one of the indicators of European dimension. Due to the fact that no school subject is directly focused on teaching and learning of values, the insight into the importance of values in Croatian education system can be gained through the analysis of cross-curricular topics. In this paper, the representation of European founding values (human dignity, freedom, democracy, equality, rule of law, human rights) was analyzed in the curricula of all seven cross-curricular topics. The aim was to analyze the following: whether the values are represented in the curricula, which aspects of the curricula they are represented in, if there are any significant differences in their representation, what is the approach to teaching and learning of values. It was found that the European values are represented in all the curricula, which points to their significance in the Croatian education policy. The values are represented in the first four parts of the curricula which contain the aims of the curricula as well as the educational expectations. The most represented are democracy and human rights while rule of law is the least represented. The curricula highlight the social constructivist approach to teaching and learning of values in which the student assumes an active role in their own learning process.

Key words: the European Union, European values, European dimension in education, cross-curricular topics, education policy

1. Uvod

Europska unija (EU) zajednica je 27 europskih zemalja, a nastala procesom suradnje i integracije koji je započelo šest europskih zemalja 1951. godine. Republika Hrvatska postala je dijelom Europske unije 1. srpnja 2013. godine. Kao članica Europske unije, Hrvatska ima obavezu svoje zakonodavstvo i politike uskladiti s pravnom stečevinom EU-a. Članstvo u EU-u Hrvatskoj nudi brojne prilike i brojne izazove, kako općenito, tako i u odgojno-obrazovnom sustavu. Europska unija zalaže se za uvođenjem europske dimenzije obrazovanja i europskih vrijednosti u odgojno-obrazovni sustav kako bi se doprinijelo razvoju zajedničkog europskog identiteta i smanjenju nacionalizma, ksenofobije i diskriminacije po bilo kakvoj osnovi.

Pavičić Vukičević (2018) ističe da su vrijednosti u općenitom smislu sastavni dio odgojno-obrazovnog konteksta budući da obrazovanje osim usvajanja znanja i vještina obuhvaća i učenje o vrijednostima. Važno je istaknuti da vrijednosti ovise o kulturnom kontekstu te je tako za Europsku uniju karakterističan specifičan sklop demokratskih vrijednosti na kojima ona počiva. Pavičić Vukičević (2018) navodi da se europske vrijednosti pojavljuju u znanstvenom, stručnom i političkom diskursu kao sintagma kojom se opisuje vrijednosni sustav naroda europskog prostora. One su „upisane u naše svakodnevne živote, a samim time i u odgojno-obrazovnu djelatnost i školu kao instituciju društva u kojoj se odvija sekundarna socijalizacija djece i mladih” (Pavičić Vukičević, 2018, 212). Već u *Ugovoru o Europskoj uniji (pročišćena verzija)* (2016) ističu se temeljne vrijednosti EU-a, a to su ljudsko dostojanstvo, sloboda, demokracija, jednakost, vladavina prava i ljudska prava. Za implementaciju europskih vrijednosti u odgojno-obrazovni sustav država članica važna je europska dimenzija obrazovanja kao temeljna inicijativa EU-a u odgojno-obrazovnom kontekstu. Europska dimenzija obrazovanja formirana je kao zajednički projekt Europske unije i Vijeća Europe sredinom osamdesetih godina prošlog stoljeća *Rezolucijom Vijeća i ministara obrazovanja* koja je usvojena 1988. godine. U njoj se države članice pozivaju da ovaj koncept uključe u školske kurikulume, nastavne materijale i stručno usavršavanje nastavnika (Puljiz i Živčić, 2009). Ledić, Miočić i Turk (2016, 7) ističu da ona „svoje utemeljenje pronalazi u ideji da obrazovanje treba doprinijeti osjećaju europskog zajedništva i znanja o Europskoj uniji i istovremeno poticati razvoj višejezičnosti, mobilnosti i aktivnog građanstva, europskog

identiteta i vrijednosti”. Ovim se konceptom teži uspostavljanju jedinstvene europske obrazovne politike s ciljem da se pronađu sličnosti u različitostima. Neke od zadaća europske dimenzije su unapređivanje međusobne suradnje, razumijevanja i poboljšanje pokretljivosti i komunikacije na europskom prostoru (Zidarić, 1996).

Diestro Fernandez (2015) navodi da je europsku dimenziju obrazovanja potrebno uvoditi u školski sustav, a posebice u školske kurikulume i obrazovne programe na formalnoj razini, izvannastavne aktivnosti, obrazovanje i stručno usavršavanje nastavnika te školsko vođenje i upravljanje. Projekt europske dimenzije bio je ponajprije usmjeren prema mladima u nadi da će steći znanja koja su im potrebna za ravnopravno sudjelovanje u Europi. S obzirom na to, sistematično uvođenje europske dimenzije obrazovanja i svih njenih pokazatelja u školske kurikulume pa tako i europskih vrijednosti može uvelike doprinijeti razvoju europskog identiteta, ali i informiranosti mladih o mogućnostima koje donosi Europska unija, kao i o vrijednostima koje ona promiče jer govoriti o europskoj dimenziji znači govoriti o europskim vrijednostima koje se putem obrazovnog sustava prenose na mlađe generacije. S obzirom na to da niti jedan nastavni predmet nije direktno usmjeren na poučavanje vrijednosti, zastupljenost europskih vrijednosti u hrvatskom odgojno-obrazovnom sustavu može se najlakše sagledati putem kurikuluma međupredmetnih tema. Međupredmetne teme su općeljudske teme koje su usmjerene na razvoj ključnih kompetencija kod učenika i služe kao podloga cjeloživotnom učenju. Kurikulumi međupredmetnih tema organizirani su prema odgojno-obrazovnim ciklusima i domenama unutar kojih se nalaze odgojno-obrazovna očekivanja (Škola za život, 2021). Očekivanja međupredmetnih tema moraju biti zastupljena u predmetnoj nastavi i predmetnim kurikulumima te je zastupljenost europskih vrijednosti u kurikulumima međupredmetnih tema najbolji pokazatelj u kojoj mjeri hrvatske obrazovne politike europske vrijednosti smatraju važnima u odgojno-obrazovnom kontekstu.

S obzirom na sve navedeno, cilj rada je sagledati zastupljenost temeljnih vrijednosti Europske unije kao jednih od pokazatelja europske dimenzije u obrazovanju u kurikulumima međupredmetnih tema. U radu će se koristiti metoda tekstualne analize literature koja će se sastojati od sedam kurikuluma međupredmetnih tema (*Osobni i socijalni razvoj, Učiti kako učiti, Građanski odgoj i obrazovanje, Zdravlje, Poduzetništvo, Uporaba informacijske i komunikacijske tehnologije i Održivi razvoj*).

2. Europska unija

Kako bi se lakše definirao i razumio pojam europske dimenzije i europskih vrijednosti, potrebno je definirati Europsku uniju te sagledati njen ustroj i njen pogled na obrazovanje budući da je ovaj pojam vezan uz Europsku uniju i njenu politiku.

Kao posljedica dva svjetska rata u Europi su počele nastajati supranacionalne institucije koje su za cilj imale političku i gospodarsku suradnju između država članica kako bi same države ojačale i kako bi se spriječili potencijalni nemiri između država (Keating, 2014). Tako je početkom 50-ih godina 20. stoljeća Jean Monnet predložio osnivanje triju nadnacionalnih institucija koje će pokrivati tri sektora: ekonomski, vojni i politički. Tako je nastala preteča Europske unije, Europska zajednica za ugljen i čelik (EZUČ) koju su 1951. godine osnovale šest država (Francuska, Njemačka, Italija, Belgija, Nizozemska i Luksemburg). Svih šest članica 1. siječnja 1958. ušlo je novu zajednicu pod nazivom Europska ekonomska zajednica (EEZ). Glavni cilj Zajednice bio je povećanje gospodarske suradnje između navedenih šest država, a kasnije su joj se postupno pridružile još 22 države. Europska ekonomska zajednica od gospodarske je zajednice postala zajednicom koja pokriva različita područja politike, kao što su klima i okoliš, zdravlje, sigurnost, pravosuđe i vanjski odnosi. Godina 1993. jedna je od najvažnijih za europske integracije. Te je godine na snagu stupio *Ugovor o Europskoj uniji* (Ugovor iz Maastrichta). Njegovim stupanjem na snagu Europska ekonomska zajednica promijenila je naziv te postala Europska unija (EU). EU je danas gospodarska i politička zajednica koja se sastoji od 27 europskih zemalja (Europska komisija, 2023a; Ledić, Miočić i Turk, 2016).

Djelovanje Europske unije utemeljeno je na ugovorima koje sve države EU-a moraju odobriti demokratskim postupkom. Pravna podloga današnjoj EU je *Ugovor o Europskoj uniji* koji je zaključen u Maastrichtu 1991., potpisan 7. veljače 1992., a stupio na snagu 1. studenog 1993. godine (Mintas-Hodak, 2010). Tim Ugovorom stvorena je Europska unija. Najviši pravni temelji EU-a danas su *Ugovor o Europskoj uniji* i *Ugovor o funkcioniranju EU-a te Povelja Europske unije o temeljnim pravima*. Danas je također na snazi Reformski ugovor koji je nazvan po mjestu u kojem je potpisan, *Ugovor iz Lisabona*. On je potpisan 13. prosinca 2007., a stupio je na snagu 1. prosinca 2009. godine (Europska komisija, 2017a).

2.1. Institucionalni okvir Europske unije

Kako bi EU mogla ostvarivati svoje ciljeve i provoditi dogovorenu politiku uspostavljen je institucionalni okvir EU-a. Na čelu EU-a nalaze se četiri glavne institucije koje donose odluke, a to su: Europski parlament, Europsko vijeće, Vijeće Europske unije i Europska komisija. Navedene institucije su autonomne i donose odluke, a države članice se obvezuju da će ih poštivati i provoditi (Mintas-Hodak, 2010). Prema članku 13., stavku 2. *Ugovora o Europskoj uniji (pročišćena verzija)* (2016): „Svaka institucija djeluje u granicama ovlasti koje su joj dodijeljene u Ugovorima i u skladu s njima određenim postupcima, uvjetima i ciljevima. Institucije međusobno održavaju lojalnu suradnju.” Kako bismo lakše razumjeli načine donošenja politika Europske unije pa tako i obrazovne politike te europske dimenzije obrazovanja, potrebno je pobliže definirati svaku od institucija EU-a.

Europski parlament sastoji se od zastupnika koje biraju građani država članica na razdoblje od pet godina. Europski parlament i Vijeće Europske unije odlučuju o europskim propisima te odobravaju proračun EU-a (Europska unija, 2023). Neke od najvažnijih zadaća Europskog parlamenta su sudjelovanje u donošenju propisa i sudjelovanje u donošenju proračuna. Također, Europski parlament demokratski nadzire cijeli EU, a posebno Europsku komisiju te nadzire upravljanje politikama EU-a. Članovi Europskog parlamenta i članovi nacionalnih parlamenata često surađuju unutar političkih stranaka i specijaliziranih tijela. Nacionalni parlamenti imaju pravo izraziti mišljenje o zakonima koje predlaže Europska komisija čime se osigurava poštivanje načela supsidijarnosti. Prema tom načelu, EU bi se trebao baviti određenim pitanjem kada se procijeni da bi to bilo učinkovitije nego djelovanje na nacionalnoj razini (Mintas-Hodak, 2010; Fontaine, 2018).

Europsko vijeće glavna je institucija EU-a i sastoji se od čelnika država ili vlada država članica zajedno s njegovim predsjednikom i predsjednikom Europske komisije. Ono je najreprezentativnije tijelo EU-a po svom sastavu. Ono utvrđuje ciljeve EU-a, sudjeluje u donošenju odluka o pitanjima o kojima se Vijeće ministara ne može usuglasiti te daje poticaj na glavne političke inicijative (Fontaine, 2018). Budući da se ono sastoji od predstavnika država članica, ono nema zakonodavnu ulogu. Ako u iznimnim situacijama Europsko vijeće donese pravni akt, onda se smatra da ga je donijelo Vijeće EU-a (Mintas-Hodak, 2010).

Vijeće Europske unije (ranije Vijeće ministara) sastoji se od ministara svih nacionalnih vlada koji se sastaju da bi donosili propise i usklađivali nacionalne politike. Jedna od njegovih posebnosti je i to što se sastav Vijeća EU-a mijenja ovisno o temi koja je aktualna. Još jedna od njegovih značajki jest rotirajuće predsjedništvo što znači da svakih šest mjeseci Vijećem predsjedava druga država članica (Hrvatska je predsjedala od siječnja do lipnja 2020. godine). Jedna od glavnih uloga Vijeća je donošenje propisa. Povijesno je Vijeće bilo glavni zakonodavac u EU-u, no nakon Lisabonskog ugovora, tu zadaću sve više dijeli s Europskim parlamentom, a njihovim suodlučivanjem donose se svi redoviti propisi EU-a (Mintas-Hodak, 2010).

Europska komisija smatra se povijesno-političkim i izvršno-administrativnim tijelom EU-a. Međutim, njen se položaj mijenjao kroz povijest i danas su te njene uloge ograničene (Mintas-Hodak, 2010). Europskom komisijom upravlja predsjednik Komisije (trenutno Ursula von der Leyen), a osim predsjednika čine ju po jedan član iz svake države članice. Zadaća Komisije jest da zastupa zajedničke interese država članica te se zbog toga često smatra 'motorom integracije'. Osim toga, ona osigurava da se uredbe i direktive provode u članicama EU-a. Također, budući da je Komisija izvršno tijelo, ona provodi odluke koje je donijelo Vijeće EU-a te ima ovlasti upravljanja zajedničkim politikama EU-a (Mintas-Hodak, 2010; Fontaine, 2018).

Poznavanje institucija možemo smatrati jednim od preduvjeta aktivnog građanstva. Također, znanje o institucijama omogućuje građanima da lakše shvate razine odlučivanja prilikom donošenja raznih regulativa kao što su zakoni, akcijski planovi i strategije koje utječu na obrazovnu politiku u državama članicama. Stoga bi odgojno-obrazovne ustanove putem programa, kurikuluma i drugih nastavnih i izvannastavnih sadržaja trebale posvetiti pažnju i vrijeme informiranju djece i mladih o temama koje se tiču Europske unije (Ledić, Miočić i Turk, 2016).

3. Obrazovne politike Europske unije

Djelovanje Europske unije utemeljeno je na ugovorima koje su potpisale države članice. Prije pristupanja Europskoj uniji, države članice obvezuju se da će svoje politike i zakonodavstvo u svim područjima uskladiti s pravnom stečevinom EU-a, odnosno s odredbama temeljnih pravnih akata koji upravljaju radom Europske unije (*Ugovori i Povelja Europske unije o temeljnim pravima*). Hrvatska se tako obvezala da će zakonodavstvo odgojno-obrazovnog područja uskladiti s direktivama Vijeća i načelima koje zastupa EU, kao što su načela nediskriminacije i jednakosti te da će osigurati financijski i administrativni okvir za sudjelovanje u programima koje provodi Europska unija (Vlada RH, 2006, prema Ledić, Miočić i Turk, 2016). Obrazovanje se u Europskoj uniji odvija po principu supsidijarnosti, što znači da države članice mogu same donositi zakone koji se odnose na odgojno-obrazovni sustav, ali trebaju pratiti neke smjernice koje propisuje Europska unija. Članice imaju slobodu i odgovornost da samostalno odrede sadržaje, strukturu i organizaciju odgojno-obrazovnog sustava, a EU nema pravo ometati članice u tom postupku niti nametati svoje zakone. Prema čl. 2, st. 5 *Ugovora o funkcioniranju Europske unije (pročišćena verzija)* (2016), pravno obvezujući akti EU-a ne smiju uključivati obvezu da države članice međusobno usklađuju zakone i propise u tom području. Nadležnost EU-a trebala bi biti pomoćna. Ona je nadležna za poduzimanje aktivnosti koje podupiru, koordiniraju ili dopunjuju djelovanje država članica. Cilj je EU-a da podupire države članice u njihovim djelatnostima u odgojno-obrazovnom području, a obveza država članica jest da one svoje obrazovne aktivnosti i obrazovne politike provode u skladu sa zakonodavstvom EU-a.

Odgojno-obrazovno područje spominje se u raznim ugovorima i aktima Europske unije. Preteča Europske unije, Europska zajednica, osnovana je potpisivanjem *Ugovora o osnivanju Europske zajednice* 1957. (Ugovor iz Rima). Iako se u tom ugovoru obrazovanje eksplicitno ne spominje, u njemu su postavljeni temelji suradnje između država članica koji su Europskoj uniji omogućili razvoj obrazovne politike. Prvi ozbiljniji pothvat u obrazovanju u EU-u dogodio se 1971. godine kada su se po prvi puta sastali ministri obrazovanja država članica. To je bila prva naznaka da su čelnici EU-a shvatili važnost obrazovanja i osposobljavanja u širem smislu (Corbett, 2005, prema Keating, 2014). Godine 1974. Vijeće Europske unije donijelo je dva prijedloga (*Draft resolution of the Council of the European Communities and of the conference of Ministers of*

Education within the Council for cooperation in the field of education i Draft Decision of the Council of the European Communities relating to the setting-up of a European Committee for Educational Cooperation). U navedenim dokumentima definirane su smjernice europske obrazovne politike. U njima je postignuta suglasnost oko suradnje u području obrazovanja, istaknuta je potreba za mobilnošću te važnost učenja gradiva o Europi što se nastojalo postići kroz nastavu povijesti i geografije te je navedena potreba objedinjavanja obrazovnih materijala na razini Unije. Nekoliko godina kasnije iznesena je *Rezolucija ministara obrazovanja* u kojoj je predstavljen “Akcijski plan obrazovanja” u kojem su potvrđeni prijedlozi iz 1974. godine te se i dalje navodi potreba za bliskom suradnjom između država članica, potiče se suradnja između visokoobrazovnih sustava te se nastoji osigurati jednake mogućnosti za pristup obrazovanju. Od tada EU aktivnije pristupa obrazovanju, što je vidljivo i iz sadržaja Ugovora na kojima je EU utemeljena (Ledić, Miočić i Turk, 2016).

Dva važna Ugovora na kojim se temelji EU su *Ugovor o Europskoj uniji*, odnosno Ugovor iz Maastrichta koji je potpisan 1992. godine te *Ugovor o funkcioniranju Europske unije* koji je potpisan 2009. godine. Iz dva navedena Ugovora vidljiva je srž obrazovne politike Europske unije. Poglavlje 3. *Ugovora o Europskoj uniji* (1992) govori o obrazovanju. Članak 126. kaže da Unija treba doprinijeti poboljšanju kvalitete obrazovanja tako što potiče države članice na međusobnu suradnju, ali istovremeno treba poštovati to da države članice imaju vlastitu odgovornost da odluče o sadržaju i organizaciji vlastitih odgojno-obrazovnih sustava. U ovom se članku također ističe važnost razvitka i promicanja europske dimenzije u obrazovanju kroz učenje i poučavanja jezika. *Ugovor o Europskoj uniji* i *Ugovor o funkcioniranju Europske unije* navode slične ciljeve u odgojno-obrazovnom području. U članku 126. *Ugovora o Europskoj uniji* (1992) i člancima 165. i 165. *Ugovora o funkcioniranju Europske unije (pročišćena verzija)* (2016) spominju se opći ciljevi, a primarni je cilj razvoj europske dimenzije u obrazovanju što se posebno nastoji postići kroz nastavu jezika. Kao daljnji ciljevi odgojno-obrazovnog područja navode se poticanje mobilnosti nastavnika i studenata te razmjene mladih i društveno-pedagoških djelatnika, poticanje jednakovrijednosti diploma i trajanja studija, promicanje suradnje između obrazovnih ustanova, razvoj razmjene informacija i iskustava među državama članicama te poticanje razvoja obrazovanja na daljinu. Potiče se i suradnja s trećim zemljama te međunarodnim organizacijama koje su nadležne u području

obrazovanja i sporta, a posebno se potiče suradnja s Vijećem Europe kao vodeće organizacije za zaštitu ljudskih prava u Europi.

U raznim dokumentima Europske unije u današnje vrijeme također je jasno istaknuta važnost obrazovanja. U *Rimskoj deklaraciji* (2017) čelnici EU-a izjavili su da će težiti Europskoj uniji u kojoj se mladima omogućuje lakši pristup kvalitetnom obrazovanju (Europska komisija, 2017b). Europsko vijeće 2019. godine donijelo je *Novi strateški program za razdoblje 2019.-2024.* i u njemu su kao jedan od strateških prioriteta istaknuli potrebu povećanja ulaganja u obrazovanje te potrebu smanjenja nejednakosti u sustavima obrazovanja (Europsko vijeće, 2019).

3.1. Programi i inicijative EU-a u području obrazovanja

Ulaganje EU-a u obrazovanje vidljivo je iz brojnih programa i inicijativa koje ono provodi, a kojima se nastoje ostvariti ciljevi izneseni u Ugovorima na kojima je Unija utemeljena. Glavni ciljevi programa koje EU provodi u odgojno-obrazovnom području su razvitak europske dimenzije u obrazovanju, poticanje mobilnosti učenika, studenata i odgojno-obrazovnih djelatnika te poticanje digitalnog razvoja mladih, što je bilo posebice potaknuto pandemijom COVIDA-19.

Budući da je cilj EU-a poticati mobilnost mladih, a to je i jedan od načina provođenja europske dimenzije u obrazovanju, Europska komisija pokrenula je 1987. godine program *Erasmus+* kako bi europski studenti imali priliku studirati na sveučilištima država članica. Programom *Erasmus+* nastoji se „podupirati obrazovni, profesionalni i osobni razvoj osoba u području obrazovanja i osposobljavanja, mladih i sporta u Europi i izvan nje, i tako pridonositi održivom rastu, kvalitetnim radnim mjestima, socijalnoj koheziji, poticanju inovacija te pomaganju jačanja europskog identiteta i aktivnoga građanstva” (Ured za publikacije Europske unije, 2022). Svrha programa je promicati mobilnost mladih u svrhu formalnog i neformalnog učenja. Inkluzivno obrazovanje, ono formalno i neformalno, omogućuju mladima da postanu aktivni građani u europskom demokratskom društvu. Program se nadovezuje na ciljeve inicijativa EU-a kao što su *Europski prostor obrazovanja*, *Akcijski plan za digitalno obrazovanje* te *Strategija EU-a za mlade*. Cilj je Programa uključiti mlade u građansko društvo te na taj način podići svijest o Europskoj uniji i njenim zajedničkim vrijednostima te razviti europsku dimenziju u području obrazovanja i sporta (Europska komisija, 2023b).

Kao što je navedeno u *Ugovoru o Europskoj uniji* (1992), EU nastoji potaknuti države članice na suradnju u području obrazovanja. Također, zbog poticanja mobilnosti, ministri obrazovanja država članica shvatili su da je potrebno uskladiti sustave visokog obrazovanja kako bi još više potpomogli procesu mobilnosti i priznavanju diploma s različitih sveučilišta. Godine 1988. rektori europskih sveučilišta potpisali su *Povelju europskih sveučilišta* u kojoj su naveli ideju uspostavljanja europskog prostora visokog obrazovanja (Labaš i Ciboci, 2010). Kasnije je na temelju dogovora ministara obrazovanja 1999. potpisana *Bolonjska deklaracija* koja je naglasila potrebu usklađivanja europskog sustava visokog obrazovanja i stvaranja Europe znanja te stvaranja europskog prostora visokog obrazovanja do 2010. godine. Hrvatska je tu deklaraciju potpisala 2001. godine. Glavni ciljevi Bolonjskog procesa su poticanje mobilnosti, sposobnost međunarodne konkurentnosti i sposobnost zapošljavanja (Barković, 2007).

Nastavno na Bolonjski proces i europski prostor visokog obrazovanja, sljedeća inicijativa koju EU provodi u području obrazovanja jest Europski prostor obrazovanja (*European Education Area*). Ovu inicijativu podržali su europski čelnici 2017. godine na samitu u Švedskoj, a prve strateške mjere donesene su sljedeće godine (Europska unija, n.d.). Europska se komisija 2020. godine počela intenzivnije baviti ovim pitanjem te se obvezala da će do 2025. godine izgraditi obrazovni prostor u Europi u kojem će svi imati pristup kvalitetnom obrazovanju i stručnom usavršavanju. Europska komisija u *Komunikaciji Komisije Europskom parlamentu, Vijeću, Europskom gospodarskom i socijalnom odboru i Odboru regija* (2020) ističe da su politike usmjerene na ljude vrlo bitne za oporavak i jačanje otpornosti ljudi, posebno nakon pandemije te smatra da obrazovanje (formalno i neformalno) i usavršavanje imaju izrazitu važnost u tome. Tvrde da se „takvim politikama treba postići cjelovit pristup obrazovanju i osposobljavanju te priznati njima svojstvena vrijednost kao sveobuhvatan temelj za što potpuniji doprinos i sudjelovanje u društvu“ (Europska komisija, 2020a, 1). Postavljen je strateški okvir europskog obrazovnog prostora koji potiče suradnju između država članica i ključnih dionika u području obrazovanja. Strateški okvir služi jačanju političke suradnje i poticanju država članica i ostalih dionika na sudjelovanje u ostvarenju europskog obrazovnog prostora, utvrđuju se ciljevi inicijative i prati se njen napredak te služi usklađivanju inicijative s ostalim inicijativama EU-u. Inicijativa ima šest prioriternih područja iz kojih se može sagledati vizija obrazovanja Europske unije: kvaliteta, uključivost i rodna

ravnopravnost, zelena i digitalna tranzicija, učitelji i nastavnici, visoko obrazovanje te geopolitička dimenzija. Kvalitetno obrazovanje uključuje stjecanje digitalnih kompetencija, usvajanje transverzalnih vještina kao što su kritičko mišljenje, poduzetništvo, kreativnost i građanski život, promicanje mobilnosti, poticanje učenja jezika, uvođenje europske dimenzije i europske perspektive u obrazovanje. Nadalje, EU nastoji smanjiti rodne i socioekonomske nejednakosti u školstvu tako što pokušava razdvojiti obrazovanje i socijalni i ekonomski status te povećati rodnu osviještenost u odgojno-obrazovnim procesima. Osim toga, Europska unija sve je više usmjerena na zelenu i digitalnu tranziciju koje vidi kao ključne elemente za blagostanje Europe. Nakon pandemije čelnici Europske unije postali su sve više svjesni potrebe promicanja digitalne pismenosti. Također, sve više su usmjereni i na ekološku održivost koju promiču i u procesu obrazovanja. EU smatra da je ekološki održivo gospodarstvo izrazito bitno za zapošljavanje mladih i socijalne učinke te stoga to nastoje promicati u obrazovanju. Sljedeće prioritetno područje su učitelji i nastavnici na koje se EU nastoji fokusirati naročito nakon pandemije. Europska unija nastoji osigurati kompetentnu i motiviranu radnu snagu te poraditi na manjku nastavnog osoblja u određenim područjima. Što se tiče visokog obrazovanja, inicijativa europskog prostora obrazovanja usredotočena je na mobilnost i suradnju visokih učilišta u Europi te se smatra da su Bolonjski proces i program *Erasmus+* uvelike pridonijeli promicanju mobilnosti i internacionalizaciji obrazovanja (Europska komisija, 2020a). Internacionalizacija i suradnja važne su i za jačanje geopolitičke dimenzije obrazovanja. Suradnja i mobilnost „pomažu u stvaranju pozitivne slike Europe u svijetu i širenju njezinih ideja i temeljnih vrijednosti“ (Europska komisija, 2020a, 11).

Iz ove inicijative vidljiva je vizija obrazovanja i obrazovne politike Europske unije. Svi navedeni aspekti obrazovne politike EU-a imaju u sebi glavni cilj, a to je uvođenje europske dimenzije obrazovanja u obrazovne sustave svih država članica.

4. Europska dimenzija obrazovanja

Kako bismo lakše definirali pojam europskih vrijednosti u sklopu europske dimenzije u obrazovanju, potrebno je prvenstveno definirati samu europsku dimenziju i njene temeljne pokazatelje. Europska dimenzija obrazovanja, poznata i pod nazivom europeizacija obrazovanja, pojam je koji nema jedinstvenu definiciju. Od samih početaka ovog pojma, brojni su znanstvenici, filozofi, sociolozi i obrazovni stručnjaci nastojali definirati europsku dimenziju i pritom su nailazili na brojne izazove. Samom činjenicom da se toliki broj stručnjaka zainteresirao za njegovo definiranje možemo zaključiti da je europska dimenzija ključni koncept koji služi za definiranje novog epistemološkog okvira kojim se nastoji izgraditi suvremen i miran europski prostor (Barthelemy, 1999). Zbog sve veće povezanosti između država članica Europske unije, zadaća škola postala je pomaganje mladima da steknu svijest o pripadanju europskoj civilizaciji, a ne samo vlastitoj državi i svijest o vrijednostima koje čine Europu. Stoga se vidi potreba uvođenja europske dimenzije na kurikulumskoj razini, u nastavnim materijalima i izvannastavnim i izvanškolskim aktivnostima.

Convery (1997, prema Philippou, 2005) razlikuje preskriptivni i istraživački način definiranja europske dimenzije. Preskriptivni način je onaj koji nalazimo u službenim dokumentima obrazovnih politika i on govori što bi europska dimenzija trebala biti. Istraživački način definiranja uključuje akademska istraživanja značenja i implikacija koje europska dimenzija ima, a ovakvim načinom definiranja bave se autori i istraživači područja obrazovanja i društvenih znanosti. Philippou (2005) navodi da se istraživačke definicije mogu svrstati u tri kategorije. U prvu skupinu pripadaju definicije koje podržavaju europsku dimenziju uz vrlo malo fokusa na potencijalne negativne strane njene implementacije. U drugu skupinu pripadaju tzv. skeptični pogledi na europsku dimenziju. Tu se nalaze oni autori koji odbacuju europsku dimenziju kao obrazovni prioritet zbog straha od eurocentrizma. Treća skupina definicija su kombinirane definicije koje vidi i pozitivne i negativne strane europske dimenzije.

Pogled autora Raymonda Rybe (1995) spada u prvu skupinu istraživačkih definicija. On ističe kako se ovaj pojam temelji na dva suprotna pojma – jedinstvu i različitosti. Jedinstvo se može prepoznati u tome što sve veće zajedništvo europskih zemalja nameće potrebu uvođenja zajedničke europske dimenzije obrazovanja. S druge strane, različitost je vidljiva u tome što obrazovanje nije dio pravne stečevine te stoga

nacionalne vlade najviše ustraju da zadrže svoju posebnost u području obrazovanja. Bez obzira na to, sve europske države zahvatili su procesi europeizacije obrazovanja. Riječ ‘dimenzija’ unutar ove sintagme predstavlja nešto ‘nadodano’ na ono što već postoji, a ne predstavlja zamjenu za nešto drugo. Na sličan način europsku dimenziju definira i Zidarić (1996). On smatra da su sadržaji i načini provedbe ovog koncepta raznoliki, ali da je temeljni cilj europske dimenzije da se pronađu „zajednički ili slični nastavni i drugi sadržaji koji će predstavljati ‘pridodanu vrijednost’“ (Zidarić, 1996, 162) On također navodi da ovaj koncept obuhvaća i očuvanje nacionalnih interesa i autonomije nacionalnih školskih sustava, ali i potragu za zajedničkim nastavnim sadržajima i vrijednostima koje potiču europsko zajedništvo.

Convery i Kerr (2005) smatraju da su za uspješno definiranje i implementaciju europske dimenzije važni pojmovi identiteta, suradnje i integracije. Razvoj osjećaja europskog identiteta ključna je kako bi ljudi postali građani Europske unije što je jedan od ciljeva uvođenja europske dimenzije u školstvo. Nadalje, kroz suradnju građani počinju cijeniti različitosti jezika i kultura europskog prostora, ali i elemente koji ih ujedinjuju. Integracija omogućuje građanima da sudjeluju u građanskom životu Unije i da doprinesu njenom društvenom, kulturnom i gospodarskom razvoju.

Definiranjem europske dimenzije bavio se i Nicola Savvides (2008). On je sažeo koncept europske dimenzije tako što je izdvojio određene teme koje su njome obuhvaćene, a to su: poučavanje jezika, učenje o geografiji Europe, pripremanje učenika da postanu građani Europe, učenje o raznim europskim kulturama, učenje o povijesti Europe, podizanje svijesti o europskim vrijednostima kao što su ljudska prava, demokracija, temeljne slobode, tolerancija i pluralizam, učenje o važnim povijesnim osobama s područja Europe, omogućavanje prilika učenicima da se susretnu s ljudima iz drugih europskih država. On smatra da je sve navedeno potrebno uključiti u nastavne sadržaje i programe, kurikulume te izvannastavne i izvanškolske aktivnosti.

Autorica Enache (2011) sagledava europsku dimenziju u kontekstu rumunjskog obrazovanja. Ona europsku dimenziju definira kao zajednički projekt europskih odgojno-obrazovnih sustava koji se temelji na vrijednostima koje čine samu Europu, poput demokracije, pluralizma i interkulturalizma. Autorica navodi da se europska dimenzija temelji na sličnostima između europskih država, kao što su njihove vrijednosti, iskustva

i problemi. Na kurikulumskoj razini ona izdvaja da se europska dimenzije vidi kroz znanja i kompetencije.

Ledić i Turk (2012, 10) navode da se europska dimenzija može definirati kao evoluirajući koncept koji „postaje dominantna smjernica kretanja europske obrazovne politike“. Oni tvrde da je ovaj koncept moguće definirati kao doprinos razvoju (europskog) društva znanja što obuhvaća razvoj lingvističkih kompetencija, poticanje mobilnosti, jednakosti obrazovnih šansi i cjeloživotnog učenja. Također, smatraju da se može odrediti kroz europske vrijednosti kao što su „interkulturalizam, multikulturalizam, demokracija, ljudska prava, tolerancija, socijalna pravda, poštivanje različitosti, pacifizam, prevencija rata i borba protiv kriminala“. Nadalje, može se odrediti kroz različite dimenzije identiteta i suvremene pristupe učenju (npr. e-učenje i učenje društvenoj odgovornosti). Nadalje, Ledić, Miočić i Turk (2016) navode da postoje nekoliko temeljnih pokazatelja europske dimenzije u obrazovanju koji se pojavljuju u akademskoj literaturi i službenim dokumentima EU-a, a to su europske vrijednosti, europsko građanstvo, europski identitet, višejezičnost i mobilnost te razvoj znanja, vještina i stavova „o Europi, u Europi i za Europu“. Oni tvrde da svaki od pokazatelja ima specifične mehanizme implementacije. Za razvoj europskog građanstva važno je podići svijest među mladima o njihovim pravima i mogućnostima pod EU-om te promicati koncept aktivnog građanstva. Kako bi se stekao europski identitet potrebno je podizati svijest o različitim vrstama identiteta (lokalnom, nacionalnom, europskom) te poticati mlade na interkulturalno razumijevanje. Kako bi se implementirala višejezičnost i mobilnost važno je učenje jezika i razvijanje lingvističkih kompetencija te pružanje mogućnosti učenicima i nastavnicima za međunarodnu interakciju. Za razvijanje znanja, vještina i stavova „o Europi, u Europi i za Europu“ bitno je uključivati europske sadržaje u nastavi geografije, povijesti i sociologije te promicati sadržaje o politici Europske unije. Ledić, Miočić i Turk (2016, 30) također ističu europske vrijednosti kao jedan od pokazatelja europske dimenzije u obrazovanju koje treba uvoditi u odgojno-obrazovne sustave. Izdvajaju da je potrebno promicati i uključivati u odgojno-obrazovne sadržaje europske vrijednosti kao što su: “tolerancija, pluralizam, demokracija, ravnopravnost, pacifizam, solidarnost, sloboda i ljudska prava”.

5. Europske vrijednosti

Kao što je vidljivo iz definicija europske dimenzije koju daju različiti autori, europske vrijednosti usko su povezane s konceptom europske dimenzije te s europskim integracijama općenito. Zbog političke situacije u Europi nakon Drugog svjetskog rata, osnivačima tadašnje Europske unije Konradu Adenaueru, Robertu Schumannu, Alcideu de Gasperiju i Jeanu Monnetu bilo je jasno da Europska unija treba biti zajednica vrijednosti. Konrad Adenauer (prema Thesing, 2007, 1) naveo je da „proces integracije i stvaranja većih zajednica naroda služi održanju zapadno-kršćanskih vrijednosti koje daju smisao našem životu”.

Kako bi lakše definirali europske vrijednosti potrebno je početi od definiranja samog pojma vrijednosti. Jukić (2013, 403) tvrdi da su vrijednosti „organiziran skup općih uvjerenja, mišljenja i stavova o tome što je ispravno dobro i poželjno”. Postoje dva načina definiranja vrijednosti. Prema jednom načinu, vrijednosti možemo grupirati u različite vrijednosne kategorije pa tako razlikujemo moralne, obrazovne, estetske, socijalne, političke vrijednosti. Prema drugoj vrsti definicija sve se vrijednosti smatraju moralnim vrijednostima te smatraju da je odnos između moralnosti i vrijednosti usko povezan (Fyffe i sur. 2004, prema Rakić i Vukić, 2008; Hooper i sur., 2003, prema Rakić i Vukić, 2008). S druge strane, Bolscho (prema Jukić, 2013) razlikuje Ingelhartov i Schwartzov koncept određivanja vrijednost. Ingelhartov koncept počiva na globalizacijskim promjenama i polazi od toga da vrijednosne orijentacije proizlaze iz društvenih promjena. On razlikuje tri vrijednosne orijentacije: tradicionalnu, modernu i postmodernu. Schwartzov koncept još se naziva i konceptom aktiviranja normi. Prema njemu je svaka osoba vođena osobnim i socijalnim normama i na njegovo ponašanje utječe intenzitet osobne norme.

Važno je istaknuti da vrijednosti ovise o društvenom i kulturnom kontekstu te svaka kultura ima svoj vlastiti vrijednosni sustav. Barthelemy (1999) kaže da kada govorimo o Europi, uvijek imamo na umu određene pojmove koje se odnose na civilizaciju i vrijednosti. Prema Pavičić Vukičević (2018), europske su vrijednosti termin kojim se u znanstvenoj literaturi i službenim dokumentima EU-a opisuje vrijednosni sustav Europljana. Pavičić Vukičević (2018) razlikuje dvije skupine izvora definiranja europskih vrijednost, a to su pravno-politički dokumenti i znanstveni izvori. Pod pravno-političke izvore spadaju razni dokumenti, preporuke i deklaracije Vijeća Europe i

Europske unije, ali i istraživanja koja provodi Europska unija. S druge strane, znanstveni izvori su radovi različitih autora koji nastoje dati svoje viđenje o tome koje vrijednosti čine Europu. Prema tome, europske vrijednosti možemo definirati kao “a) politički korektne i poželjne vrijednosti europskih pravnih i političkih dokumenata promovirane u cilju stvaranja društva ravnopravnih pojedinaca, društva gospodarskog rasta i društvene kohezije; b) demokratske, građanske ili humanističke vrijednosti”. (Pavičić Vukičević, 2018, 213)

Europskim integracijama razvijala se suradnja između država članica koja je dovela do formiranja novih vrijednosti oko kojih su se države okupljale. Iz same Preambule *Ugovora o Europskoj uniji (pročišćena verzija)* (2016) vidljive su vrijednosti na kojima se ona temelji: „Nadahnuti kulturnim, vjerskim i humanističkim nasljeđem Europe iz kojeg su se razvile opće vrijednosti nepovredivih i neotuđivih prava ljudskog bića, slobode, demokracije, jednakosti i vladavine prava...” *Povelja Europske unije o temeljnim pravima* (2016) govori da EU „doprinosi očuvanju i razvoju tih zajedničkih vrijednosti uz poštivanje raznolikosti kultura i tradicija naroda Europe, kao i nacionalnih identiteta država članica (...) Ona nastoji promicati uravnoteženi i održivi razvoj i osigurava slobodno kretanje osoba, usluga, robe i kapitala te slobodu poslovnog nastana”. Poveljom su utvrđene temeljne vrijednosti, ali i temeljna prava građana Europske unije, a to su: “dostojanstvo, sloboda, jednakost, solidarnost, prava građana i pravda”.

Europska je komisija povodom 60. obljetnice izdala dokument pod nazivom *Bijela knjiga o budućnosti Europe* u kojoj se nabrajaju europske vrijednosti: “ljudsko dostojanstvo, sloboda, demokracija, privrženost miru, jednakost i vladavina prava”. (Europska komisija, 2017, prema Pavičić Vukičević, 2019). Također, publikacija Europske komisije (Fontaine, 2018, 9) *Europa u 12 lekcija* kao jedan od ciljeva EU-a navodi promicanje vrijednosti koje su zajedničke Europljanima. U dijelu koje govori o vrijednostima ističe da se Unija zalaže za humanitarne vrijednosti koje uključuju „vjerovanje u ljudska prava, društvenu solidarnost, slobodu poduzetništva, poštnu podjelu bogatstva, pravo na zaštićeni okoliš, poštivanje kulturne, jezične i vjerske različitosti i usklađeni spoj tradicije i napretka”.

Osim europskih vrijednosti koje su definirane u dokumentima Europske unije i Vijeća Europe, Europska unija također provodi istraživanja o europskim vrijednostima (*European Values Study*, 1981., 1990., 1999., 2008; *The Values of Europeans, European*

Comission, 2008., 2010., 2012.); *Europeans in 2014*). U istraživanju *The Values of Europeans* istražuje kako Europljani vide hijerarhiju sljedećih dvanaest vrijednosti: „ljudska prava, poštivanje ljudskog života, mir, demokracija, individualna sloboda, vladavina prava, jednakost, solidarnost, tolerancija, samoispunjenje, poštivanje drugih kultura i religija” (Pavičić Vukičević, 2019, 70-71). *European Values Study* istražuje sljedeće europske vrijednosti: solidarnost, kohezija, jednake mogućnost i borba protiv svih oblika diskriminacije, zdravlje i sigurnost n radnom mjestu, održivi razvoj i uključenost u civilno društvo. Te su vrijednosti usmjerene prema stvaranju europskog zajedništva, što je i cilj europeizacije odgoja i obrazovanja (Pavičić Vukičević, 2018).

Različiti autori koji su se bavili definiranjem europskih vrijednosti dali su svoja viđenja vrijednosti koje oni smatraju važnima u kontekstu Europe. Pavičić Vukičević (2018) navodi da se europske vrijednosti pojavljuju u znanstvenom, stručnom i političkom diskursu kao sintagma kojom se opisuje vrijednosni sustav naroda europskog prostora. One su “upisane u naše svakodnevne živote, a samim time i u odgojno-obrazovnu djelatnost i školu kao instituciju društva u kojoj se odvija sekundarna socijalizacija djece i mladih” (Pavičić Vukičević, 2018, 212). Altaras Penda (2005) navodi neke od djelatnosti kojima su se bavile zajednice koje su bile preteče Europske unije. One su radile na: 1) uspostavljanju europskog prostora u kojem će prevladavati mir i stabilnost, 2) ekonomskom povezivanju, 3) zaštiti okoliša, 4) vanjskoj politici i zajedničkoj sigurnosti, 5) razvoju europskog identiteta, 6) uspostavljanju četiriju sloboda: slobodnom protoku ljudi, kapitala, roba i usluga, 7) suradnji u području pravosuđa, 8) stvaranju novog pravnog projekta i 9) stvaranju političke unije. Altaras Penda (2005) te djelatnosti unutar Europske unije smatra njenim temeljnim vrijednostima iz kojih su nastale i njena temeljna načela.

Toggenburg (2004) razlikuje tri forme europskih vrijednosti. Prva forma su temeljne vrijednosti, a one se odnose na one vrijednosti koje su uključene u politički diskurs i nalaze se u službenim dokumentima Unije. Prema Toggenburgu (2004) već u Ugovoru iz Rima (1957) vidljivo je trojstvo vrijednosti, a to su: stvaranje političkog prostora koje se temelji na slobodi i miru, stvaranje tržišnog gospodarstva i rad na sve većem stupnju integracije koje će uspostaviti jaču međusobnu povezanost u Uniji. Druge su vrijednosti europske ideje i one su povezane s izgradnjom europskog identiteta, a njihovo pravno značenje je slabo te ih je teško definirati. Tu su nekad spadale primjerice

kršćanske vrijednosti koje su naglašene u *Povelji o temeljnim pravima*. Pod treću formu spadaju vrijednosti koje su dio pravne stečevine i one su najrelevantnije kada govorimo o ustavnim vrijednostima. One predstavljaju uvjerenja Europske unije, ali predstavljaju i njen pravni okvir. One uključuju ljudska prava, temeljne slobode, demokraciju i vladavinu prava.

5.1. Sadržajno određenje temeljnih vrijednosti

Budući da će u radu za analizu biti korištene temeljne vrijednosti Europske unije, potrebno ih je sadržajno odrediti kako bismo lakše pristupili analizi i sagledali koje su vrijednosti prisutne u kurikulumima koji će biti analizirani.

Ljudsko dostojanstvo

O ljudskom dostojanstvu promišlja se još od početka razvoja ljudske civilizacije. U razdoblju nakon Drugog svjetskog rata „ljudska civilizacija uviđa da ljudsko dostojanstvo nije samo koncept pogodan za akademske rasprave, nego da ima i svoj sadržaj koji treba biti konkretiziran, uobličen, ali i zaštićen jamstvima pravnih dokumenata” (Zlatić, 2022, 35). Danas ga nalazimo u mnogim međunarodnim aktima (npr. *Povelja Ujedinjenih naroda* (1945), *Opća deklaracija UN-a o ljudskim pravima* (2009), *Međunarodni pakt o gospodarskim, socijalnim i kulturnim pravima* (1976), *Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima* (1976)), ustavima i zakonodavstvu mnogih zemalja (Zlatić, 2022). Ipak, značenje pojma uglavnom se smatra samorazumljivim tako da se ono najčešće opisuje kao nešto što čovjeku pripada kao dio njegove prirode (Zlatić, 2022). O sadržaju koncepta dostojanstva saznajemo indirektno preko primjera kršenja ljudskog dostojanstva kao što je vrijeđanje, sramoćenje, omalovažavanje, govor mržnje, *mobbing*, svaki oblik zlostavljanja, fizičkog ili psihičkog.

Ljudsko dostojanstvo na prvom je mjestu na popisu temeljnih vrijednosti Europske unije. U gl. 1., čl.1. *Povelje Europske unije o temeljnim pravima* (2016) istaknuto je kako je ljudsko dostojanstvo nepovredivo i mora se zaštititi. U čl. 2.-5. navedena su prava koja su povezana uz zaštitu ove vrijednosti. Na temelju njih zaključujemo da su život, tjelesni i duhovni integritet nedjeljivi dio ljudskog dostojanstva, a svaki oblik mučenja, nečovječnog postupanja ili kazne, ropstva ili prisilnog rada predstavlja povredu ljudskog dostojanstva. Prema Bilić (2018), dostojanstvo ljudske

osobe zahtijeva da čovjek razumom otkriva osobne vrijednosti i da ih tijekom života neprestano razvija i ostvaruje. Zbog novih digitalnih medija i društvenih mreža pojavljuju se novi oblici vrijeđanja ljudskog dostojanstva. Odgojno-obrazovnim procesom možemo poticati djecu i mlade na stvaranje pozitivne slike o sebi i pomoći im da prepoznaju koji su oblici narušavanja dostojanstva i kako se mogu zaštititi te im pomoći da nađu put do ostvarenja svojih potencijala i posljedično do zadovoljstva kvalitetom života.

Sloboda

Prema definiciji u *Hrvatske enciklopedije* sloboda je „stanje u kojem subjekt (jedinka ili društ. skupina) zadržava mogućnost djelovanja neovisno o svakoj nuždi, unutrašnjoj (npr. moralne norme) ili vanjskoj (npr. društveni zakoni);... U etičkom i antropološkom smislu, sloboda je mogućnost slobodnog odlučivanja i djelovanja, tj. izbor između više odluka, kao i mogućnost samoodređenja čovjeka, nasuprot ovisnosti o vanjskoj prisili.“ (sloboda. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*).

Na službenoj stranici EU-a naveden je sadržaj pojma slobode kao europske vrijednosti. „Sloboda kretanja pruža građanima pravo na slobodno kretanje i boravak unutar Unije. Individualne slobode kao što su poštovanje privatnog života te slobode mišljenja, vjeroispovijesti, okupljanja, izražavanja i informiranja zaštićene su *Poveljom EU-a o temeljnim pravima*.“ U Povelji je u člancima 6.-19. zajamčeno pravo i zaštita svih oblika slobode – osobne, političke, ekonomske, socijalne slobode. Prema Povelji sloboda kao europska vrijednost sadrži slobodu i osobnu sigurnost, „poštovanje svojeg privatnog i obiteljskog života, doma i komuniciranja, pravo na zaštitu osobnih podataka, slobodu mišljenja, savjesti i vjeroispovijedi, slobodu izražavanja i informiranja, slobodu okupljanja i udruživanja, slobodu umjetnosti i znanosti, slobodu izbora zanimanja i pravo na rad, pravo na obrazovanje, slobodu poduzetništva, pravo na vlasništvo – materijalno i intelektualno, pravo na azil”.

Demokracija

Demokracija (od grč. *δημοκρατία*: vladavina naroda) je „politička ideja o vladavini u kojoj sudjeluju svi članovi zajednice (narod), izravnim odlučivanjem ili posredno putem izabраниh predstavnika. Demokracija je politički poredak u kojem vlada

većina, uz osiguranje prava manjine, te individualnih prava svakoga građanina...“ (demokracija. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje.*)

Na početku *Komunikacije Komisije Europarlamentu o akcijskom planu za europsku demokraciju 2020-2024* istaknuto je da je demokracija temeljna europska vrijednost i preduvjet za članstvo u EU-u te da, prema *Posebnom izvješću Eurobarometra br. 479 o budućnosti Europe*, građani smatraju da je demokracija uz ljudska prava i vladavinu prava najvažnija prednost Unije. EU funkcionira po principu predstavničke demokracije. Svi punoljetni građani EU-a imaju pravo kandidirati se i glasati na izborima za Europski parlament. Obilježje demokratskih društava je postojanje participativne političke kulture u kojoj građani aktivno sudjeluju u političkim procesima. U *Komunikaciji Komisije o akcijskom planu za europsku demokraciju 2020.* navedeno je sljedeće: „Zdrava demokracija oslanja se na angažman građana i aktivno civilno društvo u svakom trenutku, ne samo u vrijeme izbora.” (Europska komisija, 2020b)

U svrhu promicanja demokratskog angažmana i aktivnog sudjelovanja Europska komisija podupire jačanje kapaciteta civilnog društva i uključivanje organizacija civilnog društva u partnerstvo s različitim razinama javne uprave. Kako bi mogli sudjelovati u demokratskom društvu, građani trebaju steći određena znanja, vrijednosti i vještine kao što su „svijest o osobnoj odgovornosti, kritičko mišljenje, socijalne vještine (komuniciranje s drugima, razmjenjivanje mišljenja, prihvaćanje raznolikosti, tolerancija, donošenje odluka, rješavanje problema), intelektualne neovisnosti te osjećaja za pravdu” (Pavičić Vukičević, 2018, 182). Te vještine putem odgojno-obrazovnog procesa treba razvijati od malena, one su svojevrsni pokazatelji odgoja i obrazovanja za demokraciju.

Jednakost

Jednakost se definira kao „političko načelo i društveni ideal izjednačenosti ljudi prema nekom relevantnom kriteriju ili mjerilu (društveni položaj, prava, dobra). Razlikuju se: *pravna* (jednaka primjena pravnih normi na svakoga čovjeka), *politička* (jednako pravo svih punoljetnih državljana na sudjelovanje u vlasti), *socijalna* (jednakost mogućnosti uspjeha svakog pojedinca u natjecanju za položaj u društvu) i ekonomska jednakost (jednakost prihoda i bogatstva za sve pripadnike društva)”. (jednakost. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje.*). U člancima 20.-26. *Povelje EU-a o temeljnim pravima* (2016) zajamčena je za sve građane Unije zaštita prava na sve oblike jednakosti.

To uključuje jednakost pred zakonom, nediskriminaciju u odnosu na spol, rasu, boju kože, etničko ili socijalno podrijetlo, genetske osobine, jezik, religiju ili uvjerenje, političko ili bilo kakvo drugo mišljenje, pripadnost nacionalnoj manjini, imovinu, rođenje, invaliditet, dob ili spolnu orijentaciju, poštovanje kulturne, vjerske i jezične raznolikosti, ravnopravnost žena i muškaraca, poštovanje prava djeteta, poštovanje prava starijih osoba, integraciju osoba s invaliditetom.

Vladavina prava

U *Komunikaciji Komisije o jačanju vladavine prava u Uniji* (Europska komisija, 2019) vladavina prava „znači da sva tijela javne vlasti uvijek djeluju u okviru ograničenja utvrđenih zakonom, u skladu s vrijednostima demokracije i temeljnih prava te pod nadzorom neovisnih i nepristranih sudova”. Smerdel (2013, prema Bačić, 2014, 8) kaže: „Pojam vladavina prava označava sustav političke vlasti utemeljen na poštovanju ustava, zakona i drugih propisa, kako od strane građana (adresata pravnih normi), tako i od samih nositelja državne vlasti (adresanata pravnih normi). Svi zakoni, drugi propisi, kao i postupci nositelja vlasti imaju biti utemeljeni na zakonu, odnosno na zakonu utemeljenom propisu. To izražava ustavno načelo ustavnosti i zakonitosti.“

Na službenoj stranici EU-a (Europska Unija, n.d.-b) kao opis ove vrijednosti navedeno je da je EU utemeljena na vladavini prava, a to znači da zakoni jednako vrijede za sve građane i institucije EU-a. „Sve što EU radi temelji se na ugovorima koje su dobrovoljno i demokratski dogovorile njezine zemlje članice.“ Poštovanje vladavine prava unutar Unije preduvjet za zaštitu temeljnih prava, kao i za očuvanje svih prava i obveza koje proizlaze iz Ugovora i međunarodnog prava (Europska unija, 2020). Primjeri ugrožavanja vladavine prava su: korupcija na visokoj razini, zlouporaba položaja, pokušaji ograničavanja pluralizma i slabljenja ključnih nadzornika kao što su civilno društvo i neovisni mediji. EU ulaže kontinuirane napore za poticanje vladavine prava kroz program Europske komisije nazvan *Mehanizam vladavine prava* koji predstavlja najučinkovitije jamstvo za poštovanje zajedničkih vrijednosti EU-a te razvijanje političke i pravne kulture kojom se podupire vladavina prava u svakoj državi članici. Europska komisija vidi civilno društvo, medije, akademsku zajednicu i obrazovne sustave država članica kao nositelje uvođenja vladavine prava u javne rasprave i obrazovne programe (Europska komisija, 2019) Jedan od zaključaka Komisije u *Komunikaciji Parlamentu i*

Vijeću iz 2019. bio je o važnosti razvoja „pismenosti” o vladavini prava i zato je pozvala države članice da u taj proces uključe obrazovanje i civilno društvo (Europska komisija, 2019).

Poštovanje ljudskih prava

Prema definiciji, ljudska prava ili prava čovjeka su „moralna ili prirodna prava na temeljne vrijednosti koja sva ljudska bića imaju u odnosu na državne vlasti, neovisno o tome priznaju li ih one ili ne.“ (prava čovjeka. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje.*) Ljudska prava su zajamčena svakom čovjeku na temelju njegova postojanja kao čovjeka i ona su neotuđiva, što znači da ne mogu nikome biti oduzeta. Postojanje ljudskih prava nije ovisno o društveno-političkom poretku, tradiciji i kulturi, ne ovisi ni o tome jesu li društveno priznata i propisana zakonom. Poštovanje prava čovjeka važno je za uspostavljanje slobode, jednakosti, društvene pravde, demokracije i mira.

Ugrožavanje prava u osnovi je svih problema s kojima se suvremeni svijet susreće, posebice nasilja, siromaštva, ratova (Maleš, Milanović i Stričević, 2003). Odgoj za ljudska prava povezan je s odgojem za život u demokratskom društvu u kojem se poštuje dostojanstvo pojedinca, poštuju se ljudska prava, zakoni, a građani imaju odgovornost prema sebi, zajednici u kojoj žive i okolišu. Prema Maleš, Milanović i Stričević (2003) odgoj za ljudska prava sastoji se od razvijanja svijesti o sebi, o pripadnosti grupi, o različitosti kultura, o pripadnosti humanoj zajednici, prihvaćanja različitosti i tolerancije, komunikacije, suradnje, nenasilja, odnosa prema okolišu i razvijanja kultura mira. Da bi čovjek poštovao ljudska prava mora imati empatiju, biti spreman pomoći, solidarizirati se s drugim ljudima. Na službenoj stranici EU-a kao opis ove vrijednosti nabrojena su prava („pravo na zaštitu od diskriminacije...“, „pravo na zaštitu osobnih podataka“) koja se nalaze u *Povelji o temeljnim pravima* kao prava koja štite temeljne europske vrijednosti. Dakle, poštovanje ljudskih prava kao vrijednost osigurava poštovanje svih temeljnih vrijednosti europske unije.

U Povelji je poštovanje ljudskih prava navedeno kao načelo, a među vrijednostima je istaknuta pravda i solidarnost i s tim u vezi poglavlje koje se odnosi na zaštitu prava na solidarnost. Pravo na solidarnost koja obuhvaća pravo na zdravlje-zdravstvenu skrb, pravo na zdrav okoliš, socijalnu zaštitu obitelji, pravo na socijalnu i humanitarnu pomoć. Značenje solidarnosti može se zaključiti iz *Rezolucije Europskog parlamenta* od 17.

travnja 2020. koja se odnosila na usklađeno djelovanje EU-a vezano za borbu protiv pandemije bolesti COVID-19, u kojoj se navodi „da solidarnost među državama članicama nije pitanje izbora već obveza iz Ugovora koja predstavlja jednu od europskih vrijednosti“ (Rezolucija 316/01, 2020).

5.2. Učenje i poučavanje vrijednosti

Važnu ulogu u prenošenju vrijednosti ima odgojno-obrazovni sustav i škola kao odgojno-obrazovna institucija, što je naglašeno i u dokumentima Europske unije. Primjerice, u *Preporuci Vijeća o promicanju zajedničkih vrijednosti, uključivog obrazovanja i europske dimenzije poučavanja* (2018) navodi se: „Obrazovanje svih vrsta i na svim razinama i od najranije dobi ima ključnu ulogu u promicanju zajedničkih vrijednosti.“ Nadalje, *Povelja Vijeća Europe o obrazovanju za demokratsko građanstvo i ljudska prava* (2010, 3) u uvodu naglašava: “Obrazovanje ima važnu ulogu u promociji ključnih vrijednosti Vijeća Europe: demokracije, ljudskih prava i vladavine prava te u sprječavanju kršenja ljudskih prava. U širem smislu obrazovanje ima ulogu obrane od porasta nasilja, rasizma, ekstremizma, ksenofobije, diskriminacije i nesnošljivosti.”

Polak (2023) navodi da je odgoj za vrijednosti jedna od ključnih zadaća odgojno-obrazovnog sustava, a države članice EU-a obvezale su se da će to uključiti u svoje obrazovne politike. Nadalje, Rakić i Vukušić (2010) ističu ulogu škole u poučavanju vrijednosti jer djeca veliki dio života provode u školi. Ističu kako je prisutnost vrijednosti u školi neupitna, navodeći široko zastupljeno mišljenje da se obrazovanje u cijelosti temelji na vrijednostima. Pri tome, kao što kaže Vican: „Ciljevi i zadaće odgoja i obrazovanja, napose školstva, nisu unošenje odgojno-obrazovnih sadržaja u smislu govorenja o vrijednostima, nego odgoj i obrazovanje za određene vrijednosti (odgoj i obrazovanje za demokraciju, za odgovornost, za interkulturno razumijevanje itd).“ (Vican, 2006, 15) Budući da je i sam koncept vrijednosti složen, razumljivo je da u područje odgoja i obrazovanja za vrijednosti postoje nedoumice i neslaganja oko mnogih pitanja, od definicije, pristupa i metoda do uloge nastavnika i škole. Iz različitih definicija Rakić i Vukušić (2010) izdvajaju Hooperovu prema kojoj je odgoj i obrazovanje za vrijednosti "otvoreno nastojanje poučavanja o vrijednostima" (Hooper i sur., 2003, prema Rakić i Vukušić 2010, 775).

Rakić i Vukušić (2010) ističu dva osnovna pristupa poučavanju vrijednosti: preskriptivni i deskriptivni. Preskriptivni pristup naglašava važnost škole i školske klime te aktivnu ulogu nastavnika u poučavanju vrijednosti. Metoda koja se koristi je izravno poučavanje vrijednosti koje učenici trebaju usvojiti. Ovaj se pristup povezuje s odgojem karaktera kojemu je cilj usaditi djeci socijalno poželjne vrline koje se ne propituju. Glavna zamjerka je upravo to što ovaj pristup servira gotove istine i to što se odabir vrijednosti ne temelji na psihološkim istraživanjima (Rakić i Vukušić, 2010). Neizravni ili deskriptivni, odnosno kognitivno-razvojni pristup, naglašava da je najbolji način poučavanja vrijednosti poticanje učenika na razmišljanje kako bi oni sami stvorili svoje vrijednosti. U ovom pristupu naglasak je na procesu poučavanja, a ne na sadržajima: „...učenici diskusijom razjašnjavaju vlastite, individualne vrijednosti, ne prihvaćajući automatski vrijednosti koje se smatraju nametnutima izvana.“ (Rakić i Vukušić, 2010, 777). Da bi učenici razvili svoj vlastiti sustav vrijednosti, trebaju usvojiti vještinu kritičkog razmišljanja. Fokus je na razvoju kritičkog razmišljanja više nego na internalizaciji vrijednosti. Za kritičare ovog pristupa glavni je problem pretjerano naglašavanje kognitivne dimenzije dječjeg razvoja (Hooper i sur., 2003, prema Rakić i Vukušić, 2010). Veugelers (2000, prema Rakić i Vukušić, 2010) smatra važnim i vještine razmišljanja koje naglašava deskriptivni pristup te univerzalne vrijednosti koje ističe preskriptivni pristup. Prema njegovom mišljenju djeca se mogu poučavati o određenim (propisanim) vrijednostima tako da se uz to primjenjuju metode diskusije, propitivanja i kritičkog promišljanja. Pavičić Vukičević (2018) smatra da učenju i poučavanju o vrijednostima treba pristupiti s pozicija sociokonstruktivističke teorije. Osnovna ideja sociokonstruktivističke teorije je da se proces učenja odvija osobnom konstrukcijom znanja. Učenici konstruiraju svoje individualne sustave znanja u interakciji sa svijetom, proces učenja odvija u sociokulturnom kontekstu, stoga se ta teorija naziva i sociokonstruktivizam (Jukić, 2013, prema Pavičić Vukičević, 2018).

U teorijskom dijelu istraživanja za CULT (*European Parliament Committee on Culture and Education*) naglašeno je da se vrijednosti ne mogu prenijeti na mehanički način. Navodi se da su za usvajanje vrijednosti važne dijaloške metode poučavanja u kojima primjenjujući kognitivne i afektivne aktivnosti učenici stupaju u međusobni dijalog i dijalog s učiteljem. Dijaloško učenje je interaktivan oblik učenja u kojem učenici istražuju okolinu i svoj položaj u njoj (Veugelers, de Groot i Stolk, 2017). Prema Pavičić

Vukičević građanske vrijednosti se u europskim dokumentima često poistovjećuju s europskim vrijednostima (Pavičić Vukičević, 2018), stoga se preporuke za poučavanje građanskih vrijednosti mogu primijeniti na poučavanje vrijednosti općenito. U izvješću Eurydicea o građanskom odgoju i obrazovanju (Europska komisija, 2017c) istaknuto je šest obilježja koja Zaklada za građanstvo navodi kao obilježja učinkovitog poučavanja građanskog odgoja i obrazovanja: „aktivno, interaktivno, bitno, kritičko, suradničko i ono koje podrazumijeva sudjelovanje“. Pri tom je naglašeno sudjelovanje učenika i usredotočenost poučavanja na učenika. „Aktivno – naglašava učenje djelovanjem; interaktivno – primjenjuje razgovor i raspravu; treba obuhvaćati ono što je bitno – usredotočuje se na stvarne životne probleme s kojima se suočavaju mladi i društvo; kritičko – potiče mlade da sami misle; suradničko – zastupa skupni rad i suradničko učenje; treba podrazumijevati sudjelovanje – daje mladima pravo glasa u učenju.“ (Europska komisija, 2017c, 84)

Pavičić Vukičević (2018) ističe da iako današnji odgojno-obrazovni sustav favorizira stjecanje znanja, koncept vrijednosti također ima važnu ulogu u odgojno-obrazovnom procesu. U školi vrijednosti imaju važnu ulogu u kreiranju školske kulture jer je školska kultura i sama temeljena na vrijednostima. U kontekstu odgojno-obrazovnog sustava, europske se vrijednosti implementiraju putem kurikulumu te ćemo ih stoga pronaći u *Nacionalnom okvirnom kurikulumu* (2011) te u *Strategiji razvoja znanosti, obrazovanja i visoke tehnologije Republike Hrvatske* (2014). Ona navodi da su „europske vrijednosti dio suvremenog kurikulumu koji uključuje interkulturalizam, multikulturalizam, demokraciju, ljudska prava, toleranciju, socijalnu pravdu, poštovanje različitosti, pacifizam i prevenciju rata te borbu protiv kriminala“ (Hrvatić, 2014, prema Pavičić Vukičević, 2019, 70).

6. Kurikulumi

6.1. Nacionalni okvirni kurikulum

Republika Hrvatska donijela je 2011. godine „*Nacionalni okvirni kurikulum za predškolski odgoj i obrazovanje te opće obvezno i srednjoškolsko obrazovanje*“ (NOK). To je bio rezultat procesa reformiranja i osuvremenjivanja odgojno-obrazovnog sustava koje je Republika Hrvatska poduzimala od osamostaljenja, pod utjecajem promjena koje su se događale u zemlji (promjena državnog uređenja iz socijalističkog u demokratsko, promjena iz planskog u tržišno gospodarstvo) i u svijetu. Svjedoci smo stalnih i brzih promjena u svim područjima ljudskog života, posebno u sferi tehnologije te rastuće globalizacije. U suvremenom društvu gospodarstvo se sve više temelji na znanju i ono postaje najvažniji ljudski kapital. Pri tome se ne radi samo o tome što pojedinac zna, nego što je u stanju sa svojim znanjem napraviti. Sve se više umjesto o samom znanju govori o kompetencijama koje predstavljaju kombinaciju znanja, vještina i stavova. Reforme odgoja i obrazovanja u Republici Hrvatskoj posebno su se intenzivirale nakon 2000. godine kada je Hrvatska započela proces pristupanja Europskoj uniji.

Pristupanje Hrvatske Europskoj uniji pretpostavljalo je da se njen sustav odgoja i obrazovanja po kvaliteti približava zemljama članicama. Europsko vijeće donijelo je 2000. godine *Lisabonsku deklaraciju* pod nazivom „Obrazovanje i stručno usavršavanje do 2010. godine“ kojom poziva zemlje članice na osuvremenjivanje obrazovnih sustava kako bi Europska unija postala najkonkurentnija i najdinamičnija, na znanju utemeljena ekonomija. Ona je predstavljala strateški okvir za sve članice Europske unije i one koje će to tek postati (MZOŠ, 2005).

Dokumenti koji su prethodili donošenju Nacionalnog okvirnog kurikuluma su: *Hrvatska u 21. stoljeću (2001)*, *Plan razvoja sustava odgoja i obrazovanja 2005. – 2010. (2005.)*, *Hrvatski nacionalni obrazovni standard (HNOS) 2006. godine*, *Strategija za izradbu i razvoj nacionalnoga kurikuluma za predškolski odgoj, opće obvezno i srednjoškolskog obrazovanje 2007. godine*.

„*Nacionalni okvirni kurikulum* temeljni je dokument u kojemu su prikazane sastavnice: vrijednosti, ciljevi, načela, sadržaj i opći ciljevi odgojno-obrazovnih područja, vrjednovanje učeničkih postignuća te vrjednovanje i samovrjednovanje ostvarivanja

nacionalnoga kurikuluma.“ (MZOŠ, 2011, 16). *Nacionalnim okvirnim kurikulumom* usklađuju se sve razine odgojno-obrazovnog sustava, od predškolske do visokoškolske razine. On je okvir za izradu svih ostalih kurikulumskih dokumenata. Glavno mu je obilježje zaokret u pristupu i načinu programiranja odgoja i obrazovanja. Naime, u njemu se s prijenosa znanja prelazi na razvoj kompetencija. Fokus se sa sadržaja prebacuje na ishode učenja. Još jedna njegova bitna karakteristika je da promiče odgoj i obrazovanje usmjeren na učenika.

Glavne vrijednosti na kojima se NOK temelji su znanje, solidarnost, identitet i odgovornost. Hrvatska nastoji razviti društvo *znanja* jer je znanje temeljni pokretač razvoja društva i pojedinaca. Nadalje, učenjem *solidarnosti* nastoji se učenike osposobiti da budu osjetljivi za druge. Osim toga, obrazovanje treba doprinijeti razvoju osobnog, kulturnog i nacionalnog *identiteta*. Pod utjecajem globalizacije, građani moraju postati građanima svijeta, a pritom sačuvati svoj nacionalni identitet. Također, učenike se nastoji potaknuti da budu *odgovorni* prema društvu, prirodi te prema sebi i drugima.

Temeljne kompetencije na koje je NOK usmjeren su komunikacija na materinskom jeziku, komunikacija na stranom jeziku, matematička kompetencija, digitalna kompetencija, učiti kako učiti, socijalna i građanska kompetencija, inicijativnost i poduzetnost, kulturna svijest i izražavanje (MZOŠ, 2011). Neke od navedenih kompetencija prisutne su i ostvaruju se putem kurikulumima međupredmetnih tema.

6.2. Međupredmetne teme

Europska komisija u *Europskom referentnom okviru o ključnim kompetencijama za cjeloživotno učenje* (2004) navodi da mnoge kompetencije koje građani smatraju bitnima nisu povezane sa specifičnim predmetima. One se obično odnose na bolje upravljanje vlastitim učenjem, na društvene i komunikacijske vještine te međuljudske odnose. Navedene kompetencije zastupljene su unutar kurikuluma međupredmetnih tema. Međupredmetne teme definirane su kao „teme općeljudskih vrijednosti i kompetencija za život u 21. stoljeću”, usmjerene su na razvoj ključnih kompetencija kod učenika te služe kao podloga cjeloživotnom učenju. Međupredmetne teme „pridonose međusobnom povezivanju odgojno-obrazovnih područja i nastavnih predmeta u skladnu cjelinu” (MZOŠ, 2011, 42).

Kurikulumi su rađeni prema zajedničkim smjernicama i organizirani su po odgojno-obrazovnim ciklusima i domenama unutar kojih su navedena odgojno-obrazovna očekivanja. Očekivanja međupredmetnih tema moraju biti zastupljena u svim nastavnim predmetima i svi odgojno-obrazovni djelatnici dužni su ih primjenjivati u svojoj nastavi i kurikulumima. Dakle, suradnjom učitelji, nastavnici i stručni suradnici dužni su kroz sve nastavne predmete ostvarivati odgojno-obrazovna očekivanja međupredmetnih tema koje su bliske njihovom predmetu. “Bogatstvo odgojno-obrazovnih očekivanja međupredmetnih tema daje mogućnost povezivanja s odgojno-obrazovnim ishodima pojedinog nastavnog predmeta, uvažavajući specifičnosti svakog učenika, kao i pojedine razredne zajednice.” (Škola za život, 2021). Međupredmetne teme omogućuju proširivanje učenikova znanja i znanje stečeno međupredmetnim povezivanjem osnova je za stjecanje i produbljivanje novih znanja (Kovačić i sur., 2020). Školske ustanove mogu samostalno osmisliti načine na koje će ostvariti očekivanja međupredmetnih teme. Osim primjene očekivanja međupredmetnih tema u predmetnoj nastavi, one se mogu ostvarivati i različitim školskim projektima i modulima (MZOŠ, 2011).

U Hrvatskom odgojno-obrazovnom sustavu postoji sedam međupredmetnih tema, a to su: *Osobni i socijalni razvoj*, *Građanski odgoj i obrazovanje*, *Uporaba informacijske i komunikacijske tehnologije*, *Održivi razvoj*, *Poduzetništvo*, *Učiti kako učiti* i *Zdravlje*. Odluke o donošenju kurikuluma međupredmetnih tema donesene su 2019. godine.

Svi kurikulumi međupredmetnih tema imaju istu strukturu. Podijeljeni su na šest sastavnica: A/ Svrha i opis međupredmetne teme; B/ Odgojno-obrazovni ciljevi učenja i poučavanja; C/ struktura – domene kurikuluma; D/ Odgojno-obrazovna očekivanja po odgojno-obrazovnim ciklusima i domenama te ključni sadržaji međupredmetne teme; E/ Učenje i poučavanje međupredmetne teme; F/ Vrednovanje u međupredmetnoj temi. Svaka međupredmetna tema podijeljena je na pet ciklusa: prvi ciklus obuhvaća 1. i 2. razred osnovne škole, drugi obuhvaća 3., 4. i 5. razred osnovne škole, treći ciklus obuhvaća 6., 7. i 8. razred, četvrti ciklus obuhvaća 1. i 2. razred četverogodišnje/1. razred trogodišnje srednje škole, dok se peti ciklus odnosi na 3. i 4. razred četverogodišnje, odnosno 2. i 3. razred trogodišnje srednje škole.

7. Problem i cilj istraživanja

Europska unija veliku pažnju pridaje europskim vrijednostima jer ih smatra temeljem za stvaranje pluralističkog društva u kojem prevladava jednakost, tolerancija i u kojem nema nikakvog oblika diskriminacije. Dosadašnja istraživanja o vrijednosnoj utemeljenosti kurikuluma na ovim područjima nisu mnogobrojna. Većina znanstvenih istraživanja provedena o europskim vrijednostima nisu se fokusirala na učenje i poučavanje vrijednosti, već su istraživala stavove o određenim europskim vrijednostima ili vrijednostima općenito. Primjerice, Pavičić Vukičević (2019) je provela istraživanje o stavovima učitelja o europskim vrijednostima. Istraživanje je nastalo na temelju njene doktorske disertacije na temu *Kurikulumsko oblikovanje europskih vrijednosti u obveznom obrazovanju* (2018). Cilj istraživanja bio je ispitati stavove učitelja sa zagrebačkog područja o odabranim dimenzijama europskih vrijednosti jer su one dio vrijednosnog sustava koje učitelji prenose u odgojno-obrazovnom procesu. Zaključila je da učitelji vrednuju europske vrijednosti, ali više vrednuju nacionalne vrijednosti i prvenstveno njeguju nacionalni identitet ponad globalnog ili europskog. Piršl i Vican (2004) ispitivale su stavove srednjoškolaca, njihovih roditelja i učitelja o određenim europskim vrijednostima te su pokušale utvrditi postoji li statistički značajna razlika u prihvaćanju europskih vrijednosti s obzirom na spol, dob, srednju školu koju učenici pohađaju, školsku spremu roditelja, nacionalnu i regionalnu pripadnost. Manji broj radova istražuje povezanost kurikuluma i vrijednosti. Sablić i Blažević (2015) istraživale su stavove učitelja prema vrijednostima (znanje, odgovornost, identitet, solidarnost) kao temeljnim sastavnicama *Nacionalnog okvirnog kurikuluma* te zaključile da učitelji smatraju važnima sve vrijednosti koje promiče *Nacionalni okvirni kurikulum*. Nadalje, Hajdarović (2023) je proveo kvalitativnu analizu zastupljenosti temeljnih vrijednosti Europske unije u kurikulumu Povijesti te je zaključio da europske vrijednosti nisu eksplicitno definirane u kurikulumu te ovise o praksi pojedinih učitelja. Sva navedena istraživanja odabiru drugačiji koncept vrijednosti iz čega možemo zaključiti da koncept europskih vrijednosti nije usustavljen te da većina autora uzima one vrijednosti koji oni smatraju bitnima.

Iz navedenog pregleda znanstvenih radova vidljivo je da postoji deficit u istraživanjima europskih vrijednosti u kurikulumima općenito, a posebno u kurikulumima međupredmetnih tema. Stoga se otvara prostor za istraživanje na ovu temu.

Za empirijski dio rada koristit će se tekstualna analiza sedam kurikuluma međupredmetnih tema (*Građanski odgoj i obrazovanje, Uporaba informacijske i komunikacijske tehnologije, Održivi razvoj, Osobni i socijalni razvoj, Poduzetništvo, Učiti kako učiti i Zdravlje*). Za istraživanje su odabrane temeljne europske vrijednosti koje su navedene u *Ugovoru o europskoj uniji* (1992), a to su: „ljudsko dostojanstvo, sloboda, demokracija, jednakost, vladavina prava, poštovanje ljudskih prava“. Zastupljenost europskih vrijednosti analizira se u svim sastavnicama kurikuluma. Analiza je napravljena za svaki međupredmetni kurikulum zasebno, a zatim su dobiveni rezultati uspoređeni i sintetizirani u raspravi.

Cilj istraživanja je analizirati zastupljenost europskih vrijednosti u kurikulumima međupredmetnih tema.

Analizom se pokušalo doći do ovih spoznaja:

1. Jesu li u kurikulumima međupredmetnih tema zastupljene europske vrijednosti?
2. U kojim su sastavnicama kurikuluma zastupljene europske vrijednosti?
3. Postoje li vrijednosti čija je zastupljenost učestalija, odnosno vrijednosti koje nisu zastupljene?
4. Kakav je pristup učenju i poučavanju vrijednosti u kurikulumima međupredmetnih tema?

U radu su korištene sljedeće metode: metoda deskripcije, metoda analize teksta, komparacije i sinteze. Analiza je napravljena prema opisu sadržaja europskih vrijednosti iz poglavlja *Sadržajno određenje temeljnih vrijednosti*.

Kako bi se dobio bolji uvid u zastupljenost europskih vrijednosti u kurikulumima međupredmetnih tema i odgovor na treće istraživačko pitanje, analizirana je učestalost pojavljivanja vrijednosti. Učestalost pojavljivanja europskih vrijednosti u svakoj međupredmetnoj temi promatrana je u dijelu D kurikuluma u kojem se operacionaliziraju postavljeni ciljevi putem odgojno-obrazovnih očekivanja. Da bi se dobio odgovor o učestalosti pojedinih vrijednosti napravljena je analiza odgojno-obrazovnih očekivanja i ključnih sadržaja kako bi se izdvojili oni koji sadrže europske vrijednosti i utvrdio njihov broj. Na temelju opisa europskih vrijednosti i sadržaja odgojno-obrazovnih očekivanja za svaku su temu izdvojene ključne riječi ili sintagme na temelju kojih se očekivanja mogu povezati s vrijednostima. Očekivanja su razrađena po ciklusima i podijeljena na 3

sastavnice: znanja, vještine i stavove. Temeljno očekivanje je unutar sastavnice razrađeno na specifična očekivanja. Ako se u specifičnim očekivanjima unutar jedne sastavnice ista vrijednost pojavljuje više puta, brojena je jednom. Za svaku temu vrijednosti i pripadajuće ključne riječi/sintagme prikazani su tablično. Učestalost pojavljivanja vrijednosti prikazana je grafički.

8. Analiza međupredmetnih kurikuluma

8.1. Analiza kurikuluma „Uporaba informacijske i komunikacijske tehnologije“

Europski parlament i Vijeće EU-a 2018. godine donijeli su *Preporuku o ključnim kompetencijama za cjeloživotno učenje* s ciljem da se Europska unija razvija kao „društvo u kojemu su ljudska znanja, stručnosti i sposobnosti najvažniji razvojni resurs i pokretač gospodarskih i društvenih promjena“, što se označava sintagmom „društvo znanja“ (Barić i Jeleč Raguž, 2010, 58). U prilogu navedene Preporuke (2018), u kojem su kompetencije pobliže određene, između ostalog navedeno je: „Rad s digitalnim tehnologijama i sadržajima zahtijeva misaon i kritičan, ali znatiželjan, otvoren i na budućnost usmjeren stav o njihovu razvoju. Usto je potreban etički, siguran i odgovoran pristup upotrebi tih alata.“ Dakle, za razvijanje ove kompetencije, osim prenošenja znanja, potrebno je prenositi i vrijednosti.

Na početku kurikuluma navodi se da upotreba IKT-a omogućava učenicima „virtualnu suradnju s vršnjacima iz različitih civilizacijskih i kulturnih krugova“ i upoznavanje njihove kulture i tradicije (MZOŠ, 2019a, 6). Ovim opisom samo je na drugačiji način prikazana jedna od sastavnica jednakosti kao europske vrijednosti (poštovanje kulturne, vjerske i jezične raznolikosti). Svrha međupredmetne teme je da nakon završetka školovanja učenici postanu uspješni članovi zajednice i da uporabom IKT-a razvijaju komunikacijske i suradničke kompetencije. Kao što je navedeno u sadržajnom određenju demokracije, komunikacijske vještine bitne su za aktivno sudjelovanje u demokratskom društvu. Suradničke kompetencije također su važne u demokratskom društvu, a preduvjet suradnje kao aktivnosti je poštovanje jednakosti, nediskriminacije, uključivosti te poštovanje ljudskih prava. Nadalje, u opisu teme ističe se da će učenici kroz suradnju, komunikaciju i dijeljenje svojih sadržaja pokazati solidarnost i poštovanje drugih osoba i njihovog rada. Solidarnost i poštovanje oblici su poštovanja ljudskih prava. U okviru teme učenici uče kako se odgovorno služiti računalom, upoznaju se s ergonomijom i ispravnim načinima uporabe računala i računalne opreme kako bi zaštitili svoje zdravlje. Zdravlje je preduvjet života, a briga za zdravlje je jedno od temeljnih ljudskih prava. Također, upotrebom IKT-a učenici imaju priliku stvarati nove sadržaje i tako izraziti kreativnost, originalnost i inovativnost. Kreativnost, originalnost i inovativnost osobine su potrebne za sudjelovanje u

demokratskom društvu, ali i osobine koje su važne za stvaranje slike o sebi te za formiranje osobnog identiteta čime se ova tema može implicitno povezati i s ljudskim dostojanstvom.

U sastavnici kurikuluma koja se odnosi na ciljeve ističe se da se ovom međupredmetnom temom razvija svijest kako se informacijska i komunikacijska tehnologija primjenjuje u svim područjima života, učenici postaju svjesni posljedica primjene tehnologije, razmišljaju o pravima i odgovornostima digitalnog građanina. Među ciljevima koji slijede nije eksplicitno navedena neka od europskih vrijednosti, ali implicitno neki ciljevi sadrže europske vrijednosti:

- „odgovorno, moralno i sigurno rabiti informacijsku i komunikacijsku tehnologiju“
- „učinkovito komunicirati i surađivati u digitalnome okružju“

U navedenim ciljevima ističe se razvijanje odgovornosti (u upotrebi informacijsko-komunikacijske tehnologije) te komunikacija (u digitalnom okružju). To su preduvjeti za aktivno sudjelovanje u demokratskom društvu. Moralna komponenta istaknuta u prvom cilju povezuje ga s dostojanstvom. U drugom cilju istaknuta je suradnja koju možemo povezati s poštivanjem jednakosti.

U dijelu koji se odnosi na organizacijska područja kurikuluma navedeno je da se potiče njihov stvaralački duh i suradnja te promišljanje o utjecaju IKT-a na zdravlje ljudi i okoliš. Ovdje također možemo uočiti neke od europskih vrijednosti – aktivno građanstvo kao element demokracije, pravo na zdravlje i zdrav okoliš kao oblici poštovanja temeljnih ljudskih prava, suradnja kao izraz poštovanja jednakosti i ljudskih prava. Dakle, u određenju svrhe i ciljeva nalazimo europske vrijednosti: jednakost, ljudska prava kao pravo na zdravlje i zdrav okoliš te demokraciju.

Međupredmetna tema Uporaba IKT-a ima četiri domene:

- A/** Funkcionalna i odgovorna uporaba IKT-a
- B/** Komunikacija i suradnja u digitalnome okružju
- C/** Istraživanje i kritičko vrednovanje u digitalnome okružju
- D/** Stvaralaštvo i inovativnost u digitalnome okružju

U opisu domena sažeto su navedena odgojno-obrazovna očekivanja. Kroz domenu A očekuje se da učenici postanu odgovorni sudionici virtualnog svijeta, razlikuju

prihvatljivo od neprihvatljivog ponašanja i aktivno sudjeluju u sprječavanju elektroničkog nasilja i govora mržnje. U navedenim očekivanjima prepoznamo sadržaje kojima se promiču vrijednosti demokracije, poštovanja ljudskih prava i ljudskog dostojanstva. Govor mržnje jedan je od direktnih načina ugrožavanja ljudskog dostojanstva. U opisu domene A možemo uočiti sintagme u kojima su eksplicitno zastupljene europske vrijednosti: „svjesno i aktivno sudjeluju u sprečavanju elektroničkoga nasilja i govora mržnje“; „poštuju tuđe vlasništvo i privatnost“; „doprinose sprečavanju ovisnosti o tehnologiji i osvješčuju njezin utjecaj na fizičko i duševno zdravlje“; „odgovorno ponašanje pri odlaganju elektroničkoga i električkoga otpada te (..) očuvanje prirode i okoliša“. U navedenim citatima uočavamo poštovanje ljudskih prava kroz sprječavanje nasilja i brigu za zdrav okoliš, zatim slobodu kroz poštovanje vlasništva te ljudsko dostojanstvo u obliku sprječavanja govora mržnje i brige za fizičko i duševno zdravlje.

U domeni B učenici upoznaju digitalne programe koji se mogu primijeniti u suradničkim oblicima učenja. Suradnja je jedan od pokazatelja poštovanja ljudskih prava i jednakosti. U opisu domene možemo uočiti eksplicitno navedene europske vrijednosti poštovanja ljudskih prava, demokracije jednakosti: „Pravilna i primjerena uporaba i snalaženje na društvenim mrežama i u digitalnim obrazovnim zajednicama, etičko ponašanje, poštovanje ljudskih prava i odgovorna suradnja primarna su obilježja uspješne komunikacije i kvalitetne suradnje u digitalnome okružju (...) Poštuju različitosti i uvažavaju tuđe stavove u skladu s demokratskim vrijednostima.“ (MZOŠ, 2019a, 10). Etičko ponašanje u svim područjima ljudskog djelovanja u svojoj osnovi ima poštovanje vlastitog i tuđeg dostojanstva, a uz to poštovanje moralnih normi implicira poštovanje zakona koji predstavljaju pravne norme, što ovo očekivanje dovodi u vezu s vladavinom prava.

Domena C odnosi se na istraživanje i kritičko vrednovanje u digitalnom okružju. U opisu domene navedeno je da „učenici usvajaju znanja, vještine i stavove kojima osnažuju svoj integritet“ (MZOŠ, 2019a, 10), što predstavlja promicanje ljudskog dostojanstva kao europske vrijednosti. Kritičko vrednovanje informacija osobina je koja je važna u odgoju za vrijednosti. Možemo je povezati s dostojanstvom jer kritički vrednovati neke informacije često znači poštovati dostojanstvo drugih ljudi (npr.

odbacivanje neistinitih, zlonamjernih informacija), zatim s poštovanjem ljudskih prava, a posebno se ističe kao osobina koja je važna u odgoju za demokraciju.

Domena D odnosi se na stvaralaštvo i inovativnost u digitalnom okružju. Stvaralaštvo i inovativnost implicitno se odnose na slobodu (sloboda mišljenja, izražavanja). Analizom očekivanja u ovoj domeni uočava se zastupljenost očekivanja i ključnih sadržaja vezanih uz upoznavanje učenika sa zakonskom regulativom poštovanja intelektualnog vlasništva i zaštite autorskih prava, kao npr.: „učenik tumači zakonske okvire za zaštitu intelektualnoga vlasništva i odabire načine dijeljenja vlastitih sadržaja i proizvoda“, „upoznavanje i primjena nacionalne zakonske regulative za vlasništvo i dijeljenje sadržaja“. Time se očekivanja međupredmetne teme povezuju s vladavinom prava kao europskom vrijednosti.

Kako bi se odredila učestalost pojavljivanja europskih vrijednosti u međupredmetnoj temi, napravljena je u analiza odgojno-obrazovnih očekivanja. Odgojno-obrazovna očekivanja razrađena su po domenama i ciklusima na tri sastavnice: znanja, vještine i stavovi. U Tablici 1 navedene su ključne riječi, odnosno sintagme pomoću kojih su očekivanja povezana s europskim vrijednostima. Izbor ključnih riječi napravljen je prema sadržajnom određenju europskih vrijednosti te na temelju analize sadržaja odgojno-obrazovnih očekivanja.

Tablica 1

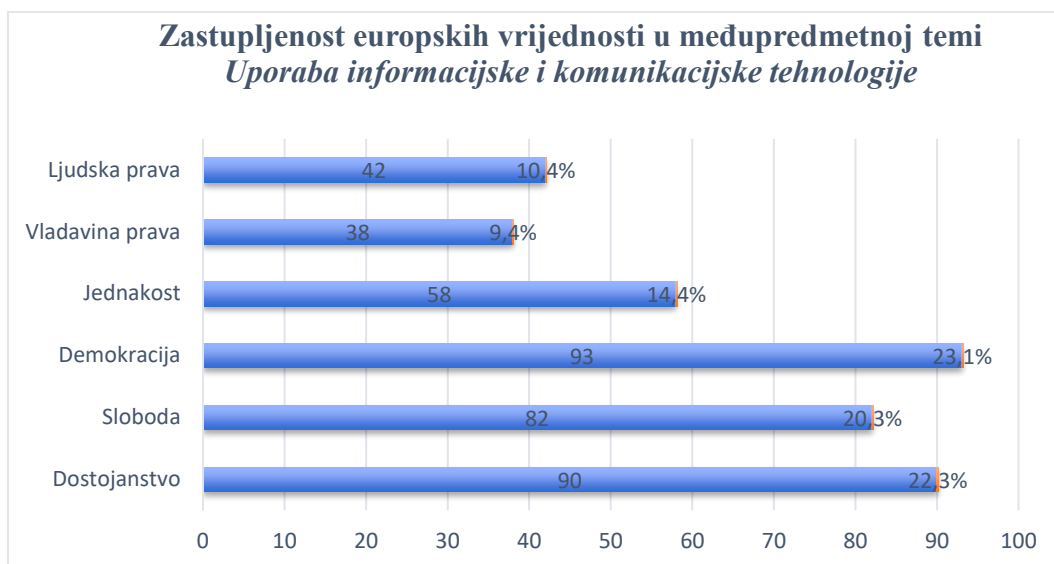
Vrijednosti i ključne riječi/sintagme koje ih određuju u međupredmetnoj temi *Uporaba informacijske i komunikacijske tehnologije*

Vrijednost	Ključne riječi/sintagme
dostojanstvo	identitet, integritet, govor mržnje, samopouzdanje, samostalnost, samoinicijativa
sloboda	sigurnost, zaštita osobnih podataka, vlasništvo, lozinke, licence
demokracija	demokracija, kreativnost, kritičko mišljenje, odgovornost, komunikacija, aktivna participacija
jednakost	ravnopravnost, različitost, multikulturalizam, suradnja, poštovanje(tuđeg mišljenja i rada)
vladavina prava	zakon, zakonska prava, poštovanje i dogovaranje pravila, normi
ljudska prava	prava (pr. autorska), zdravlje, okoliš, zbrinjavanje otpada, nenasilje, tolerancija, pomaganje

Nakon analize odgojno-obrazovnih očekivanja možemo dobiti bolji uvid u zastupljenost europskih vrijednosti u ovoj međupredmetnoj temi.

Na temelju ključnih riječi/sintagmi razvrstana su i prebrojana odgojno-obrazovna očekivanja i ključni sadržaji koji se mogu povezati s određenim europskim vrijednostima. Frekvencije i relativne frekvencije europskih vrijednosti prikazane su grafički na Slici 1. Numerički podatci u grafičkom prikazu pokazuju da su u međupredmetnoj temi zastupljene sve europske vrijednosti, ali ne u jednakoj mjeri. Međutim, nema većih razlika u njihovoj zastupljenosti. Najzastupljenije su demokracija (23,1%), dostojanstvo (22,3%) i sloboda (20,3%). U ovoj se temi komunikacija nalazi već u nazivu, a u okviru teme učenici uče kako komunicirati u digitalnom okruženju, kako kritički prosuđivati informacije te kako tehnologiju koristiti za stvaranje novih sadržaja, što su pokazatelji demokracije. Sigurnost je pokazatelj slobode, a u ovoj međupredmetnoj temi velika se pažnja pridaje sigurnosti u komuniciranju na društvenim mrežama i općenito na internetu. Dostojanstvo je nešto više zastupljeno od slobode, što se može povezati s karakteristikom teme. Naime, korištenje informacijske i komunikacijske tehnologije potiče samopouzdanje i samostalnost što pozitivno utječe na samopoštovanje i osjećaj osobne vrijednosti i dostojanstva. Uz to učenici stječu znanja o neprihvatljivom ponašanju na internetu i kako ga spriječiti što pokazuje brigu za osobno dostojanstvo. U učenju i poučavanju ove teme učenici se upoznaju sa zakonskom regulativom vezanom za zaštitu osobnih podataka i autorskih prava. Informacijska i komunikacijska tehnologija u velikoj se mjeri koristi za suradnju. Iako je za kvalitetnu suradnju važno i poštovanje ljudski prava i sloboda, ovdje je ona primarno odabrana kao pokazatelj uvažavanja jednakosti i ravnopravnosti. Sljedeća vrijednost po zastupljenosti jednakost (14,4%), zatim ljudska prava (10,4%) te vladavina prava (9,4%).

Slika 1.

Grafički prikaz frekvencije i relativne frekvencije europskih vrijednosti u očekivanjima međupredmetne teme *Uporaba informacijske i komunikacijske tehnologije*

Na kraju svakog ciklusa navedeni su ključni sadržaji po domenama. Popis ključnih sadržaja vrlo je opsežan. U temama koje su zastupljene ima onih koje se odnose na vrijednosti, npr. „briga o zdravlju i okolišu“, „poticanje pozitivnih obrazaca ponašanja u stvarnome i virtualnome svijetu“, „uočavanje i uvažavanje različitosti i poštovanje ljudskih prava“, „demokratsko sudjelovanje u digitalnome okružju“.

U preporukama o učenju i poučavanju međupredmetne teme ističe se da tehnologija olakšava komunikaciju i suradnju, može pomoći u razvijanju kritičkog mišljenja, može biti sredstvo za poticanje učenikove kreativnosti. Uloga učitelja je mentorska, fokus je na aktivnosti učenika koji je nositelj i kreator svog znanja. On aktivno upravlja svojim učenjem što razvija njegovo samopouzdanje i kompetencije za cjeloživotno učenje. Preporučeni oblik rada je rad u grupama koje mogu biti homogene ili heterogene. Takav oblik rada pospješuje komunikaciju učenika, omogućava da uče jedni od drugih (tzv. vršnjačko učenje), potiče solidarnost i socijalizaciju. Prilikom grupiranja učenika važno je da se primjenjuje načelo inkluzije čime se poštuje jednakost i nediskriminacija.

Iako je ova međupredmetna tema prvenstveno usmjerena na razvijanje jedne od temeljnih kompetencija, nesumnjivo je da se njome prenose europske vrijednosti. Iz prethodne analize vidljivo je da svrhu, ciljeve i opise domena možemo povezati sa svim europskim vrijednostima. Neke vrijednosti su eksplicitno navedene, kao ljudska prava,

jednakost i demokracija. Analiza učestalosti vrijednosti u odgojno-obrazovnim očekivanjima pokazuje prilično uravnoteženu zastupljenost europskih vrijednosti. Najzastupljenije su demokracija, dostojanstvo i sloboda. Učenje i poučavanje ostvaruju se metodama aktivnog sudjelovanja učenika. Preporučeni oblik rada je grupni rad.

8.2. Analiza kurikuluma „Osobni i socijalni razvoj“

U *Preporuci Vijeća EU-a o ključnim kompetencijama* (2018) kao jedna od ključnih kompetencija navedena je osobna i socijalna kompetencija te kompetencija učiti kako učiti. Dakle, ovom međupredmetnom temom usvaja se dio jedne od ključnih kompetencija za cjeloživotno učenje.

U prvom dijelu kurikuluma navodi se da je svrha teme „izgradnja odgovorne, samopouzdanе osobe koja upravlja svim svojim potencijalima, emocionalnim i duhovnim i tjelesnim, proaktivna je, sposobna za suradnju i doprinos zajednici“ (MZOŠ, 2019b, 5). Učenje i poučavanje ove teme doprinosi razvoju osobe koja je odgovorna prema sebi – brine se za vlastito zdravlje, ali i za dobrobit zajednice, gradi osobni i nacionalni identitet, ali i identitet osobe koja je član globalne zajednice. Posebno je istaknuta povezanost teme s vrijednostima. Vrijednosti s kojima se povezuje ova tema su: „znanje, solidarnost, identitet, odgovornost, integritet, uvažavanje, poduzetnost“ (MZOŠ, 2019b, 5). Iako navedene vrijednosti ne odgovaraju u potpunosti nazivima temeljnih europskih vrijednosti, možemo ih prepoznati kao sastavnice europskih vrijednosti. Dostojanstvo osobe temelji se na tjelesnom i duhovnom integritetu i svijesti o vlastitom identitetu koji uključuje osobni, nacionalni i globalni identitet. Solidarnost uključuje svijest o potrebama drugih ljudi, razumijevanje njihove situacije i spremnost da im se pomogne. Ona polazi od jednakosti među ljudima i prava na dostojanstvo svakog čovjeka i spada u ljudska prava. Poduzetnost i odgovornost mogu se povezati s osobinama potrebnima za demokraciju, ali i za poštovanje ljudskih prava. Sloboda poduzetništva smatra se oblikom slobode.

U drugom dijelu kurikuluma koji se odnosi na ciljeve, od pet navedenih ciljeva četiri su vrijednosno utemeljena cilja:

- „razvijati sliku o sebi, samopoštovanje i samopouzdanje, prepoznavanje, prihvaćanje i upravljanje svojim emocijama i ponašanjem“,
- „razvijati empatiju te uvažavanje i prihvaćanje različitosti“

- „razvijati socijalne i komunikacijske vještine, suradnju i timski rad“
- „razvijati odgovorno ponašanje prema sebi i drugima u zajednici, donošenje odluka te planiranje obrazovanja, cjeloživotnog učenja i profesionalnog razvoja u suvremenom društvu i svijetu rada“

Prvi cilj odnosi se na razvijanje osobnih potencijala učenika kroz razvijanje pozitivne slike o sebi. Jačanjem samopoštovanja i samopouzdanja učenik gradi svoju osobnost, jača vlastito dostojanstvo. Drugi cilj navodi sadržaj europske vrijednosti poštovanja jednakosti i ljudskih prava. Treći cilj navodi socijalne i komunikacijske vještine koje povezujemo s demokracijom. U četvrtom cilju zastupljeno je dostojanstvo i sloboda koja se ogleda u odgovornosti za vlastiti obrazovni put, ali i jednakost i demokracija. Odgovorno ponašanje prema drugome podrazumijeva poštovanje jednakosti druge osobe, njegovih prava i sloboda. U pojašnjenju je istaknuto: „Učenici će usvojiti opće kulturne i civilizacijske vrijednosti koje su preduvjet za život u multikulturalnom svijetu.“ (MZOŠ, 2019b, 6).

U trećem dijelu kurikuluma detaljnije je opisano polazište domena. Kao polazište navedena je kritička procjena osobne i društvene vrijednosti, razvijanje odgovornosti za vlastito ponašanje i život, konstruktivno sudjelovanje u društvenom životu, pozitivan odnos prema drugima i suradnja. Istaknuta je briga za razvijanje osobnog identiteta i dostojanstvo osobe: „Razvijajući osobne i socijalne kompetencije, učenik gradi samopoštovanje, samopouzdanje i osjećaj vlastite vrijednosti te sigurnost u svoje sposobnosti i identitet.“ (MZOŠ, 2019b, 7).

Naglašen je holistički pristup koji podrazumijeva razvoj cjelovite osobe koja je odgovorna prema sebi, brine se za svoj profesionalni rast i razvoj i održivi razvoj društva. U polazištu domena zastupljene su sve europske vrijednosti, a posebno je istaknuto dostojanstvo, demokracija kroz odgovornost i sudjelovanje u društvenom životu te jednakost.

Međupredmetna tema Osobni i socijalni razvoj ima tri domene:

A/ Ja

B/ Ja i drugi

C/ Ja i društvo

Domena A odnosi se na stvaranje pozitivne slike o sebi, što predstavlja preduvjet za stvaranje kvalitetnih odnosa i za doprinos pojedinca društvu (MZOŠ, 2019b). U opisu domene naglašena je samospoznaja vlastitih osobina, vrijednosti i mogućnosti, kontrola emocija i ponašanja, što predstavlja brigu za osobno dostojanstvo. Kao što je nadalje navedeno, ova domena obuhvaća i „razvijanje vlastitih potencijala u skladu sa željama i interesima; planiranje aktivnosti i postavljanje prioriteta; upravljanje obrazovnim i profesionalnim putem“ (MZOŠ, 2019b, 8). Planiranje aktivnosti i postavljanje prioriteta razvija proaktivnost učenika što je osobina važna za sudjelovanje u demokratskom životu zajednice. Upravljanje vlastitim obrazovnim i profesionalnim razvojem temelji se na slobodi izbora

„Svrha domene B jest razvoj socijalnih i emocionalnih vještina koje pridonose emocionalnoj prilagodbi i mentalnom zdravlju učenika.“ (MZOŠ, 2019b, 8). Težište se sa svoga „ja“ prebacuje na druge. Da bi osoba mogla uvažavati druge i konstruktivno sudjelovati u društvenom životu, kako je navedeno u opisu domene, treba naučiti da i drugi ljudi imaju svoje potrebe i osjećaje, ali i svoja prava, što se eksplicitno odnosi na poštovanje ljudskih prava. U opisu domene B navedeno je nadalje da ona obuhvaća razvijanje uvažavajućih odnosa s drugima, suradničko učenje, suradnju, prihvaćanje različitosti. Navedene osobine ukazuju na poštivanje jednakosti. Nenasilno rješavanje sukoba, uzajamno pomaganje, zastupanje svojih i prava drugih odnosi se na poštovanje ljudskih prava. Prihvaćanje pravila razvija kod učenika osjećaj za vladavinu prava.

Kako je navedeno u opisu domene C, učenici se potiču na razumijevanje odnosa između pojedinca i društva. Potiču se na prihvaćanje pravila društvene skupine kojoj pripadaju – razreda i škole – da bi to proširili na prihvaćanje društvenih normi i pravila šire zajednice. To ih priprema za poštovanje vladavine prava. Također, razvijaju svijest o potrebi da kao pojedinci pridonose skupini i aktivno sudjeluju u aktivnostima skupine, ali i kritički procjenjuju društvene pojave i procese. Time se pripremaju za aktivnu participaciju u civilnom društvu, odnosno demokraciju. Uz navedeno, dio svrhe ove domene je razvijanje svijesti o vlastitoj kulturi kod učenika, ali i svijesti o poštovanju drugih kultura. To sve eksplicitno pokazuje poštovanje jednakosti kao europske vrijednosti. U ovoj domeni učenici se uče solidarnosti, odnosno poštovanju ljudskih prava. Iz opisa domena vidljivo je da su one utemeljene na vrijednostima i da su njihova svrha i ciljevi povezani sa svim temeljnim europskim vrijednostima.

U četvrtom dijelu kurikuluma navedena su odgojno-obrazovna očekivanja koja su razrađena po odgojno-obrazovnim ciklusima i domenama na tri sastavnice: znanja, vještine i stavove. U domeni A četiri su temeljna očekivanja koja se kroz cikluse razrađuju na specifična očekivanja primjerena razvojnoj dobi učenika: 1. „Razvija sliku o sebi“; 2. „Upravlja emocijama i ponašanjem“; 3. „Razvija svoje potencijale“; 4. „Razvija radne navike“. Temeljna očekivanja povezana su s ljudskim dostojanstvom kao europskom vrijednosti jer se odnose na proces osobnog razvoja u kojem učenik formira svoj identitet i integritet. U razradi očekivanja uočavaju se očekivanja koja su povezana i s drugim europskim vrijednostima. Primjer očekivanja povezanih s jednakosti: „doprinos svakoga člana razredne zajednice dragocjen je“; „različitost identiteta pridonosi bogatstvu zajednice“. Primjeri očekivanja u kojima je zastupljena sloboda mišljenja i izbora vlastitog obrazovnog puta: „slobodno izražava želje i interese čak i kad se razlikuju od želja i interesa drugih“; „planira korake radi unaprjeđenja ponašanja u skladu sa svojim interesima i očekivanjima“; „bira srednju školu u skladu sa svojim mogućnostima, interesima i vrijednostima“.

U domeni B se također četiri temeljna očekivanja razrađuju kroz pet ciklusa. Očekivanja u ovoj domeni su: 1. „Prepoznaje i uvažava potrebe i osjećaje drugih“; 2. „Razvija komunikacijske kompetencije“; 3. „Razvija strategije rješavanja sukoba“; 4. „Suradnički uči i radi u timu“. Odgojno-obrazovna očekivanja ove domene potiču učenika na uvažavanje drugih, razvijanje komunikacijskih kompetencija te strategije rješavanja sukoba. Ova očekivanja pridonose usvajanju vrijednosti demokracije i poštovanja ljudskih prava kroz toleranciju, solidarnost i podršku drugima, pridonose poštovanju mira te usvajanju jednakosti kao europske vrijednosti. Kroz cikluse učenik proširuje svoje socijalne kompetencije. U ovoj se domeni mogu izdvojiti očekivanja koja eksplicitno navode poštovanje ljudskih prava, primjerice: „opisuje prava drugih i osobne slobode“; „zastupa prava drugih“.

U domeni C ima više očekivanja nego u prethodnim dvjema. Novi ciklusi imaju nova očekivanja. U svim očekivanjima implicitno su sadržane europske vrijednosti. U završnim ciklusima (4. i 5.) u razradi temeljnih očekivanja neka su očekivanja formulirana tako da gotovo eksplicitno navode europske vrijednosti: „sve kulture imaju svoje vrijednosti i trebaju se međusobno poštovati“ (jednakost-poštuje kulturne, vjerske i jezične raznolikosti);

„prepoznaje situacije na lokalnoj i globalnoj razini u kojima su ljudska prava ugrožena“ (ljudska prava);

„poznaje društvene norme, pravila i zakonske propise kao i posljedice njihova nepridržavanja“ (vladavina prava);

„prihvaća stvaranje i provođenje zakona i uviđa posljedice njihova kršenja“ (vladavina prava);

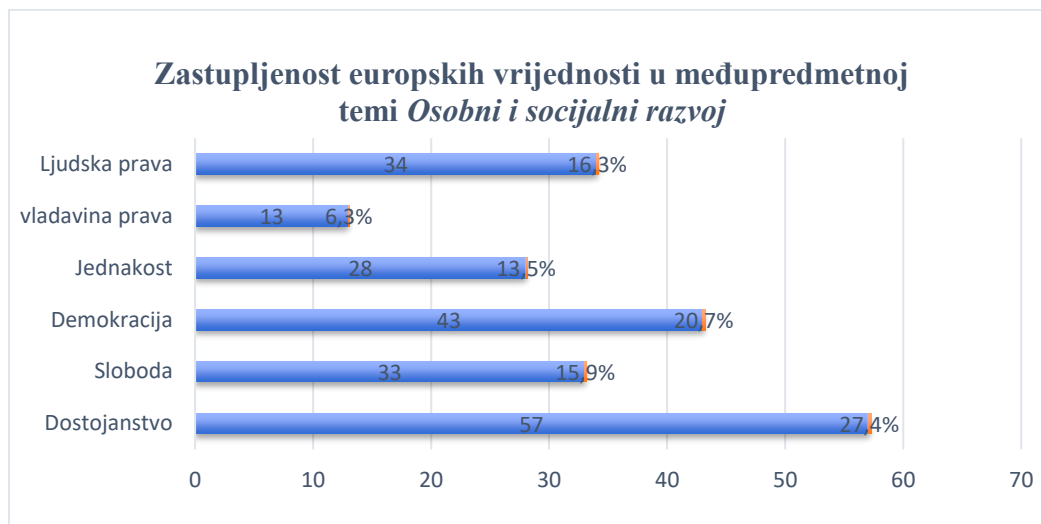
„ponaša se u skladu s društvenim normama i zakonskim propisima“ (vladavina prava).

Na temelju analize sadržaja odgojno-obrazovnih očekivanja koja su razrađena po ciklusima i sastavnicama (znanja, vještine i stavovi) i usporedbe s opisom europskih vrijednosti određena je učestalost pojavljivanja europskih vrijednosti. Izdvojene su ključne riječi/sintagme koje određuju vrijednosti u ovoj međupredmetnoj temi. Vrijednosti i pripadajuće ključne riječi/sintagme pomoću kojih vrijednosti povezujemo s očekivanjima prikazane su u Tablici 2. Frekvencije i relativne frekvencije europskih vrijednosti prikazane su grafički na Slici 2..

Tablica 2

Vrijednosti i ključne riječi/sintagme koje ih određuju u međupredmetnoj temi *Osobni i socijalni razvoj*

Vrijednost	Ključne riječi/sintagme
dostojanstvo	samopoštovanje, samopouzdanje, upravljanje emocijama i ponašanjem, nošenje sa stresom
sloboda	upravljanje obrazovnim i profesionalnim putom, bira ponašanje
demokracija	aktivno sudjelovanje u zajednici, komunikacija, kritičko mišljenje, odgovornost, timski rad
jednakost	prihvaća različitosti, poštuje svoju i tuđu kulturu, poštuje tuđe potrebe i osjećaje, suradnja
vladavina prava	poštovanje pravila, normi
ljudska prava	jednaka prava, nenasilje, pomaganje, solidarnost, empatija

Slika 2.

Grafički prikaz frekvencije i relativne frekvencije europskih vrijednosti u očekivanjima međupredmetne teme *Osobni i socijalni razvoj*

Iz grafičkog prikaza na Slici 2 može se vidjeti da je najzastupljenije dostojanstvo (27,4%), što je očekivano jer međupredmetna tema obuhvaća osobni razvoj pojedinca. Druga po zastupljenosti je demokracija (20,7%). Demokracija otvara niz mogućnosti za samopotvrđivanje osobe kroz ravnopravno sudjelovanje u donošenju odluka. Ona osigurava poštovanje prava i dostojanstva osobe. S druge strane, socijalno kompetentna osoba zalagat će se i promovirati ljudska prava i demokraciju. Demokracija se prepoznaje u očekivanjima koja ističu odgovornost, komunikaciju, sudjelovanje u aktivnostima škole ili lokalne zajednice, razvijanje kritičkog mišljenja, rješavanje problema. Niz očekivanja odnosi se na toleranciju, nenasilje, okoliš, zdravlje, isticanje potrebe poštovanja prava i obveza, učenje o pravima. Kvalitetni socijalni odnosi nisu mogući bez poštovanja ljudskih prava te su stoga ljudska prava (16,3%) treća po zastupljenosti. Nadalje, sloboda (15,9%) koja je zastupljena kroz planiranje i upravljanje vlastitim obrazovnim putem, što je oblik slobode obrazovanja. Značajna zastupljenost jednakosti (13,5%) povezana je s očekivanjima koja su vezana uz socijalni razvoj – prihvaćanje različitosti, uvažavanje potreba i osjećaja drugih, suradnja i prihvaćanje drugih kultura. Vladavina prava u ovoj temi je najmanje zastupljena (6,3%).

Učenje i poučavanje ove teme, a time i vrijednosti, ostvaruje se primjenom različitih metoda i oblika nastave koje karakterizira aktivno sudjelovanje učenika. Uči se istraživanjem, u projektnim aktivnostima, kroz igru, kroz diskusije, debate, suradnički – u paru, malim skupinama ili timu, u redovnoj nastavi i izvannastavnim aktivnostima.

Ostvarivanju odgojno-obrazovnih očekivanja doprinosi suradnja roditelja i škole, otvorenost škole prema suradnji s drugim školama u okolini, državi ili u Europskoj uniji. Posebno je naglašena suradnja s roditeljima, njihovo uključivanje u aktivnosti. Učenici i roditelji se uključuju u stvaranje kulture školske ustanove, pravila se dogovaraju zajednički. Posebno bi trebalo istaknuti učenje prema modelu - osobnim primjerom učitelja.

Iz analize kurikuluma vidljivo je da su europske vrijednosti važne u učenju i poučavanju ove teme. U opisu teme istaknuta je povezanost s vrijednostima koje nisu eksplicitno europske vrijednosti, ali su sastavnice europskih vrijednosti. U prvim dvama dijelovima kurikuluma nije zastupljena vladavina prava, ali ju nalazimo u ostalim dijelovima kurikuluma. Ipak, analiza odgojno-obrazovnih očekivanja pokazuje da je ova vrijednost najmanje zastupljena. Među ciljevima i očekivanjima ima eksplicitno navedenih temeljnih europskih vrijednosti jednakosti, poštovanja ljudskih prava i vladavine prava.

8.3. Analiza kurikuluma „Održivi razvoj“

Održivi razvoj mogao bi se sažeto definirati kao razvoj „koji zadovoljava potrebe današnjice, a pritom ne ugrožava potrebe budućih generacija“. Održivi razvoj predstavlja ravnotežu između potrebe za ekonomskim i gospodarskim napretkom i socijalne pravde i brige za okoliš (Narodne novine, 2009). Ova međupredmetna tema uz ekonomsku i socijalnu dimenziju održivosti obuhvaća i brigu o okolišu, a pravo na zdrav okoliš jedno je od temeljnih ljudskih prava. Time međupredmetnu temu možemo povezati s europskim vrijednostima.

U prvom dijelu kurikuluma, u opisu međupredmetne teme i njene svrhe, ističe se povezanost s vrijednostima: „...solidarnost prema drugim ljudima, odgovornost prema okolišu te vlastitom i tuđem zdravlju kao i odgovornost prema cjelokupnome životnom okruženju i prema budućim generacijama. Nadalje, ova međupredmetna tema pridonosi razvoju osobnoga identiteta, prepoznavanju i poštivanju nacionalne prirodne i kulturne baštine uz istodobno uvažavanje različitosti i drukčijih načina razmišljanja i življenja.“ (MZOŠ, 2019c, 5). Navedene vrijednosti sadržajno se odnose na temeljne europske vrijednosti: ljudska prava kao pravo na zdravlje, solidarnost i brigu za zdrav okoliš, jednakost koja se ogleda u poštovanju različitosti, dostojanstvo kroz razvoj osobnog

identiteta koji se gradi i kroz poštovanje kulturne baštine koju nasljeđujemo kao pripadnici nacionalne zajednice i globalne ljudske zajednice.

Kao svrha učenja i poučavanja ove teme navodi se još osposobljavanje učenika za „...samostalno i odgovorno odlučivanje o pitanjima važnima za njih same i za društvo u cjelini“ (MZOŠ, 2019c, 6), što se eksplicitno odnosi na demokraciju kao europsku vrijednost. Učenje i poučavanje ove teme pridonosi razvoju generičkih vještina kao što su kritičko mišljenje, rješavanju problema, sposobnosti prilagodbe novim situacijama. Sve navedeno su vještine koje se primarno dovode u vezu s odgojem i obrazovanjem za demokraciju.

U drugom dijelu kurikuluma koji se odnosi na ciljeve navedeno je pet odgojno-obrazovnih ciljeva. Ciljevi koje možemo povezati s europskim vrijednostima su: „razvijanje kritičkoga mišljenja te osobne i društvene odgovornosti nužne za održivost“; „razvijanje solidarnosti i empatije prema ljudima, odgovornosti prema svim živim bićima i okolišu te motivacije za djelovanje na dobrobit okoliša i svih ljudi; aktivno djelovanje u školi i zajednici“; „razvijanje osobne odgovornosti prema budućim generacijama, što je preduvjet za stvaranje društva temeljenoga na održivome razvoju“. Za navedene ciljeve mogli bismo reći da su obuhvatili nekoliko europskih vrijednosti. Odgovornost prema sebi odraz je brige za vlastito dostojanstvo, ali i osobina potrebna za sudjelovanje u demokratskom odlučivanju. Briga za okoliš briga je i za poštovanje ljudskih prava. U sadašnjem trenutku ljudske povijesti kada se zbog nekontroliranog gospodarskog razvoja suočavamo s globalnim zatopljenjem, klimatskim promjenama, zagađenjem prirode, više nego ikad prije važna je odgovornost svih članova zajednice koja se očituje na individualnoj razini kao promjena ponašanja, ali i kao odgovornost u biranju osoba koje će nas predstavljati u odlučivanju te kao svijest da iskoristimo sve demokratske mogućnosti da i sami doprinesemo donošenju odluka.

U trećem dijelu kurikuluma navedene su domene i njihov kratki opis. Međupredmetna tema *Održivi razvoj* ima tri domene :

A/ Povezanost

B/ Djelovanje

C/ Dobrobit

Domena A obuhvaća temeljna načela održivosti i međuovisnosti u ekosustavima, a to su povezanost i ravnoteža. U opisu domene istaknuto je da povezanost doprinosi ravnoteži između osobnog identiteta i identiteta zajednice (regionalne, nacionalne, globalne). Odgoj za ljudska prava, između ostalog, znači razvijanja svijesti o sebi, o pripadnost grupi, o različitosti kultura, o pripadnosti humanoj zajednici (Maleš, Milanović i Stričević, 2003). U kontekstu vrijednosti sve što je navedeno doprinosi jačanju svijesti o vlastitom dostojanstvu. Na temelju spoznaje temeljnih načela funkcioniranja svijeta koji ih okružuje učenici dolaze do razumijevanja i prihvaćanja nužnosti pravedne raspodjele i održivoga korištenja prirodnih resursa kako bismo sačuvali naš planet. Pravedna raspodjela temelji se na poštovanju ljudskih prava, ali i na poštovanju jednakosti među ljudima i slobode.

U domeni B razumijevanje povezanosti kao temeljnog prirodnog načela postaje osnova za djelovanje. Aktivan odnos se ovdje navodi kao pomoć u izgradnji samopoštovanja i samopouzdanja. Kao glavni cilj ove domene navodi se osnaživanje osobe znanjem, vještinama, empatijom, sposobnošću aktivnog djelovanja. Vrijednosti demokracije najbolje se uče sudjelovanjem u stvarnom životu zajednice. Također se ističe razvijanje kritičkog mišljenja, poduzetnosti i solidarnosti. Dakle, u glavnom cilju ove domene istaknute su europske vrijednosti dostojanstva, demokracije i poštovanja ljudskih prava kroz empatiju i solidarnost.

U domeni C stječe znanja o funkcioniranju i povezanosti u prirodnom i društvenom okolišu i osnažuje se za prikladno djelovanje koje rezultira dobrobiti za pojedinca i ljudsku zajednicu. Brigu za osobnu dobrobit i dobrobit zajednice možemo povezati s ljudskim dostojanstvom i poštovanjem ljudskih prava kroz brigu za zdravlje i okoliš, s demokracijom kroz djelovanje za dobrobit ljudske zajednice te sa slobodom kroz brigu za sigurnost. Vidljivo je da se opisi domena mogu povezati s europskim vrijednostima dostojanstva, demokracije i poštovanja ljudskih prava.

U četvrtom dijelu kurikuluma temeljna odgojno-obrazovna očekivanja su razrađena na specifična očekivanja po odgojno-obrazovnim ciklusima i domenama kroz znanja, vještine i stavove. Uz to su navedeni obvezni i preporučeni sadržaji. U razradi su konkretizirani i operacionalizirani ciljevi koji su navedeni u prethodnim dijelovima kurikuluma. U ovoj međupredmetnoj temi ima više očekivanja koja se odnose na socijalnu (društvenu) pravdu i klimatsku pravdu. U Rezoluciji UN-a kojom je 20. veljače

proglašen Svjetski dan socijalne pravde navodi se kako ona ne može biti ostvarena bez osiguranja mira i sigurnosti te poštivanja ljudskih prava i temeljnih sloboda (Hrvatski sabor, 2023). U analizi zastupljenosti europskih vrijednosti u očekivanjima ove međupredmetne teme socijalna, društvena i klimatska pravda uzimaju se kao pokazatelji zastupljenosti slobode, jednakosti i ljudskih prava.

U domeni A ljudska prava su zastupljena kroz brigu za zdrav okoliš i pravdu. Primjeri su očekivanja: „prepoznaje važnost zdrave okoline“ „prepoznaje utjecaje na okoliš koji su posljedica njegovih aktivnosti“; „svjestan je vrijednosti prirodnih dobara i važnosti njihove pravedne raspodjele“. Osim ljudskih prava zastupljene su i druge vrijednosti. Primjerice, kurikulum sadrži očekivanja povezana s jednakosti: „opisuje raznolikost u prirodi i razlike među ljudima“; „prihvaća različitosti među ljudima“. S demokracijom kao europskom vrijednosti mogu se povezati očekivanja: „razvija komunikativnost i suradništvo“; „razvija sposobnost opažanja i osnovne socijalne vještine“; „kritički promišlja o utjecaju našega djelovanja na Zemlju i čovječanstvo.“; „obrađuje i prezentira podatke o utjecaju gospodarstva, javnih politika i građana na održivi razvoj“; „promiče važnost uključivanja građana u procese kreiranja i provedbe javnih politika“. Navedena očekivanja povezujemo s demokracijom jer se odnose na razvijanje vještina potrebnih za sudjelovanje u demokratskom društvu, ali i na sudjelovanje građana u procesu donošenja odluka. Nadalje, određena se očekivanja mogu povezati s vladavinom prava: „prikuplja, analizira i vrednuje podatke o utjecaju gospodarstva, državne politike i svakodnevne potrošnje građana na održivi razvoj“ i „analizira odnose moći na različitim razinama upravljanja i objašnjava njihov utjecaj na održivi razvoj“. Navedena očekivanja povezujemo s vladavinom prava jer potiču na djelovanje za zaštitu vladavine prava kako politika i odnosi moći ne bi negativno utjecali na primjenu zakona. Povezanost s dostojanstvom može se uočiti u očekivanjima: „cijeni svoj i poštuje tuđi identitet“; „identificira osobne i kolektivne identitete i objašnjava međusobnu povezanost zajednica i čovječanstva“. Jednakost kao europska vrijednost zastupljena je u očekivanjima: „prepoznaje raznolikost u prirodi i razlike među ljudima“ i „prihvaća različitosti među ljudima“.

U domeni B u nazivima očekivanja ponavljaju se glagoli „djeluje“, „sudjeluje“ koji upućuju na aktivnu participaciju učenika. Očekivanja su eksplicitno povezana s brigom za zdrav okoliš, primjerice: „djeluje u skladu s načelima održivoga razvoja s ciljem

zaštite prirode i okoliša“; „kritički promišlja o utjecaju našega djelovanja na Zemlju i čovječanstvo“; „djeluje u skladu s načelima održivoga razvoja s ciljem promoviranja socijalne pravde“. U njima su osim brige za okoliš kao izraz poštovanja ljudskih prava zastupljene i druge vrijednosti kao demokracija, sloboda i jednakost. Aktivno sudjelovanje, suradnja s lokalnom zajednicom i šire u skladu su s demokratskim vrijednostima koje se prenose ovakvim pristupom učenju i poučavanju.

U domeni C većina se temeljnih očekivanja odnosi na dobrobit koju povezujemo s poštovanjem ljudskog dostojanstva, demokracije, ljudskih prava i slobode. Demokracija se eksplicitno navodi očekivanju „ističe važnost demokracije u političkim sustavima za dobrobit“. Očekivanja koja ističu solidarnost i pravednost su: „solidaran je i empatičan u odnosu prema ljudima i drugim živim bićima“ i „procjenjuje važnost pravednosti u društvu“. Jedno i drugo očekivanje u osnovi imaju poštovanje jednakosti i ljudskih prava. Poštovanje ljudskih prava eksplicitno se ističe u očekivanju: „navodi ljudska prava i prava životinja“.

U ključnim sadržajima većina tema direktno je povezana s ekologijom, okolišem i održivim razvojem. Teme koje se izravno dotiču europskih vrijednosti su: „utjecaj socijalnih razlika na održivost“; „volontiranje i građanski aktivizam“; „kritičko mišljenje, solidarnost i ravnopravnost“; „društvena pravda“; „socijalne politike, politički sustav, demokracija“; „kreiranje politika i politički sustavi“ ; „solidarnost“.

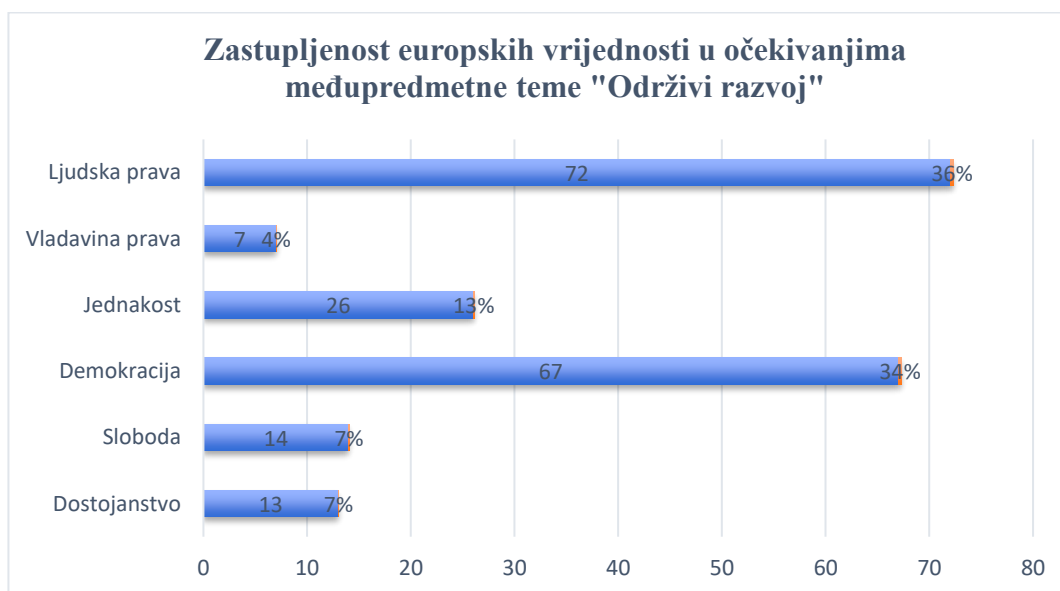
Na temelju analize odgojno-obrazovnih očekivanja i ključnih sadržaja određena je učestalost pojavljivanja europskih vrijednosti u međupredmetnoj temi. Vrijednosti i pripadajuće ključne riječi/sintagme pomoću kojih vrijednosti povezujemo s očekivanjima prikazane su u Tablici 3. Frekvencije i relativne frekvencije europskih vrijednosti prikazane su grafički na Slici 3.

Tablica 3

Vrijednosti i ključne riječi/sintagme koje ih određuju u međupredmetnoj temi *Održivi razvoj*

Vrijednost	Ključne riječi/sintagme
dostojanstvo	zdravlje, zdrav život, identitet,
sloboda	sigurnost, sloboda izbora, pravda
demokracija	demokracija, aktivno sudjelovanje u zajednici, kritičko mišljenje, odgovornost, komunikacija,
jednakost	ravnopravnost, pravda,

vladavina prava	poštovanje pravila, normi, utjecaj politike i odnosa moći
ljudska prava	ljudska prava, prava životinja, zdrav okoliš - ugroženost prirode, solidarnost, nenasilje, pravda

Slika 3.

Grafički prikaz frekvencije i relativne frekvencije europskih vrijednosti u očekivanjima međupredmetne teme „Održivi razvoj“

Iz grafičkog prikaza na Slici 3 vidljivo je da su najzastupljenije vrijednosti ljudskih prava (36%) i demokracije (34%), što je očekivano jer održivi razvoj velikim dijelom obuhvaća brigu za zdrav okoliš što spada u temeljna ljudska prava. Osim toga održivi razvoj zahtijeva aktivno sudjelovanje u poslovima zajednice, odgovornost, analitičko razmišljanje, kritičko mišljenje te svijest o posljedicama. Održivi razvoj teško je moguć bez poštovanja ljudskih prava i solidarnosti. Preduvjet za održivi razvoj je demokratsko društvo koje omogućava svima da participiraju u donošenju odluka, a ne samo političkoj i ekonomskoj eliti. Ostale vrijednosti zastupljene su značajno manje. Treća po zastupljenosti je jednakost (13%) dok su sloboda i dostojanstvo zastupljene podjednako (9%). Najmanje je zastupljena vladavina prava (4%).

U dijelu kurikuluma koji se odnosi na učenje i poučavanje ove teme naglašeno je da treba osmisliti oblike rada koji će poticati učenika na kritičko prosuđivanje o stanju u okolišu i društvu. Metode koje tome doprinose su debate, igre u prostoru, suradničko učenje, praktični rad. Naglasak je na problemski usmjerenom poučavanju koje će poticati

učenike na kritičko promišljanje i osposobiti ga da donosi odluke i predlaže rješenja. Osim redovne nastave važni su i projektni dani, izvanučionična nastava i slobodne aktivnosti. Predlaže se izvođenje praktične nastave u školi ili izvan nje. Predlažu se aktivnosti koje bi se mogle organizirati u svrhu ostvarivanja očekivanja: razvrstavanje školskog otpada, akcije čišćenja, posjete lokalnim tvrtkama koje se koriste ekonomijom za opće dobro, eko-proizvodnja u školskoj zadruzi... To su primjeri iskustvenog i suradničkog učenja. Preporuke u domeni A, u 3. i 5. ciklusu sugeriraju uključivanje europske dimenzije u poučavanje ove teme: „navodi primjere uočene u svom gradu/sredini uspoređujući ih s primjerima u Europi i svijetu“. Sugerira se suradnja škole s muzejima, parkovima prirode, obilazak gospodarskih subjekata i institucija koji djeluju u skladu s održivim razvojem te tijelima lokalne samouprave kako bi vidjeli na koji način gospodarstvo i politika utječu na održivost.

Već u opisu ove teme i njene svrhe istaknuta je povezanost s vrijednostima koje prepoznajemo kao sastavnice europskih vrijednosti ljudskih prava, jednakosti, dostojanstva i demokracije. U opisima domena pojavljuje se još sloboda, a tek u razradi odgojno-obrazovnih očekivanja vladavina prava. Najzastupljenija su ljudska prava, zatim demokracija. Izrazito manji je udio ostalih vrijednosti koje slijede iza: jednakost, sloboda, dostojanstvo, vladavina prava. Posebnost u učenju i poučavanju je praktična nastava i zastupljenost europske dimenzije.

8.4. Analiza kurikuluma „Poduzetništvo“

Prema *Preporuci Vijeća Europske unije o ključnim kompetencijama* (2018) kao jedna od ključnih kompetencija navedena je poduzetnička kompetencija. Opisana je kao sposobnost pojedinca da prepozna situacije i prilike u kojima će ideje transformirati u djelo. Poduzetničke vještine uključuju „maštu, strateško razmišljanje i rješavanje problema, kritičko i konstruktivno promišljanje u okviru razvoja kreativnih procesa i inovacija“ (*Preporuka Vijeća Europske unije o ključnim kompetencijama*, 2018). Posebno je istaknuta sposobnost učinkovitog komuniciranja i pregovaranja. Sposobnost komuniciranja ističe se i kao osobina potrebna za aktivnu participaciju u demokratskom društvu.

U prvom dijelu kurikuluma istaknuto je da je poduzetništvo kao međupredmetna tema povezano s poduzetnošću kao vrijednosti. Prema *Povelji EU-a o temeljnim pravima*

(2016) poduzetništvo spada u slobode. U opisu svrhe ove međupredmetne teme može se uočiti povezanost sa svim europskim vrijednostima. Kao svrha ove međupredmetne teme navedeno je razvijanje „poduzetničkoga načina promišljanja i djelovanja u svakodnevnome životu i radu, stjecanje radnih navika i razvoj osobina poduzetne osobe (odgovornost, samostalnost, marljivost, inicijativnost, kreativnost, inovativnost, sposobnost donošenja odluka, samopouzdanje, odlučnost u djelovanju, spremnost na razuman rizik i upravljanje rizikom, mobilnost, fleksibilnost i dr.) koja je tako osposobljena za prepoznavanje prilika i mogućnosti za samoaktualizaciju.“ (MZOŠ, 2019d, 6) Uz to je istaknuto razvijanje svijesti o važnosti etičkih vrijednosti te važnosti odgovornog, participativnog i transparentnog upravljanja u skladu sa zakonom.

Drugi dio kurikuluma odnosi se na ciljeve. Navedeno je šest ciljeva ove međupredmetne teme. Neki od njih sadrže europske vrijednosti. Prvi cilj je: „razviti organizacijske i upravljačke sposobnosti (planiranje, provođenje planova, praćenje izvršenja, upravljanje vremenom) te sposobnost donošenja odluka, postavljanje ciljeva i prioriteta, rješavanja problema, timskog rada, vođenja; razvijanje komunikacijskih vještina (međusobne i skupinske, prezentacijske i pregovaračke vještine); upoznati pravila učenja i rada u interkulturalnom okružju“ (MZOŠ, 2019d, 7). Među navedenim vještinama prepoznamo one koje su potrebne i za demokratsko građanstvo (komunikacijske vještine, pregovaračke vještine, sposobnost donošenja odluka). Pregovaračke vještine podrazumijevaju i poštovanje ljudskih prava. Upoznavanje pravila učenja i rada u interkulturalnom okružju zastupa poštovanje kulturne, vjerske i jezične raznolikosti, to jest jednakosti. Među ostalim ciljevima može se izdvojiti cilj: „razviti upornost, pozitivan odnos prema radu i radne navike; „razviti sposobnost samoprocjene i kritičkoga mišljenja, definiranja i rješavanja problema;“ (MZOŠ, 2019d, 7). U njemu je istaknut razvoj osobina koje doprinose samopouzdanju, samopoštovanju i stvaraju pozitivnu sliku o sebi što doprinosi izgradnji duhovnog integriteta osobe. Uz to se teži razvijanju kompetencija potrebnih za aktivnu participaciju u demokraciji.

U trećem dijelu kurikuluma ukratko su opisane domene ove međupredmetne teme. Međupredmetna tema Poduzetništvo ima tri domene:

A / Promišljaj poduzetnički

B / Djeluj poduzetnički

C / Ekonomska i financijska pismenost

. U opisu domene A naglašeno je da se poduzetničko promišljanje povezuje s osobinama učenika kao što su „samosvjesnost, potreba za ostvarenjem, vjera u sebe, usmjerenost, tolerancija rizičnih i neizvjesnih situacija, proaktivnost itd. te uz istraživanje, kreativnost, sustavan pristup problemu, što je utemeljeno na spoznajama o odgovornom poduzetništvu u zajednici i okolišu, te uz zajednicu i okoliš.“ (MZOŠ, 2019d, 8). U opisu se može uočiti povezanost s europskim vrijednostima: s ljudskim dostojanstvom kroz jačanje osobina koje izgrađuju osobni identitet i integritet, s demokracijom koja je povezana uz razvijanje proaktivnog pristupa te poštovanjem ljudskih prava kroz brigu za zajednicu i okoliš te sa slobodom kroz poduzetničko promišljanje i spremnost na rizik.

Domena B usmjerena je na poduzetničko djelovanje. Za poduzetničko djelovanje potrebno je razumijevanje osnovnih ekonomskih i financijskih koncepata. Potrebna je također inovativnost i kreativnost te sposobnost za timski rad, što se posebno prakticira u ovoj domeni. Poduzetničko djelovanje sastavni je dio poduzetništva kao oblika slobode.

U domeni C učenik stječe osnove ekonomske i financijske pismenosti što ga uvodi u svijet rada. Osim poduzetništva za koje je neophodna ekonomska i financijska pismenost, u opisu domene nije vidljiva zastupljenost europskih vrijednosti. Iz navedenog je vidljivo da su u opisu domena od vrijednosti zastupljene u prvom redu sloboda (poduzetništva), ljudsko dostojanstvo i demokracija.

U četvrtom dijelu kurikuluma razrađena su odgojno-obrazovna očekivanja po domenama i ciklusima kroz znanja, vještine i stavove. Svaka domena ima nekoliko temeljnih očekivanja koja se kroz cikluse razrađuju na specifična očekivanja. U domeni A su tri temeljna očekivanja. To su: „primjenjuje inovativna i kreativna rješenja“; „snalazi se s neizvjesnošću i rizicima koje donosi“; „upoznaje i kritički sagledava mogućnosti razvoja karijere i profesionalnog usmjerenja“. Temeljna očekivanja povezana su uz slobodu kroz razvoj poduzetničkih vještina, slobodu izbora profesionalnog puta te demokraciju kroz razvoj kritičkog mišljenja. U razradi odgojno-obrazovnih očekivanja mogu se uočiti i druge europske vrijednosti. Primjeri zastupljenosti jednakosti su očekivanja: „pokazuje otvorenost prema drukčijim mišljenjima“; „pokazuje otvorenost prema multikulturalnosti“. Poštovanje ljudskih prava i vladavine prava mogu se povezati s očekivanjem: „naglašava zakonske i etičke regulacije inovacija, tehnologije i znanosti“. Ključni sadržaji koje nisu direktno povezani s poduzetništvom i u kojima su navedene

ostale europske vrijednosti su npr.: „jednakovrijednost, odgovornost, oskudnost resursa“; „upravljanje karijerom“; „intelektualno vlasništvo“.

Odgojno-obrazovna očekivanja u domeni B su: „razvija poduzetničku ideju od koncepta do realizacije“; „planira i upravlja aktivnostima.“; „prepoznaje važnost odgovornoga poduzetništva za rast i razvoj pojedinca i zajednice“. U razradi odgojno-obrazovnih očekivanja ima više očekivanja koja se odnose se na brigu za okoliš, što je povezano s poštovanjem ljudskih prava. U ovoj domeni mogu se uočiti očekivanja povezana uz razumijevanje važnosti socijalnog poduzetništva.

Socijalno poduzetništvo i socijalna ekonomija stavljaju društvene, ekološke i kulturne misije u središte procesa stvaranja bogatstva (Neamtan, 2009, prema Matković i Baturina, 2021). Europska unija prepoznaje i promiče važnost socijalne ekonomije tako da je 2021. godine donijela *Akcijski plan o socijalnoj ekonomiji*. U diskursu vrijednosti moglo bi se reći da se socijalna ekonomija razvija kao nova vrijednost EU-a. Socijalno poduzetništvo kao jedan od oblika socijalne ekonomije utemeljeno je na poštovanju dostojanstva, jednakosti, solidarnosti, demokracije. Jednakost je zastupljena i u drugim odgojno-obrazovnim očekivanjima, primjerice: „objašnjava važnost jednakih prava i dužnosti“; „jednako se odnosi prema svima neovisno o njihovom socioekonomskom statusu“. Primjeri očekivanja koja možemo povezati s vladavinom prava: „u svakodnevnome životu prepoznaje sivu ekonomiju i koruptivno ponašanje“; „objašnjava pojam sive ekonomije i korupcije“ itd. Dostojanstvo kroz razvoj osobnog integriteta, ali i osobine potrebne za aktivno sudjelovanje u demokratskom društvu zastupljeni su u očekivanjima: „pokazuje samostalnost i samopouzdanje u donošenju odluka“; „pokazuje odgovornost u ispunjavanju preuzetih zadataka“; „preuzima odgovornost za realizaciju plana“.

Temeljna očekivanja u domeni C su: „osnovno razumijevanje ekonomije i njezina primjena u svakodnevnome životu“; „razumijevanje financijskih proizvoda, usluga i koncepata“, „odgovorno upravljanje novcem“. Iz razrade odgojno-obrazovnih očekivanja vidljivo su da u ovoj domeni, osim poduzetništva koje promatramo kao europsku vrijednost, zastupljene su i ostale europske vrijednosti. Primjeri za jednakost su: „cijeni svoj i tuđi rad“; „poštuje razlike i multikulturalnost u poslovnom okružju“. Demokracija je zastupljena u očekivanjima: „kritički preispituje medijsko oglašavanje u svojoj sredini“; „odgovorno i racionalno se odnosi prema resursima kojima raspolaže“.

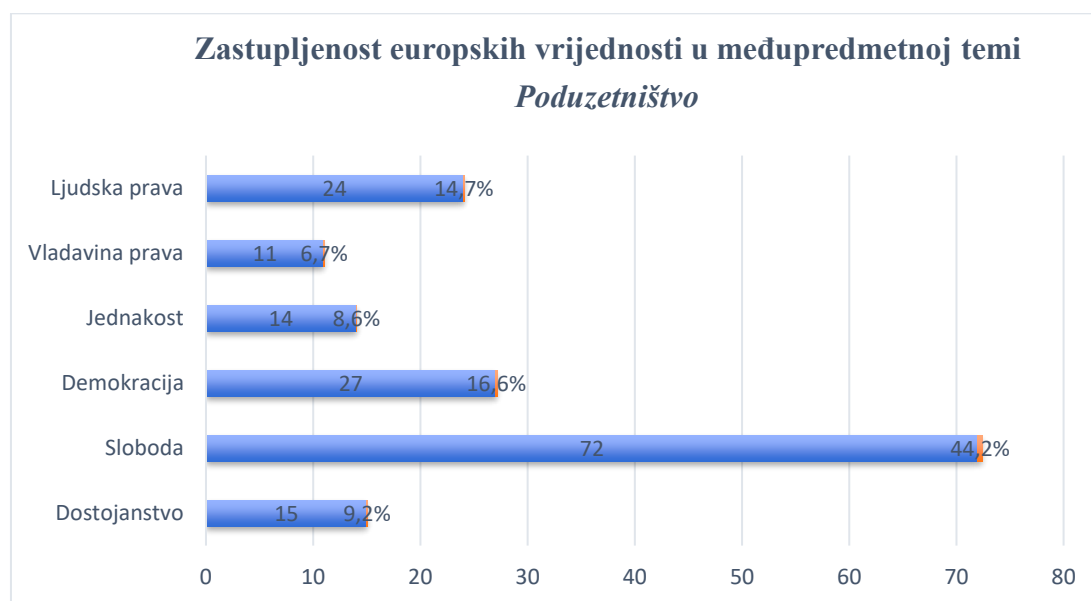
Vladavina prava zastupljena je u očekivanjima „poštuje zakonske propise“; „poštuje zakonske propise i ne odobrava primjere nepoštivanja propisa“.

Na temelju analize odgojno-obrazovnih očekivanja i opisa vrijednosti određena je učestalost pojavljivanja vrijednosti u ovoj temi. Vrijednost i ključne riječi/sintagme prikazani su u Tablici 4. Frekvencije i relativne frekvencije europskih vrijednosti prikazane su grafički na Slici 4.

Tablica 4

Vrijednosti i ključne riječi/sintagme koje ih određuju u međupredmetnoj temi *Poduzetništvo*

Vrijednost	Ključne riječi
dostojanstvo	samopouzdanje, samopoštovanje, etično ponašanje, socijalno poduzetništvo
sloboda	poduzetništvo, vlasništvo, rizik, upravljanje karijerom, odupiranje rizičnim ponašanjima
demokracija	aktivno sudjelovanje, institucije, odgovornost, timski rad, kritičko mišljenje, socijalno poduzetništvo
jednakost	poštovanje, suradnja, multikulturalnost, socijalno poduzetništvo
vladavina prava	zakon, siva ekonomija
ljudska prava	prava, okoliš, održivost, ekologija

Slika 4.

Grafički prikaz frekvencije i relativne frekvencije europskih vrijednosti u očekivanjima međupredmetne teme *Poduzetništvo*

Kao što je vidljivo iz grafičkog prikaza na Slici 4, u zastupljenosti prednjači sloboda na koju otpada 44,2% očekivanja u kojima su zastupljene europske vrijednosti. Rezultat je očekivan jer se poduzetništvo promatra kao jedan oblik slobode. Druga po zastupljenosti je demokracija (16,6%) što se može povezati s poduzetničkim kompetencijama (strateško razmišljanje i rješavanje problema, kritičko i konstruktivno promišljanje, sposobnost samostalnog timskog rada) koje odgovaraju kompetencijama potrebnim za demokraciju. Treća po zastupljenosti su ljudska prava (14,7%) jer je u razvijanju poduzetničke ideje istaknuta briga za okoliš i održivo gospodarstvo, što spada u ljudska prava. Poduzetnu osobu karakteriziraju određene osobine ličnosti kao što je samopouzdanje, samopoštovanje, a poželjna je i moralnost što je utjecalo na zastupljenost dostojanstva (9,2%). Jednakost (8,6%) i vladavina prava (6,7%) zastupljene su u manjoj mjeri.

U dijelu kurikuluma koji se odnosi na učenje i poučavanje ove teme istaknuto je da se ono odvija u svim nastavnim predmetima uz suradnju među učiteljima. Za uspješnu realizaciju ove međupredmetne teme važan je projektni rad, posebno zajednički projekti više razreda ili na razini cijele škole. Svi oblici suradnje korisni su, ne samo među učenicima nego i suradnja škole s lokalnom zajednicom, predstavnicima iz gospodarskog sektora, financijskim stručnjacima, drugim školama s razvijenim programima poduzetništva. Može se kombinirati individualni rad, rad u skupinama, mentorsko poučavanje. Preporučuje se simulacija stvarnih životnih i poslovnih situacija. Mogu se organizirati smotre, sajmovi, dovesti gosti predavači. Ova međupredmetna tema najbolje se realizira metodama aktivnog i iskustvenog učenja. Europska dimenzija u učenju i poučavanju ostvaruje se upoznavanjem financijskih institucija EU-a, obilježavanjem Europskog tjedna poduzetništva. Metode i oblici rada služe za ostvarivanje odgojno-obrazovnih ishoda, ali također prenose vrijednosti na kojima se one temelje: jednakosti, demokracije, poštovanja ljudskih prava, dostojanstva.

U međupredmetnoj temi *Poduzetništvo* europske vrijednosti nalazimo u prvim četirima sastavnicama kurikuluma. U opisu teme i njenih ciljeva osim poduzetništva kao oblika slobode nalazimo sve ostale europske vrijednosti. Neke su eksplicitno navedene, primjerice jednakost kroz upoznavanje rada u interkulturalnom okružju, vladavina prava kao transparentno upravljanje u skladu sa zakonom. To je jedina tema u kojoj je u opisu svrhe teme navedena vladavina prava. Najzastupljenija vrijednost u ovoj temi je sloboda,

zatim demokracija, ljudska prava, dostojanstvo, jednakost i vladavina prava. U učenju i poučavanju ove teme naglašena je suradnja unutar i izvan škole, simulacija stvarnih poslovnih situacija te europska dimenzija.

8.5. Analiza kurikuluma „Učiti kako učiti“

Prema *Preporuci Vijeća Europske unije o ključnim kompetencijama za cjeloživotno učenje* (2018), međupredmetna tema *Učiti kako učiti* dio je jedne od osam ključnih kompetencija za cjeloživotno učenje.

U prvom dijelu kurikuluma kao svrha ove međupredmetne teme navodi se razvijanje vještina upravljanja svojim učenjem i primjena prikladnih strategija učenja u različitim okruženjima, pojedinačno i u skupinama. (MZOŠ, 2019e). Usvajanjem ove kompetencije učenik razvija proaktivan odnos prema učenju, samoregulaciju i upravljanje svojim učenjem, odnosno upravljanje svojom karijerom. To mu omogućava samoostvarenje što je povezano s ljudskim dostojanstvom, slobodom kroz pravo na obrazovanje i izbor zanimanja. Proaktivan odnos prema učenju implicitno je povezan s demokracijom jer priprema učenika za aktivno sudjelovanje u društvu.

Osnovni je cilj ove teme „razviti aktivan pristup učenju i pozitivan stav prema učenju, te ga osposobiti za primjenu stečenog znanja i vještina u različitim situacijama i kontekstima“ (MZOŠ, 2019e, 7). Osnovni cilj podijeljen je na četiri podcilja. Među podciljevima mogu se istaknuti tri čije dijelove možemo povezati s vrijednostima (MZOŠ, 2019e, 7): 1. „Učenik se koristi različitim strategijama učenja (...) za kritički i kreativni pristup rješavanju problema.“; 2. „Učenik upravlja svojim učenjem tako što postavlja ciljeve učenja, planira i odabire pristup učenju te prati, prilagođava i samovrednuje proces i rezultate učenja.“; 3. „Učenik (...) prepoznaje svoje motive za učenje, razumije i regulira svoje emocije tako da potiču učenje te razvija pozitivnu sliku o sebi kao učeniku.“. U navedenim ciljevima uočava se aktivan odnos prema učenju, razvijanje kritičkog mišljenja, samoprocjena i samovrednovanje. To su osobine koje učenika pripremaju za građansku ulogu u demokratskom društvu koja uključuje sposobnost kritičke procjene i promišljanja, prilagođavanje, razumijevanje situacije, donošenje odluka, vrednovanje tuđeg, ali i vlastitog doprinosa funkcioniranju zajednice, stvaranje vlastitih prilika za djelovanje. Treći cilj sadrži izgradnju osobnog identiteta i

integriteta što ga povezuje s ljudskim dostojanstvom. Postavljene ciljeve možemo implicitno povezati sa slobodom, dostojanstvom i demokracijom.

Međupredmetna tema Učiti kako učiti ima 4 domene:

1. Primjena strategija učenja i upravljanja informacijama
2. Upravljanje svojim učenjem
3. Upravljanje emocijama i motivacijom u učenju
4. Stvaranje okružja za učenje

Prva domena odnosi se na „prepoznavanje potrebe za informacijama, na njihov pronalazak, vrednovanje i korištenje njima te na stvaranje novih informacija i njihove transformacije u novo znanje“ (MZOŠ, 2019e, 8). U opisu domene ističe se važnost upravljanja informacijama za razvoj kritičkog mišljenja. Druga domena odnosi se na upravljanje vlastitim učenjem, razvijanje svjesnosti učenika o vlastitim procesima učenja što uključuje samoanalizu i samovrednovanje učenja, postavljanje ciljeva, aktivno planiranje, nadgledanje i reguliranje kognitivnih aktivnosti tijekom procesa učenja, rješavanje problema i izvršavanje zadataka. Treća domena odnosi se na upravljanje emocijama i motivacijom u učenju. U preporuci za ostvarenje odgojno-obrazovnih očekivanja domene navedeno je: „Stvaranje situacija u kojima će svaki učenik imati priliku iskusiti uspjeh u učenju i time steći pozitivna iskustva povezana s učenjem.“ (MZOŠ, 2019e, 25) Iskustvo uspjeha jača samopouzdanje i razvija samopoštovanje. Omogućiti svakom učeniku da iskusi uspjeh u učenju potiče razvijanje svijesti o vlastitom dostojanstvu. Četvrta domena povezana je s utjecajem fizičkog i socijalnog okruženja na učenje. U ovoj domeni učenik razvija socijalne vještine kao „aktivno slušanje, pregovaranje, poštivanje pravila, uvažavanje drugih, zauzimanje za sebe, suradnju itd. „One se razvijaju i jačaju u suradničkom učenju (dijalog, rad u paru, rad u skupini...) kao važnom obliku aktivnog učenja.“ (MZOŠ, 2019e, 10). Prema opisu domena možemo ih povezati s demokracijom, dostojanstvom, poštovanjem jednakosti i ljudskih prava kroz suradnju i uvažavanje drugih.

U četvrtom dijelu kurikulumu navedena su odgojno-obrazovna očekivanja. U ovoj međupredmetnoj temi ima manje odgojno-obrazovnih očekivanja nego u dugim temama. Svaka domena ima nekoliko temeljnih očekivanja koja se razrađuju po odgojno-obrazovnim ciklusima. Temeljna očekivanja prvoj domeni su: „upravljanje

informacijama“; „primjena strategija učenja i rješavanje problema“; „kreativno mišljenje“, „kritičko mišljenje“. U drugoj domeni temeljna očekivanja su: „planiranje“; „praćenje“; „prilagodba učenja“; samovrednovanje/samoprocjena“. U trećoj domeni su: „vrijednost učenja“; „slika o sebi kao učeniku“; „interes“, „emocije“. U četvrtoj domeni su dva temeljna očekivanja: „fizičko okružje učenja“, „suradnja s drugima“. Povezanost temeljnih očekivanja s vrijednostima u skladu je s onim što se moglo utvrditi u opisima domena.

Potpuniji uvid u povezanost očekivanja s europskim vrijednostima dobivamo iz razrade temeljnih očekivanja. Primjerice u prvoj domeni možemo izdvojiti očekivanja koja su povezana s poštovanjem jednakosti, slobode mišljenja i ljudskih prava: „prihvata postojanje različitih mišljenja i perspektiva i koristi se uobičajenim kriterijima za vrednovanje tih pozicija uzimajući u obzir okružje i različite vrijednosne okvire“; „spreman je preispitati i promijeniti svoju poziciju na temelju novih valjanih argumenata“; „uočava pristranosti u svojem mišljenju“. Prihvatanjem različitosti mišljenja osoba poštuje i pravo na različitost. Spremnost na preispitivanje vlastitog mišljenja osnova je za dijalog, mirno rješavanje sukoba, nenasilje, prava na slobodu mišljenja, spremnost na demokratski dijalog. Sloboda mišljenja jedna je od temeljnih ljudskih sloboda. Slobodu vlasništva kao zaštitu intelektualnog vlasništva nalazimo u očekivanjima: „prepoznaje intelektualno vlasništvo i primjenjuje ga pri korištenju informacijama uz primjenu pravila citiranja“; „primjenjuje etičke norme pri korištenju informacijama i njihovu preoblikovanju u novi kontekst (sadržaj) te primjenjuje pravila citiranja i poštujući prava intelektualnog vlasništva“. Primjenom etičkih normi i pravila pri citiranju ne samo da poštuje slobodu i općenito prava drugih, nego i prihvaća pravila koja reguliraju odnose u društvenoj zajednici, što je temelj za prihvaćanje vladavine prava.

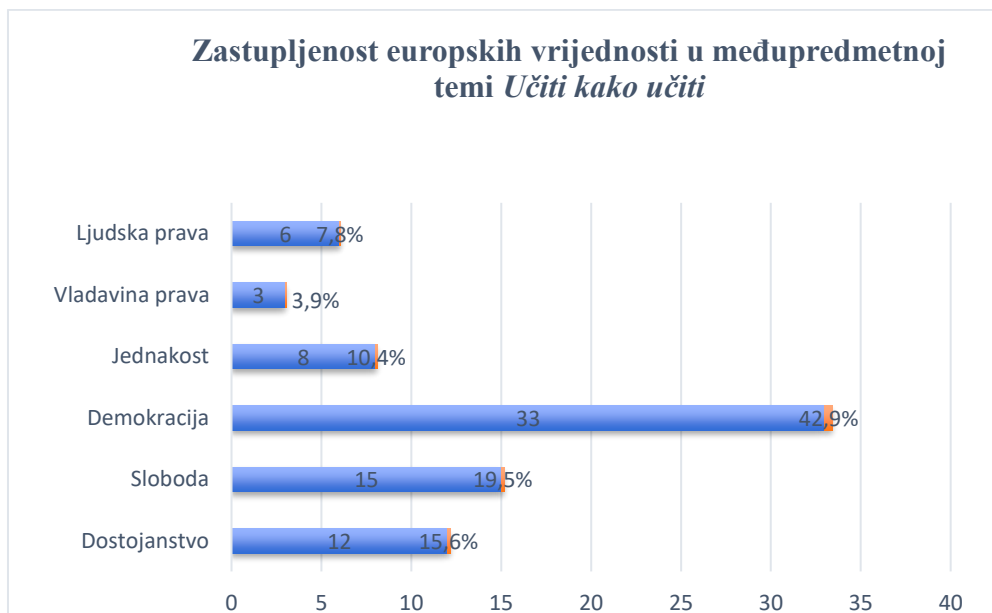
Na temelju analize sadržaja odgojno-obrazovnih očekivanja određena je učestalost pojavljivanja europskih vrijednosti. Izdvojene su ključne riječi/sintagme koje određuju vrijednosti u ovoj međupredmetnoj temi. Vrijednosti i pripadajuće ključne riječi/sintagme pomoću kojih vrijednosti povezujemo s očekivanjima prikazane su u Tablici 5. Frekvencije i relativne frekvencije europskih vrijednosti prikazane su grafički na Slici 5.

Tablica 5

Vrijednosti i ključne riječi/sintagme koje ih određuju u međupredmetnoj temi *Učiti kako učiti*

Vrijednost	Ključne riječi
dostojanstvo	upravljanje emocijama, pozitivna slika o sebi
sloboda	sloboda izbora, mišljenja, upravljanje
demokracija	kritičko mišljenje, odgovornost i samostalnost, aktivno sudjelovanje
jednakost	poštovanje tuđeg mišljenja , suradnja
vladavina prava	poštuje pravila
ljudska prava	pomoć, preispitivanje vlastitog mišljenja

Iz grafičkog prikaza na Slici 5 vidljivo je da je u ovoj temi znatno manje očekivanja u kojima su zastupljene vrijednosti u odnosu na ostale međupredmetne teme. To je u skladu s opisom teme i njenim ciljevima. Tema je usmjerena na razvoj kognitivnih i metakognitivnih vještina. Najzastupljenija je demokracija (42,9% od ukupnog broja očekivanja i ključnih sadržaja u kojima su zastupljene vrijednosti). To se može pripisati razvijanju kritičkog mišljenja, odgovornosti i samostalnosti te proaktivnosti u odnosu na vlastito učenje. Druga po zastupljenosti je sloboda (19,5%) i ona se ogleda u slobodi mišljenja i izboru osobnog načina organiziranja učenja. Sljedeće po zastupljenosti su dostojanstvo (15,6%) i jednakost (10,4%). Ljudska prava (7,8%) i vladavina prava (3,9%) zastupljene su u malom broju očekivanja.

Slika 5.

Grafički prikaz frekvencije i relativne frekvencije europskih vrijednosti u očekivanjima međupredmetne teme *Učiti kako učiti*

U dijelu kurikulumu koji se odnosi na učenje i poučavanje međupredmetne teme istaknuto je da se poučavanje ove teme provodi u svim predmetima. Preporučene metode i oblici rada su: „suradničko učenje, radionički, iskustveni tip nastave, debate, igranje uloga, diskusije, rješavanje problema“ ili „učenje izvan učionice (samostalni ili istraživački projekti u skupini, izvještaji, rad u školskoj knjižnici, terenska nastava, posjeti ustanovama, putovanja, promatranje okoline...)“. Naglašava se primjena metoda aktivnog učenja. Istaknuta je važnost pozitivnih stavova učitelja, njegovih vjerovanja i očekivanja te spremnosti da i sam uči.

U ovoj međupredmetnoj temi europske vrijednosti su zastupljene u manjoj mjeri nego u ostalim kurikulumima. Nalazimo ih u prve četiri sastavnice kurikulumu. Najzastupljenija vrijednost je demokracija, a najmanje zastupljena je vladavina prava. U pristupu poučavanju i učenju naglašena je aktivna uloga učenika i metode i oblici rada koji potiču aktivnost te važnost pozitivne i prijateljske atmosfere.

8.6. Analiza kurikulumu „Zdravlje“

Prema definiciji Svjetske zdravstvene organizacije, zdravlje je tjelesno, mentalno i socijalno blagostanje, a ne samo odsutnost bolesti (MZOŠ, 2019f). Govoriti o zdravlju, a ne govoriti pri tome o životu, gotovo je neodvojivo. U tom smislu zdravlje se određuje

kao stanje organizma koje pogoduje dobrom i trajnijem životu. Zdravlje je jedan od uvjeta života pa je stoga i ono, poput života, temeljna vrijednost koju pravni poredak štiti (Harašić, 2022). Naime, život je najviša vrijednost – jedino stanje u kojem se može ostvariti svaka druga vrijednost pa tako i zdravlje. Ako prihvatimo navedeno određenje zdravlja kao uvjeta za život, onda cijelu međupredmetnu temu možemo povezati s pravom na život, odnosno dostojanstvom. S druge strane, pravo na zaštitu zdravlja navedeno je u *Povelji EU-a o temeljnim pravima* (2016) kao jedno od temeljnih ljudskih prava.

U dijelu kurikuluma u kojem se opisuje svrha međupredmetne teme naglašeno je da je poučavanje ove teme važno za razvijanje svih drugih vrijednosti („znanje, solidarnost, identitet, odgovornost, integritet, poštivanje, poduzetnost, očuvanje prirode i čovjekova okoliša, humanost, odgovornost prema sebi samima, drugima i društvu u cjelini“). Vodeći brigu o sebi doprinose razvoju zdravijega i sigurnijega društva. Svrha međupredmetne teme je, između ostalog, „usvajanje zdravih stilova života i odgovornoga ponašanja, jačanje samopoštovanja i samopouzdanja, lakše ostvarivanje ravnopravnih osobnih i društvenih veza poštujući tuđe posebnosti“. Ako sve što je navedeno analiziramo u diskursu vrijednosti, vidimo da povezuje međupredmetnu temu sa svim europskim vrijednostima osim vladavine prava. Poštovanje jednakosti naglašeno je u jednom od kriterija koji je primijenjen pri odabiru sadržaja u međupredmetnoj temi: „opasnost od svih oblika stigmatizacije“.

U dijelu koji se odnosi na ciljeve navedeno je šest ciljeva. Povezanost s vrijednostima nalazimo u drugom cilju: „poticati odgovoran pristup prema osobnom zdravlju te odgovoran i solidaran odnos prema zdravlju drugih“ u kojem je uz brigu za osobno zdravlje istaknuta solidarnost što ga povezuje s dostojanstvom i ljudskim pravima.

U dijelu C koji se odnosi na opis domena ponovno je istaknut cilj poučavanja teme. Navodi se odgoj i obrazovanje zdravih, zadovoljnih, uspješnih, samopouzdanih, samosvjesnih i odgovornih osoba, osoba koje će biti zadovoljne kvalitetom vlastitog života, što znači da su svjesne svog identiteta i integriteta, odnosno svog ljudskog dostojanstva. Učenjem sadržaja ove teme učenici usvajaju humane odnose među ljudima, uče se kulturi društvene komunikacije, uče prihvaćati i uvažavati različitosti, pomagati potrebitima, prevenirati rizična i nasilnička ponašanja, svjesno preuzimati odgovornost za vlastite odluke. Humani odnosi, komunikacija i pomaganje odnose se na poštovanje

ljudskih prava, uvažavanje različitosti na poštovanje jednakosti, prevenciju rizičnih ponašanja na slobodu, odgovornost i komunikacija s demokracijom.

Međupredmetna tema Zdravlje ima tri domene:

- Tjelesno zdravlje
- Mentalno i socijalno zdravlje
- Pomoć i samopomoć

Odgojno-obrazovna očekivanja razrađena su kroz znanja, vještine i stavove za svaku domenu na razini ciklusa.

U prvoj domeni učenici usvajaju osnovna znanja i vještine o rastu i razvoju ljudskog tijela, o važnosti osobne higijene i higijene okoline. Odgojno-obrazovna očekivanja obuhvaćaju cjeline: Rast i razvoj, Prehrana i kretanje i Higijena. Iz samog naziva cjelina ne može se zaključiti o njihovoj vrijednosnoj utemeljenosti. Iz razrade odgojno-obrazovnih očekivanja vidljivo je da se u ovoj domeni sva očekivanja odnose na brigu za zdravlje. Što se tiče vrijednosti, očekivanja se mogu promatrati u kontekstu očuvanja tjelesnog integriteta, odnosno kao implicitni pokazatelj dostojanstva, poštovanja ljudskih prava kroz odgovoran odnos prema vlastitom zdravlju i zdravlju drugih.

U opisu druge domene istaknuto je da je njena glavna vrijednost osnaživanje učenika za aktivno sudjelovanje u aktivnostima vezanima za mentalno zdravlje. To osnažuje njegove kapacitete za buduće aktivno sudjelovanje u demokratskom društvu. Prema opisu domene učenik se promatra kao pojedinac, ali i dio zajednice koji ima pravo na rad i školovanje i sposoban je pridonositi zajednici. U jednoj rečenici sažete su europske vrijednosti poštovanja ljudskih prava i demokracije-aktivnog građanstva. Da bi pojedinac bio spreman poštovati ljudska prava, osim što sve ljude smatra ravnopravnima i dostojnima, važno je da osjeća povezanost sa zajednicom i sebe doživljava ne samo kao individuu, nego i kao dio zajednice. Cjeline u ovoj domeni su: „pravila primjerenog ponašanja“, „jačanje osobnih i socijalnih potencijala“, „doprinos vlastitom mentalnom i socijalnom zdravlju“ i „prepoznavanje ovisničkih ponašanja i odupiranje njima“. Prve dvije cjeline povezane su uz socijalne vještine koje su pretpostavka za poštovanje ljudskih prava i aktivno sudjelovanje u demokratskom društvu. Druge dvije cjeline vezane su uz zaštitu tjelesnog i duhovnog integriteta, odnosno dostojanstvo.

Iz razrade odgojno-obrazovnih očekivanja mogu se izdvojiti primjeri očekivanja u kojima su osim zdravlja zastupljene druge europske vrijednosti. Primjeri jednakosti vidljivi su u sljedećim očekivanjima: „opisuje različitosti u ljudima“, „prihvaća svoje osobine i osobine drugih“. S poštovanjem ljudskih prava povezana su očekivanja: „prepoznaje nasilničke oblike ponašanja u stvarnome i virtualnome svijetu“; „solidaran je i pruža pomoć potrebitima“. S demokracijom se mogu povezati očekivanja: „obrazlaže svoju ulogu i doprinos u osnaživanju zajednice“; „primjenjuje komunikacijske vještine i vještine pregovaranja i suradnje“. Više očekivanja u ovoj domeni povezano je s prepoznavanjem i odupiranjem rizičnim situacijama koje bi mogle ugroziti zdravlje. Spremnost na rizik i nošenje s rizikom spada u poduzetničke vještine koje se povezuju sa slobodom. Nošenje s rizičnim ponašanjima možemo povezati s osobnom slobodom – slobodom izbora.

Treća domena usmjerena je na razvijanje zdravstvene pismenosti radi učinkovite samopomoći i pomoći bližnjima te svijesti o humanosti darivanja krvi, tkiva i organa. Cjeline u ovoj temi su: „oprez u svakodnevnome životu“, „prva pomoć i samopomoć uključujući znanje o vodećem uzrocima pobola i smrtnosti“ te „prava i obaveze iz zdravstvene zaštite“. Usvajanje znanja i učinkovito pružanju prve pomoći temelji se na solidarnosti, odgovornosti i svijesti da svatko od nas može i ima obvezu aktivno sudjelovati u zajednici. Očekivanja vezana uz pružanje prve pomoći stoga su u kontekstu ove teme vrijednosno povezana s demokracijom i poštovanjem ljudskih prava. Primjeri očekivanja koja možemo povezati s vladavinom prava su: „nabraja zakonska ograničenja važna za zdravlje i sigurnost maloljetnika“; „ponaša se u skladu sa zakonskim propisima“; „usvaja stav da se zakonske norme trebaju poštovati“.

Ključni sadržaji koji su navedeni uz odgojno-obrazovna očekivanja većinom su povezani uz stjecanje znanja o vlastitom tijelu, tjelesnom razvoju, mentalnom i emocionalnom zdravlju, brizi za zdravlje i zdravstvenoj pismenosti. Ipak mogu se naći i sadržaji koji su povezani s vrijednostima. To su primjerice sadržaji: „rad na sebi“, „doprinos društvenoj zajednici (prava i obveze, aktivan doprinos)“, „planovi za budućnost“.

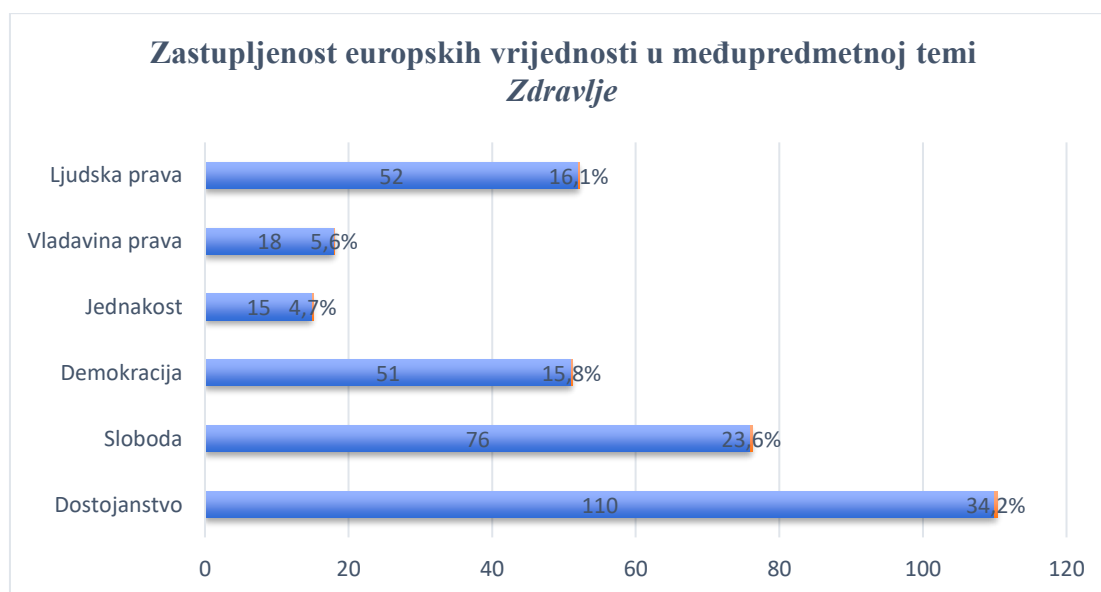
Učestalost pojavljivanja europskih vrijednosti određena je na temelju analize sadržaja odgojno-obrazovnih očekivanja koja su razrađena po ciklusima i sastavnicama (znanja, vještine i stavovi) i usporedbe s opisom europskih vrijednosti. Izdvojene su

ključne riječi/sintagme koje određuju vrijednosti u ovoj međupredmetnoj temi. Vrijednosti i pripadajuće ključne riječi/sintagme pomoću kojih vrijednosti povezujemo s očekivanjima prikazane su u Tablici 6. Frekvencije i relativne frekvencije europskih vrijednosti prikazane su grafički na Slici 6.

Tablica 6

Vrijednosti i ključne riječi/sintagme koje ih određuju u međupredmetnoj temi *Zdravlje*

Vrijednost	Ključne riječi
dostojanstvo	zdravlje/briga o zdravlju, samopouzdanje, samopoštovanje, slika o sebi, ovisnost, vršnjački pritisak
sloboda	sloboda izbora, mišljenja, sigurnost, odupiranje rizičnim ponašanjima
demokracija	demokracija, pružanje prve pomoći, kritičko vrednovanje informacija, odgovornost, komunikacija
jednakost	ravnopravnost, različitost, suradnja
vladavina prava	zakon, zakonska prava, poštovanje i dogovaranje pravila, normi
Ljudska prava	prava iz zdravstvene zaštite, solidarnost, nenasilje, tolerancija, pomaganje, prva pomoć, empatija

Slika 6.

Grafički prikaz frekvencije i relativne frekvencije europskih vrijednosti u očekivanjima međupredmetne teme *Zdravlje*

Iz grafičkog prikaza na Slici 6 vidljivo je da je najzastupljenije dostojanstvo (34,2%) što se može obrazložiti velikim brojem očekivanja koja su povezana s brigom za zdravlje. Sloboda (23,6%) je druga po redu po zastupljenosti. Razlog su očekivanja povezana sa situacijama koje predstavljaju rizik za zdravlje. Prepoznavanje i sprječavanje takvih situacija vezano je uz slobodu izbora. Zdravstvena zaštita predstavlja jedno od temeljnih prava i stoga su očekivanja povezana uz upoznavanje i korištenje tih prava eksplicitni pokazatelj ove vrijednosti. Ova tema u velikoj mjeri posvećena je pomaganju drugima i razvijanju svijesti da se brigom za vlastito zdravlje brinemo i za zdravlje drugih. Sljedeće po zastupljenosti su ljudska prava (16,1%) i demokracija (15,8%). Savladavanje i primjena postupaka prve pomoći odraz je shvaćanja potrebe aktivnog djelovanja u društvenoj zajednici. U tome se vidi zastupljenost demokracije. U temi se dosta pažnje posvećuje kritičkoj procjeni informacija vezanih za zdravlje te razvoju komunikacijskih vještina što su osobine potrebne za prikladno djelovanje u demokratskoj zajednici. Ljudska prava povezana su s pravom na zdravstvenu zaštitu. Vladavina prava (5,6%) i jednakost (4,7%) u ovoj temi nisu zastupljene u značajnijoj mjeri.

U dijelu kurikuluma koji se odnosi na učenje i poučavanje naglašena je interdisciplinarnost teme. Očekivanja ove teme integriraju se u sve predmete, redovnu, izbornu, fakultativnu nastavu, slobodne aktivnosti, sat razrednika. Preporučuju se različiti oblici rada: individualni, rad u paru, timski rad, radionice, mentorirana vršnjačka edukacija. Posebno je važno osmisliti aktivnosti tako da se poštuje načelo uključivosti za učenike s poteškoćama, a djeci koja su darovita omogućiti da iskoriste svoje potencijale tako da izrađuju materijale, vode radionice ili mentoriranu vršnjačku edukaciju. Očekivanja se ostvaruju u redovnoj nastavi i u izvannastavnim i projektnim aktivnostima. Radionice osim učitelja vode stručni suradnici, surađuje se s timovima školske medicine, Hrvatskim Crvenim križem.

U međupredmetnoj temi *Zdravlje* zastupljene su europske vrijednosti. Nalazimo ih u prvim četirima sastavnicama teme. Već u opisu teme istaknuta je povezanost sa svim europskim vrijednostima osim s vladavinom prava. U ciljevima su navedeni dostojanstvo i ljudska prava. Kroz opis domena i razradu odgojno-obrazovnih očekivanja zastupljene su sve europske vrijednosti. Nakon analize odgojno-obrazovnih očekivanja utvrđeno je da je najzastupljenije dostojanstvo, zatim sloboda, ljudska prava, demokracija, vladavina

prava pa jednakost. U učenju i poučavanju primijenjene su metode aktivnog, suradničkog i iskustvenog učenja.

8.7. Analiza kurikuluma „Građanski odgoj i obrazovanje“

Prema *Preporuci EU-a o ključnim kompetencijama* (2018) jedna od osam ključnih kompetencija je kompetencija građanstva. U opisu međupredmetne teme navodi se da građanski odgoj i obrazovanje priprema učenika za obavljanje građanske uloge koja bi se mogla sažeti kao aktivno sudjelovanje pojedinca u životu demokratske zajednice tako da doprinosi njezinoj dobrobiti (MZOŠ, 2019g). Da bi aktivno sudjelovao u životu zajednice, učenik mora poznavati obilježja zajednice, njezina načela, politički sustav, institucije, prava koja ima kao građanin te zajednice. U okviru građanskog odgoja učenik stječe znanja o ljudskim pravima, funkcioniranju demokratske zajednice i njenim institucijama. U određenju svrhe međupredmetne teme istaknute su vrijednosti koje se promiču učenjem i poučavanjem teme (MZOŠ, 2019g, 5): „odgovornost, ljudsko dostojanstvo, sloboda, ravnopravnost i solidarnost“. Među navedenim vrijednostima prepoznajemo europske vrijednosti demokracije, ljudskog dostojanstva, slobode, jednakosti, ljudskih prava. Vještine koje stječe građanskim odgojem i obrazovanjem su „kritičko mišljenje na etičkim načelima i komunikacijske vještine potrebne za društveno i političko sudjelovanje“ (MZOŠ, 2019g, 5).

U međupredmetnoj temi navedena su četiri cilja. Prvi cilj odnosi se na razvijanje građanske kompetencije koja podrazumijeva informirane, odgovorne i aktivne članove društvene zajednice koji su u stanju donositi promišljene odluke. Građanski aktivizam sastavni je dio participativne demokracije. Drugi cilj odnosi se na znanja koja učenici trebaju steći o političkim konceptima, sustavima i funkcioniranju demokratske zajednice i ljudskim pravima. Treći cilj odnosi se na promicanje vrijednosti ljudskih prava – ljudskog dostojanstva, slobode, ravnopravnosti i solidarnosti. Četvrti cilj odnosi se na promicanje temeljnih vrijednosti koje su zajamčene Ustavom Republike Hrvatske. Sva četiri cilja povezana su s vrijednostima, u prvom redu demokracije, ali i ostalim vrijednostima. U trećem cilju eksplicitno su navedene europske vrijednosti.

Međupredmetna tema „Građanski odgoj i obrazovanje“ ima tri domene :

1/ Ljudska prava

2/ Demokracija

3/ Društvena zajednica

U nazivima prvih dviju domena zastupljeni su nazivi dviju europskih vrijednosti.

U prvoj domeni odgojno-obrazovna očekivanja odnose se na ljudska prava. Eksplicitno su povezana s ovom europskom vrijednosti, a odnose se na stjecanje znanja o ljudskim pravima, razvijanje svijesti o potrebi promicanja i zaštite ljudskih prava. Učenici usvajaju znanja o mehanizmima zaštite dječjih i ljudskih prava, prepoznaju oblike i slučajeve diskriminacije. U opisu domene još se ističe: „Prihvaćajući različitost kao značajku identiteta svakoga pojedinca, učenici razvijaju osjetljivost za druge i drugačije i prevladavaju stereotipe i predrasude. Dugoročni cilj odgoja i obrazovanja za ljudska prava je stvaranje kulture poštovanja različitosti.“ (MZOŠ, 2019g, 8). Time se zastupa poštovanje jednakosti.

Prema razradi odgojno-obrazovnih očekivanja ove domene možemo reći da ona obrazuje i odgaja djecu za poštovanje ljudskih prava jer su sva očekivanja ove domene utemeljena na toj europskoj vrijednosti. Neke od očekivanih vještina u ovoj domeni su: „primjenjuje dječja prava u svakodnevnim situacijama“; „primjenjuje socijalnu osjetljivost, empatiju i uzajamno poštovanje u razredu“; „koristeći tekst Ustava Republike Hrvatske pronalazi i povezuje sadržaj dokumenata o zaštiti ljudskih prava s primjerima iz svakodnevnice“, „povezuje diskriminaciju i pravo na rad“. U ključnim sadržajima eksplicitno su navedena ljudska prava, npr.: „prava i odgovornosti učenika u razredu i školi“ ; „što učiniti ako se dječja prava krše“. Tijekom usvajanja znanja i vještina učenik zastupa jednaka prava za sve, zalaže se za interkulturalizam, protivi se predrasudama, stereotipima i govoru mržnje (MZOŠ, 2019g). Sve su to stavovi koji se dovode u vezu s jednakosti kao europskom vrijednosti. Suprotstavljanje govoru mržnje odnosi se na dostojanstvo.

Druga domena (Demokracija) sama je po sebi jedna od temeljnih europskih vrijednosti. Kroz odgojno-obrazovna očekivanja ove domene učenik usvaja model odlučivanja u zajednici i usvaja znanja o osnovnim demokratskim političkim konceptima. Važno je istaknuti kako u ovoj domeni upoznaje strukturu i način funkcioniranja vlasti u Republici Hrvatskoj na svim razinama te položaj Hrvatske u EU-u. Na početku opisa domene istaknuto je: „Demokracija, promatrana kao model odlučivanja u zajednici, obuhvaća uključivanje učenika u procese stvaranja pravila koja će poštovati i time

doprinositi jednakosti i uvažavanju različitosti u zajednici i društvu.“ (MZOŠ, 2019g, 9). To pokazuje povezanost domene s jednakosti i vladavinom prava.

Neka od očekivanih znanja povezanih s poštovanjem ljudskih prava su: „svojim riječima navodi dječja prava“; „navodi temeljne dokumente o zaštiti ljudskih prava“, „na temelju znanja stječe vještine“. Neki od primjera očekivanih vještina su: „predlaže razredna pravila, uočava njihova kršenja te ih komentira“, „sudjeluje u izborima i u ostalim procesima donošenja odluka“, „prepoznaje kršenje pravila izbora i primjereno reagira na njih.“. Navedene vještine primjeri su zastupljenosti vladavine prava.

Stavovi koje stječe odnose se na zalaganje i promicanje demokratskih stavova i vrijednosti, zastupanje važnosti demokratske svijesti i kulture građana u rješavanju društvenih i političkih problema. Primjerice: „preuzima odgovornost za svoje odluke i izbore, zalaže se za različitost mišljenja u demokraciji“; „smatra važnim sudjelovati u tematskim raspravama i debatama u razredu, školi, međunarodnim susretima i natjecanjima.“; „zalaže se slobodu izražavanja i iznošenja prijedloga, a protivi se cenzuri i autocenzuri.“ Cenzuru možemo povezati sa slobodom informiranja, ali i s vladavinom prava. U *Rezoluciji Europskog parlamenta od 7. listopada 2020. o uspostavi mehanizma EU-a za demokraciju, vladavinu prava i temeljna prava* (2020, 5) naglašeno je „da su neovisno novinarstvo i pristup pluralističkim informacijama ključni stupovi demokracije“ te je kao pozitivan primjer istaknuto obuhvaćanje slobode medija u godišnjem izvješću Komisije o vladavini prava.

Treća domena (Društvena zajednica) potiče i usmjerava učenika da aktivno djeluje u zajednici. Da bi mogao participirati u radu zajednice treba se informirati o radu zajednice, organizacijama civilnog društva i načinima na koje one djeluju u društvu. Članak 15. *Ugovora o funkcioniranju Europske unije (pročišćena verzija)* (2016) priznaje ulogu civilnog društva u dobrom funkcioniranju EU-a. Da bi naučio kako se uključiti u rad, organizacija civilnog društva i na taj način pridonositi boljitku društva, učenik uči kako pridonositi razrednoj i školskoj zajednici. Učenik stječe znanja o važnosti zajedničkih aktivnosti za dobrobit razreda, važnosti međusobnog pomaganja, važnosti čuvanja vlastite, tuđe i zajedničke imovine. Uz demokraciju kao europsku vrijednost zastupljene su i ostale europske vrijednosti: solidarnost kao oblik poštovanja ljudskih prava, sloboda u obliku poštovanje imovine.

Primjeri poštovanja ljudskih prava su očekivanja: „opisuje svojim riječima dobrobit zajedničkih aktivnosti u razrednom odjelu“, „opisuje važnost međusobnog pomaganja“. Primjer poštovanja slobode: „davanjem primjera objašnjava važnost čuvanja vlastite, tuđe i zajedničke imovine“. Očekivanje u kojem je vidljiva vladavina prava: „smatra korupciju negativnom pojavom“.

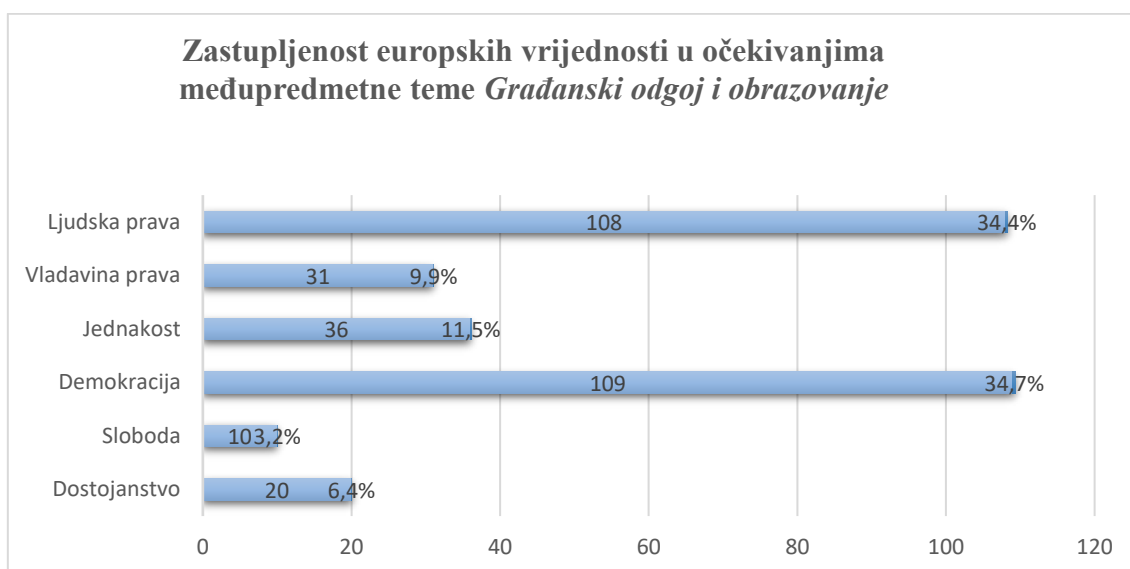
Vještine u ovoj domeni stječe aktivnim sudjelovanjem u školskim aktivnostima, projektima u lokalnoj zajednici, akcijama solidarnosti u školi i lokalnoj zajednici, sudjelovanjem u radu nevladinih udruga i drugih organizacija civilnog društva, reagiranjem na društvenu isključenost i nasilno ponašanje. Volontiranje i sudjelovanje u radu nevladinih udruga s jedne strane je primjer aktivnog sudjelovanja u životu demokratske zajednice i poznavanja njezinog ustroja, a s druge aktivnog sudjelovanja u promicanju ljudskih prava. Povezanost obrazovanja za demokratsko građanstvo i obrazovanja za ljudska prava istaknuta je u *Povelji Vijeća Europe o obrazovanju za demokratsko građanstvo i ljudska prava* (Vijeće Europe, 2010, 7): „Obrazovanje za demokratsko građanstvo i obrazovanje za ljudska prava usko su povezani i međusobno se podržavaju.“ Solidarnost i sudjelovanje u akcijama solidarnosti primjeri su očekivanja u kojima je zastupljeno više vrijednosti. Eksplicitno se odnose na ljudska prava i participaciju u demokratskom društvu, ali također su pokazatelj poštovanja jednakosti među ljudima i ljudskog dostojanstva. Akcije solidarnosti se organiziraju kada je ugroženo ljudsko dostojanstvo zbog bolesti, siromaštva ili neke katastrofe.

Kako bi se odredila učestalost pojavljivanja europskih vrijednosti u temi, napravljena je analiza sadržaja odgojno-obrazovnih očekivanja te su na temelju opisa temeljnih europskih vrijednosti nekim očekivanjima pridružene određene europske vrijednosti. U Tablici 7 navedene su europske vrijednosti i ključne riječi/sintagme na temelju kojih je očekivanje dovedeno u vezu s europskom vrijednosti. Frekvencije i relativne frekvencije europskih vrijednosti prikazane su grafički na Slici 7.

Tablica 7

Vrijednosti i ključne riječi/sintagme koje ih određuju u međupredmetnoj temi *Građanski odgoj i obrazovanje*

Vrijednost	Ključne riječi/sintagme
dostojanstvo	identitet, integritet, govor mržnje, nasilje u vezama, akcije solidarnosti
Sloboda	sloboda mišljenja, vlasništva, obrazovanja, informiranja(cenzura), čuvanje imovine, autocenzura
demokracija	demokracija, demokratsko odlučivanje i sudjelovanje (volontiranje), političke institucije, odgovornost, zajednički rad (škola, razred), kritičko mišljenje
jednakost	ravnopravnost, različitost, interkulturalizam, suradnja, poštovanje (tuđeg mišljenja i rada), akcije solidarnosti
vladavina prava	vladavina prava, zakoni, zakonski dokumenti, korupcija, cenzura, poštovanje i dogovaranje pravila,
ljudska prava	ljudska prava, solidarnost, nenasilje, privrženost zajednici, pomaganje, volontiranje

Slika 7.

Grafički prikaz frekvencije i relativne frekvencije europskih vrijednosti u očekivanjima međupredmetne teme *Građanski odgoj i obrazovanje*

Iz grafičkog prikaza na Slici 7 vidljivo je da po zastupljenosti dominiraju ljudska prava (34,4%) i demokracija (34,7%). S obzirom da je svakoj od ovih vrijednosti posvećena jedna domena u međupredmetnoj temi, rezultat je očekivan. Zastupljenost ostalih europskih vrijednosti znatno je manja. Jednakost je zastupljena u 11,5% očekivanja, vladavina prava u 9,9%, a dostojanstvo u 6,4% očekivanja. Iako je među vrijednostima koje se prenose učenjem i poučavanjem ove teme navedena sloboda, prema

razradi odgojno-obrazovnih očekivanja njena zastupljenost nije značajna (3,2%). Razlika bi se mogla obrazložiti činjenicom da sam pojam demokracije implicitno sadrži slobodu jer je ona preduvjet demokracije.

U preporukama za realizaciju odgojno obrazovnih očekivanja sugerira se obilježavanje dana dječjih prava i dana ljudskih prava, istraživanje različitih dokumenata Vijeća Europe, EU-a, UN-a na području ljudskih prava, upoznavanje institucija EU-a, analiza ustrojstva vlasti u RH i EU-a, što pokazuje zastupljenost europske dimenzije u poučavanju ove teme. U prijedlozima za učenje i poučavanje naglašene su metode aktivnog učenja u kojem je učenik u središtu nastavnog procesa. Sugeriraju se metode iskustvenog učenja, susreti sa stvarnim ljudima i situacijama, volontiranje, pokretanje i sudjelovanje u akcijama solidarnosti. Za razvijanje kritičkog mišljenja i kritičke procjene informacija mogu se primijeniti metode kritičke analize različitih vrsta medija. Predlaže se integriranje sadržaja Građanskog odgoja i obrazovanja sa sadržajima iz drugih nastavnih predmeta kako bi se učenicima omogućilo sagledavanje nekog problema s različitih aspekata. To se smatra bitnim za usvajanje građanskih kompetencija. Kroz suradničke oblike rada učenici usvajaju socijalne vještine, uče se da osim prava u zajednici postoje i odgovornosti. Uloga učitelja je da planira i provodi učenje stvarajući demokratsko ozračje, omogućuje sudjelovanje svim učenicima uvažavajući njihove razlike. Sam učitelj je svojom informiranošću i sudjelovanjem model demokratskog građanina. Istaknuto je demokratsko ozračje škole kao važan čimbenik koji utječe na mogućnost da učenici prakticiraju demokratska načela u školskoj sredini.

Građanski odgoj i obrazovanje u nazivima dviju domena ima dvije europske vrijednosti: ljudska prava i demokraciju. Osim toga u opisu međupredmetne teme eksplicitno su navedene europske vrijednosti koje se njome promiču. Među navedenim vrijednostima jedino nije zastupljena vladavina prava. U opisu domena i razradi odgojno-obrazovnih očekivanja prisutne su sve europske vrijednosti. Najzastupljenija je demokracija, nešto manje ljudska prava. Zastupljenost ostalih vrijednosti izrazito je manja. Najmanje je zastupljena sloboda što je iznenađujuće obzirom da je eksplicitno navedena u opisu teme. Posebnosti učenja i poučavanja ove teme je izraziti naglasak na iskustvenom učenju, zastupljenost europske dimenzije te naglasak na važnosti demokratskog ozračja škole.

9. Rasprava

U ovom dijelu rada napravljena je sinteza rezultata dobivenih deskripcijom i analizom sedam međupredmetnih kurikuluma te su dani odgovori na postavljena istraživačka pitanja.

Kako bismo pristupili analizi, prvo je bilo potrebno sadržajno odrediti europske vrijednosti. Kada je riječ o europskim vrijednostima, u dostupnoj literaturi i dokumentima Europske unije teško nalazimo detaljnije određenje svih europskih vrijednosti. Weymans citira Mosa koji kaže da EU ne nudi definicije svojih temeljnih načela (Mos, 2018, prema Weymans, 2023, 117). Slično, Duranti (2017, prema Weymans, 2023) zamjera čelnicima EU-a kako opisuju Europu kao *zajednicu vrijednosti*, ali rijetko pojašnjavaju što to znači. Pavičić Vukičević (2018, 4) ističe da se u suvremenim političkim dokumentima govori o europskim vrijednostima i naglašava „...važnost njihova implementiranja i u kurikulum i svakodnevni život pojedinca i zajednice, a da se tek povremeno navodi popis vrijednosti koji se smatra europskim i to redovito bez navođenja metodologije i instrumenata koje neki popis vrijednosti definiraju relevantnim i europskim“. Dok neki autori zamjeraju preveliku općenitost i nedostatak definicije europskih vrijednosti od strane Europske unije, neki to smatraju mogućom prednosti. Polak (2023, 46) smatra da su europske vrijednosti otvorene za tumačenje i da to može biti njihova snaga. On tvrdi da se s obzirom na povijesnu i iskustvenu raznolikost, vrijednosti Europske unije mogu tumačiti kontekstualno kao istovremeno ujedinjavanje i integriranje Europe kroz stalni dijalog o vrijednostima.

U sadržajnom određenju europski vrijednosti u ovom radu polazište je bila *Povelja EU-a o temeljnim pravima* (2016), a nadopunjena je dokumentima EU-a i dostupnim teorijskim izvorima. Kako bismo dobili odgovore na postavljena istraživačka pitanja, napravljena je analiza po sastavnicama kurikuluma koja će ovdje biti objedinjena za sve kurikulume.

Prvo istraživačko pitanje je: „Jesu li u kurikulumima međupredmetnih tema zastupljene europske vrijednosti?“ Analiza sastavnica kurikuluma pokazala je da su u svim međupredmetnim kurikulumima zastupljene europske vrijednosti. Pri tome su neki kurikulumi više orijentirani na europske vrijednosti. To prvenstveno možemo utvrditi za kurikulum *Građanski odgoj i obrazovanje* u kojem su u nazivima dviju domena eksplicitno navedene dvije europske vrijednosti: demokracija i ljudska prava. U

međupredmetnoj temi *Zdravlje* kod učenika se razvija pozitivan stav o brizi za zdravlje kao preduvjetu za život koji je osnova ljudskog dostojanstva i svijest o pravima na zdravstvenu zaštitu što je jedno od temeljnih ljudskih prava. Međupredmetnom temom *Osobni i socijalni razvoj* istaknuta je briga za razvoj osobnih potencijala učenika, razvijanje samosvijesti, samopouzdanja, identiteta i integriteta, što iskazuje brigu za ljudsko dostojanstvo. Iz analize kurikuluma vidljivo je da se u opisima tema i domena te u razradi odgojno-obrazovnih očekivanja također mogu naći eksplicitno navedeni nazivi europskih vrijednosti. Nakon analize svih sastavnica kurikuluma vidljivo je da je učenje i poučavanje vrijednosti važan dio svih međupredmetnih tema. Sve su europske vrijednosti zastupljene, ali ne u istom opsegu u pojedinim kurikulumima.

Drugo istraživačko pitanje je: „U kojim su sastavnicama kurikuluma zastupljene europske vrijednosti?“ Analizom kurikuluma utvrđeno je da su vrijednosti zastupljene u prvim četirima sastavnicama kurikuluma. Zadnje dvije sastavnice odnose se na učenje, poučavanje i vrednovanje unutar teme. U prvom dijelu/sastavnici kurikuluma opisana je tema i njezina svrha. U ovom dijelu navedeni su opći ciljevi koji se žele postići učenjem i poučavanjem teme. U tim općim ciljevima zastupljene su i europske vrijednosti. U ovom dijelu kurikuluma *Osobni i socijalni razvoj*, *Održivi razvoj*, *Zdravlje* i *Građanski odgoj i obrazovanje* eksplicitno navode da je tema povezana s vrijednostima. Nabrojane vrijednosti u kurikulumu *Građanskog odgoja i obrazovanja* odgovaraju nazivima europskih vrijednosti (dostojanstvo, sloboda, jednakost, ljudska prava). U ostalim trima temama nabrojane vrijednosti mogu se prepoznati kao sastavnice europskih vrijednosti. U ostalim kurikulumima vrijednosti nisu direktno nabrojane, ali su sadržane u opisu teme i njezine svrhe. U ovom dijelu kurikuluma jedino je u međupredmetnoj temi *Poduzetništvo* zastupljena vladavina prava. Najmanje vrijednosti je zastupljeno u međupredmetnoj temi *Učiti kako učiti* (dostojanstvo, demokracija, sloboda). Vrijednosti koje su u ovoj sastavnici zastupljene u svim ostalim kurikulumima su: dostojanstvo, demokracija, ljudska prava.

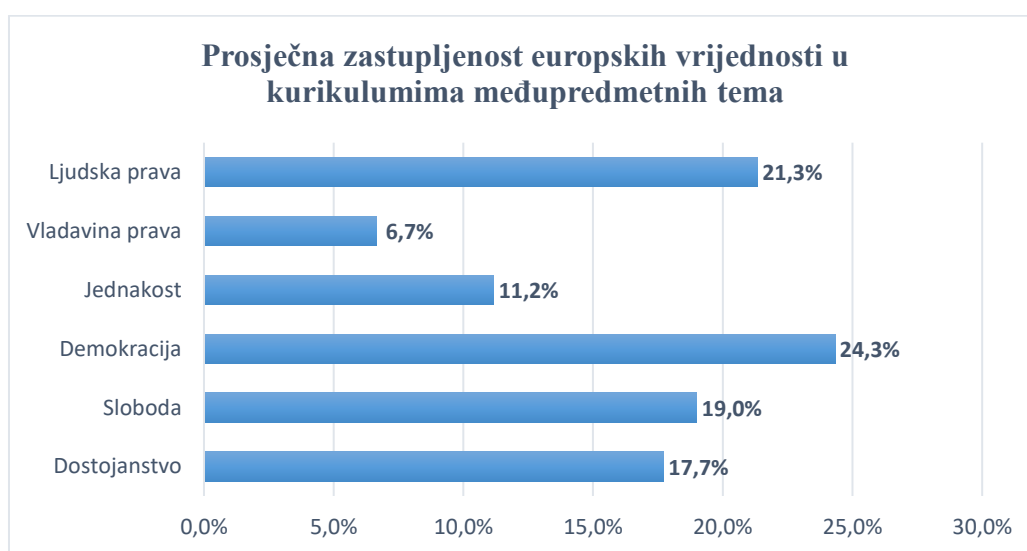
U drugoj sastavnici kurikuluma opći cilj teme konkretiziran je u specifičnim ciljevima koji se žele ostvariti u okviru međupredmetne teme. U pogledu vrijednosti specifični ciljevi nisu u potpunosti usklađeni s općim ciljem, odnosno svrhom teme. Primjerice u kurikulumu *Uporaba informacijske i komunikacijske tehnologije*, u ciljevima su sadržane tri europske vrijednosti (demokracija, dostojanstvo, jednakost), a u

opisu teme i njezine svrhe zastupljena su još i ljudska prava. U temama *Osobni i socijalni razvoj* i *Poduzetništvo* među ciljevima je zastupljena jednakost koju ne nalazimo u opisu teme i svrhe.

U trećoj sastavnici opisane su domene i dodatno konkretizirani ciljevi prema domenama. Opisi domena su uvod u četvrtu sastavnicu kurikuluma u kojoj su navedena konkretna odgojno-obrazovna očekivanja kojima se postižu ciljevi međupredmetnih tema. U četvrtoj sastavnici, u razradi odgojno-obrazovnih očekivanja zastupljene su sve europske vrijednosti iako u prethodnim sastavnicama nisu svim kurikulumima navedene sve vrijednosti.

Treće istraživačko pitanje je: „Postoje li vrijednosti čija je zastupljenost učestalija, odnosno vrijednosti koje nisu zastupljene?“ Odgovor na ovo pitanje može biti pokazatelj važnosti koju obrazovna politika Republike Hrvatske pridaje određenim vrijednostima slijedeći preporuke koje Europska unija daje zemljama članicama. Iz same analize sastavnica ne dobiva se pravi uvid u učestalost zastupljenosti europskih vrijednosti u kurikulumima. U analizi kurikuluma vidjeli smo da se kroz sastavnice kurikuluma popis vrijednosti sadržanih u općem cilju teme nadopunjava ili sužava. Kako bi se dobio odgovor na ovo istraživačko pitanje, trebalo je odgojno-obrazovna očekivanja razvrstati prema vrijednostima i prebrojati ih. Broj očekivanja je velik jer svaka tema ima barem tri domene, u svakoj domeni u svakom od pet ciklusa barem tri temeljna očekivanja koja se razrađuju na više specifičnih očekivanja unutar tri sastavnice: znanja, vještine i stavovi. Bilo je potrebno obuhvatiti sva očekivanja, ne samo temeljna jer tek iz razrade temeljnih očekivanja dobivamo pravi uvid u zastupljenost europskih vrijednosti. Primjerice, u temi *Poduzetništvo* u temeljnom očekivanju B.1.2. „Planira i upravlja aktivnostima“ ne možemo uočiti povezanost s europskim vrijednostima. Kada pogledamo razradu ovog očekivanja, među specifičnim očekivanjima uočavamo ona koja se odnose na poštovanje jednakosti i ljudskih prava („objašnjava važnost jednakih prava i dužnosti“; „jednako se odnosi prema svima, neovisno o njihovom socioekonomskom statusu“). Kako bi se prebrojala odgojno-obrazovna očekivanja koja sadrže određene europske vrijednosti, izdvojene su ključne riječi/sintagme za svaki kurikulum pomoću kojih se u određenoj domeni očekivanja povezuju s vrijednostima. Općenitost i širina sadržajnog određenja europskih vrijednosti dodatno otežavaju postupak. S druge strane, pojavljuju se nove vrijednosti kao što je dobrobit, socijalna pravda, socijalno poduzetništvo koje u svojoj

osnovi imaju više europskih vrijednosti. Stoga je postupku razvrstavanja i prebrojavanja očekivanja prethodio detaljniji opis domena i primjera očekivanja. Za svaki su kurikulum određene frekvencije i relativne frekvencije europskih vrijednosti u očekivanjima i ključnim sadržajima i prikazane grafički. Kako bi dobili uvid u ukupnu zastupljenost europskih vrijednosti, izračunata je prosječna postotna zastupljenost vrijednosti u svim kurikulumima. Budući da je u temi *Učiti kako učiti* ukupan broj očekivanja znatno manji nego u ostalim temama, podaci za ovu temu nisu uzeti u obzir kod izračuna prosjeka. Rezultat je prikazan grafički na Slici 8.

Slika 8.

Grafički prikaz prosječne zastupljenosti europskih vrijednosti u kurikulumima međupredmetnih tema.

Nakon analize ovog dijela kurikuluma dobiven je odgovor na treće istraživačko pitanje. Iz grafičkog prikazana na Slici 8 vidljivo je da je najzastupljenija demokracija (24,3%), zatim ljudska prava (21,3%). Prema pažnji koja je u svijetu i Europi posvećena odgoju za ljudska prava i demokraciju, rezultat je očekivan. Već 1974. godine na Općoj konferenciji UNESCO-a u Parizu usvojena je *Preporuka o odgoju i obrazovanju za međunarodno razumijevanje, suradnju i mir te poštivanje ljudskih prava i temeljnih sloboda*, a Vijeće Europe 1985. godine usvojilo je dokument pod nazivom *Preporuke o poučavanju i učenju za ljudska prava*. Odbor ministara Vijeća Europe 2002. godine usvojio je dokument *Preporuka (2002.) 12 Vijeća ministara zemljama članicama o obrazovanju za demokratsko građanstvo*. Vlada Republike Hrvatske donosi 1999. godine

Nacionalni program odgoja za ljudska prava, s tim da je kasnije u Programu uzeta u obzir i *Preporuka (2002.) 12 Vijeća ministara o obrazovanju za demokratsko građanstvo*“ (Maleš, Milanović i Stričević, 2003). EU prihvaća inicijative UNESCO-a i Vijeća Europe i sama donosi preporuke. Dokument novijeg datuma je *Komunikaciji Komisije o akcijskom planu za europsku demokraciju 2020.*

Sloboda (19%) i dostojanstvo (17,7%) velikim su dijelom zastupljene u kurikulumima čija je tema povezana s tim vrijednostima, a to su *Poduzetništvo* i *Zdravlje*. U međupredmetnim kurikulumima zastupljeni su različiti oblici slobode: sloboda poduzetništva, vlasništva, mišljenja, izbora obrazovnog i profesionalnog puta, sigurnost. Dostojanstvo je u opisu svrhe međupredmetne teme zastupljeno u svim kurikulumima. Za ljudsko dostojanstvo bismo mogli reći da je osnova poštovanja svih europskih vrijednosti.

Najmanje zastupljena vrijednost je vladavina prava (6,7%). Kao što je navedeno u sadržajnom određenju europskih vrijednosti, EU vladavinu prava smatra prvim preduvjetom za očuvanje svih prava. Svjesna ugrožavanja vladavine prava uspostavila je *Mehanizam vladavine prava* kako bi se podupirala vladavina prava u zemljama članicama. *Komunikacija Parlamentu i Vijeću iz 2019. o jačanju vladavine prava* ističe važnost razvoja pismenosti o vladavini prava. „Komisija poziva države članice da povećaju promicanje vladavine prava na nacionalnoj, regionalnoj i lokalnoj razini, uključujući putem obrazovanja i civilnog društva.“ (Europska komisija, 2019, 8)

Postotak zastupljenosti jednakosti također nije velik (11,2%). Jednakost nema specifično 'svoju' temu. U kritičkom preispitivanju rezultata i povratku na odgojno-obrazovna očekivanja kurikuluma vidi se da u kurikulumima ima još prostora za zastupljenost ove vrijednosti, od ravnopravnosti spolova, rodne ravnopravnosti, ravnopravnosti osoba s invaliditetom i osoba narušenog zdravlja do pitanja ravnopravnosti starijih osoba. U odgojno-obrazovnim očekivanjima jednakost je uglavnom zastupljena općenito kroz poštovanje drugih kultura, tuđeg mišljenja, potreba i osjećaja te suradnju. Ne tematiziraju se specifični oblici jednakosti. S druge strane, jedno od šest prioritarnih područja stvaranja Europskog obrazovnog prostora je uključivost i rodna ravnopravnost i u tom segmentu se može uočiti neusklađenost s obrazovnom politikom EU-a. U ovako općenitoj analizi teško je dati pravi odgovor na pitanje koji su razlozi male zastupljenosti jednakosti. Sever i Horvat (2019) ističu otpor

koji se javlja u svim postkomunističkim zemljama prema programu multikulturalizma. U hrvatskom kontekstu to dovode u vezu s utjecajem klerikalne desnice problematizirajući rezultate istraživanja koje 2015. godine provedeno od strane GONG-a, IDIZ-a te GOOD inicijative koje je kod mladih u Republici Hrvatskoj pokazalo prisutnost neuvažavanja različitosti, veličanja fašizma i spremnosti na diskriminaciju i isključivanje.

Četvrto istraživačko pitanje je; „Kakav je pristup učenju i poučavanju vrijednosti u kurikulumima međupredmetnih tema?“ Oblici učenja i poučavanja u svim međupredmetnim kurikulumima usklađeni su s preporukama za poučavanje vrijednosti: „aktivno, interaktivno, bitno, kritičko, suradničko i ono koje podrazumijeva sudjelovanje“ (Europska komisija, 2017c). Primijenjen je sociokonstruktivistički pristup. Učenik je u središtu nastavnog procesa, u aktivnom procesu sudjeluje u konstruiranju vlastitog znanja, vještina i stavova. Učenje i poučavanje je usmjereno na učenika i mogućnosti da uče na neki novi način: aktivno, kreativno u ozračju prijateljskih odnosa, partnerski, otkrivajući, projektno, na temelju iskustva sudjelovanjem u stvarnim životnim situacijama u školi i izvan nje. Više se potiče suradničko učenje u odnosu na individualno kako bi se razvila komunikacija, kritičko razmišljanje, solidarnost i uključivost. U učenje i poučavanje uključena je europska dimenzija kroz upoznavanje europskih institucija, prava, položaja Hrvatske u EU-u, suradnju putem programa *Erasmus+* i portala *eTwinning*. U kurikulumima su uz očekivanja navedene brojne preporuke za učenje i poučavanje čime se pruža pomoć učiteljima u organizaciji učenja i poučavanja. Kako je navedeno u poglavlju 2.1. još jedno od prioritarnih područja su učitelji i nastavnici. Europska unija nastoji osigurati kompetentnu i motiviranu radnu snagu. Hrvatska obrazovna politika time pokazuje spremnost za praćenjem inicijativa EU-a u području odgoja i obrazovanja.

10. Zaključak

Europska unija je nadnacionalna tvorevina u kojoj je trenutačno 27 država članica. Njihova povijest, kultura, tradicija, stupanj gospodarskog razvoja vrlo su raznoliki. Ono što ujedinjuje europske države je cilj da se održi trajni mir u Europi i zajedničke vrijednosti koje dijele. Temeljne vrijednosti Europske unije su: dostojanstvo, sloboda, demokracija, jednakost, vladavina prava i ljudska prava. One su u *Ugovoru o europskoj uniji* i *Povelji Europske unije o temeljnim pravima* istaknute kao temelji Europske unije. Prema dokumentima EU-a ključnu ulogu u očuvanju i promicanju europskih vrijednosti ima odgojno-obrazovni sustav. Kako vrijednosti nisu vezane za neko predmetno područje, najlakše se integriraju u međupredmetne teme. Međupredmetne teme ostvaruju se povezivanjem odgojno-obrazovnih područja i nastavih tema svih nastavnih predmeta

Cilj ovog rada bio je istražiti zastupljenost europskih vrijednosti u kurikulumima međupredmetnih tema kako bi se utvrdilo u kojoj je mjeri Republika Hrvatska uskladila svoju obrazovnu politiku s preporukama EU-a u području obrazovanja. Nakon analize može se reći da su europske vrijednosti zastupljene u svim kurikulumima međupredmetnih tema te da se razrađuju kroz opis, ciljeve, odgojno-obrazovna očekivanja, metode i oblike rada unutar kurikuluma. Pristup učenju i poučavanju u kurikulumima međupredmetnih tema je sociokonstruktivistički, orijentiran na učenika i njegovu aktivnu ulogu u konstrukciji znanja, vještina i stavova. Najzastupljenije vrijednosti su demokracija i ljudska prava. U značajnoj mjeri zastupljeni su sloboda i dostojanstvo, a najmanje je zastupljena vladavina prava. Jednakost je također zastupljena u manjoj mjeri. U kurikulumima međupredmetnih tema obrazovna politika je kreirala suvremene kurikulume koji integriraju dobre strane preskriptivnog i deskriptivnog pristupa poučavanju vrijednosti ili za vrijednosti. Postavljeni ciljevi, struktura kurikuluma, odgojno-obrazovna očekivanja i zastupljenost europskih vrijednosti u njima pokazuju spremnost Republike Hrvatske da kroz obrazovni sustav promiče europske vrijednosti koje EU u svim svojim dokumentima ističe kao važan faktor kohezije i opstanka Europske unije.

S obzirom da je u ovom radu promatrano svih sedam kurikuluma i svih šest temeljnih europskih vrijednosti, njime je dobiven opći uvid u način na koji je obrazovna politika Republike Hrvatske unijela europske vrijednosti u odgojno-obrazovni sustav kao važan čimbenik za prenošenje tih vrijednosti na mlade generacije, a samim time i njihovo

očuvanje. Rezultati istraživanja otvaraju prostor za neka specifična pitanja i istraživanja. U radu su analizirane sastavnice kurikuluma, ciljevi i odgojno-obrazovna očekivanja u kontekstu povezanosti s vrijednostima onako kako je to osmislila obrazovna politika i kreatori kurikuluma. Nije analizirano koliko su odgojno-obrazovna očekivanja usklađena s razvojnom dobi učenika te njihova zahtjevnost za učenike i učitelje. Nadalje, pitanje je kako se određena vrijednost razvija kroz različite međupredmetne kurikulume, obuhvaćaju li se različitim kurikulumima sve dimenzije vrijednosti. Moguće je istražiti koliko su vrijednosti kroz odgojno-obrazovna očekivanja međupredmetnih tema prisutna u školskim kurikulumima. Isto tako otvara se pitanje koliko su europske vrijednosti kroz realizaciju odgojno-obrazovnih očekivanja prisutne u učenju i poučavanju u školi i cjelokupnoj kulturi škole te jesu li zaživjele u odgojno-obrazovnoj praksi? Ovim radom utvrđen je određeni deficit u odgoju i obrazovanju za vladavinu prava i jednakost čime se otvara potreba za detaljnijom analizom uzroka, mogućih posljedica i načina prevladavanja tog nedostatka. Općenito gledajući, radovi na temu europskih vrijednosti u obrazovanju vrlo su oskudni. Ovaj rad možda bude poticaj da se ova tema detaljnije istraži.

Literatura

- Altaras Penda, I. (2005). Temeljne vrijednosti Europske Unije – od utopije do stvarnosti. *Politička misao*, 42(3), 157-172
- Bačić, A. (2014). Branko Smerdel: USTAVNO UREĐENJE EUROPSKE HRVATSKE, Narodne novine, Zagreb, 2013., 624 str.. Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu, 64 (1), 159-165.
- Barić, V. i Jeleč Raguž, M. (2010). Hrvatska na putu prema društvu znanja. *Poslovna izvrsnost*, 4 (2), 57-76
- Barković, D. (2007). Poticaj razmišljanju o bolonjskom procesu. *Ekonomski vjesnik*, 20 (1, 2), 5-12
- Barthélémy, D. (1999). Analysis of the concept of European Dimension. *European Education*, 31(1), 64-95
- Bilić, V. (2018). *Nove perspektive, izazovi i pristupi nasilju među vršnjacima*. Zagreb: Obrazovni izazovi: Učiteljski fakultet
- Convery, A., Kerr, K. (2005). Exploring the European Dimension in Education: Practitioners' Attitudes. *European Education*, 37 (4), 22-34
- demokracija. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 8. 9. 2023. <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=14516>>.
- Diestro Fernandez, A. (2015). Towards a European supranational policy of education based on the European dimension on education. *Bordón. Revista de Pedagogía*, 67 (1), 101-116
- Enache, R. (2011). Possible Orientations of the European Dimension in Romanian Educational Policy. *Policy Futures in Education*, 9 (1), 109-113
- Europska komisija (2004) Ključne kompetencije za životno učenje: Europski referentni (preporučeni) okvir.
- Europska komisija (2017a) *Abeceda prava Europske unije*. Luxembourg: Ured za publikacije Europske unije.
- Europska komisija (2017b) Deklaracija čelnika 27 država članica i Europskog vijeća, Europskog parlamenta i Europske komisije. Rimska deklaracija.
- Europska komisija, Europska izvršna agencija za obrazovanje i kulturu (2017c). *Građanski odgoj i obrazovanje u školama u Europi : 2017*, Ured za publikacije. <https://data.europa.eu/doi/10.2797/2969>
- Europska komisija (2019). Komunikacija Komisije Europskom parlamentu, Europskom vijeću, Vijeću, Europskom gospodarskom i socijalnom odboru i Odboru regija: Jačanje vladavine prava u Uniji. Dostupno na: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HR/TXT/PDF/?uri=CELEX:52019DC0343&from=EN>

Europska komisija (2020a). Komunikacija Komisije Europskom parlamentu, Vijeću, Europskom gospodarskom i socijalnom odboru regija o uspostavi europskog prostora obrazovanja do 2025. COM (2020), Bruxelles, Dostupno na: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HR/TXT/PDF/?uri=CELEX:52020DC0625> _

Europska komisija (2020b). KOMUNIKACIJA KOMISIJE EUROPSKOM PARLAMENTU, VIJEĆU, EUROPSKOM GOSPODARSKOM I SOCIJALNOM ODBORU I ODBORU REGIJA o akcijskom planu za europsku demokraciju, COM/2020/790 final. Dostupno na: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HR/TXT/?uri=CELEX:52020DC0790>

Europska komisija, Directorate-General for Communication (2023a) Europska unija – Što je i što čini. *Publications Office of the European Union*, <https://data.europa.eu/doi/10.2775/452374>

Europska komisija (2023b). Erasmus+ Programme Guide, Version 3. Dostupno na: <https://erasmus-plus.ec.europa.eu/erasmus-programme-guide>

Europska unija (n.d.-a). *Što je europski prostor obrazovanja*. [online] Dostupno na: <https://education.ec.europa.eu/hr/about-eea/the-eea-explained> (Pristupljeno 21.3.2023)

Europska unija (n.d.-b). *Ciljevi i vrijednosti* [online]. Dostupno na: https://european-union.europa.eu/principles-countries-history/principles-and-values/aims-and-values_hr

(Pristupljeno 22.4.2023.)

Europska unija (2020). *Godišnje izvješće o vladavini prava za 2020*. [online] Dostupno na: https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/policies/justice-and-fundamental-rights/upholding-rule-law/rule-law/rule-law-mechanism/2020-rule-law-report_hr

(Pristupljeno 22.4.2023.)

Europska unija (2023) *Types of institutions and bodies* [online]. Dostupno na: https://european-union.europa.eu/institutions-law-budget/institutions-and-bodies/types-institutions-and-bodies_en (Pristupljeno 22.4.2023.)

Europsko vijeće (2019). Novi strateški program za razdoblje 2019.-2024. Dostupno na: <https://www.consilium.europa.eu/hr/press/press-releases/2019/06/20/a-new-strategic-agenda-2019-2024/>

Fontaine, P. (2018). Europe in 12 lessons – , *Publications Office*, <https://data.europa.eu/doi/10.2775/206900>

Hajdrović, M. (2023). Europske vrijednosti u hrvatskom kurikulumu Povijesti. *Danubius noster*, XI (2), 81-90

Harašić, Ž. (2022). Zdravlje kao pravna vrijednost i faktori zdravlja. *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu*, 59(3), 621-662

Hrvatski sabor (2023). *20. veljače: Svjetski dan socijalne pravde* [online]. <https://sabor.hr/hr/press/priopcenja/20-veljace-svjetski-dan-socijalne-pravde>

(Pristupljeno 31.8.2023.)

jednakost. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 8. 9. 2023. <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=28900>>

Jukić, R. (2013). Moralne vrijednosti kao osnova odgoja. *Nova prisutnost*, XI (3), 401-416

Keating, A. (2014). *Education for Citizenship in Europe: European Policies, National Adaptations and Young People's Attitudes*. London: Palgrave Macmillian

Kovačić, I., Mišković, E. i Diković, M. (2020). Zastupljenost međupredmetnih tema u udžbenicima iz Prirode i društva. *Napredak*, 161 (3 - 4), 369-389

Labaš, D. i Ciboci, L. (2010) Bolonjski proces i visoko školstvo u medijskim očima. *Nova prisutnost* 8 (3), 343-369

Ledić, J., Miočić, I., Turk, M. (2016). *Europska dimenzija u obrazovanju: pristupi i izazovi*. Rijeka: Filozofski fakultet u Rijeci

Ledić, J. i Turk, M. (2012). Izazovi europske dimenzije u obrazovanju: pristupi i implementacija u nacionalnom kontekstu. U: Hrvatić, N. i Klapan, A. (ur.), *Pedagogija i kultura 1* (str. 262-272). Zagreb: Hrvatsko pedagoško društvo.

Maleš, D., Milanović, M. i Stričević, I. (2003) *Živjeti i učiti prava : odgoj za ljudska prava u sustavu predškolskog odgoja*. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Matković, M., i Baturina, D. (2021). Budućnost pred nama? Pristup odrasta i potencijal transformacije socijalne politike. *Socijalna Ekologija*, 30(1), 69–97

Ministarstvo znanost, obrazovanja i športa (2005). Plan razvoja sustava odgoja i obrazovanja 2005. - 2010. Zagreb

Ministarstvo znanost, obrazovanja i športa (2011). *Nacionalni okvirni kurikulum za predškolski odgoj i obrazovanje te opće obvezno i srednjoškolsko obrazovanje*. Zagreb: Printer grupa.

Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa (2019). *Kurikulum međupredmetne teme: Osobni i socijalni razvoj*. Zagreb: Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa

Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa (2019). *Kurikulum međupredmetne teme: Uporaba informacijsko-komunikacijske tehnologije za osnovne i srednje škole*. Zagreb: Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa

Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa (2019). *Kurikulum međupredmetne teme: Održivi razvoj*. Zagreb: Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa

Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa (2019). *Kurikulum međupredmetne teme: Poduzetništvo*. Zagreb: Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa

Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa (2019). *Kurikulum međupredmetne teme: Zdravlje*. Zagreb: Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa

Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa (2019). *Kurikulum međupredmetne teme: Učiti kako učiti*. Zagreb: Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa

- Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa (2019). *Kurikulum međupredmetne teme: Građanski odgoj i obrazovanje*. Zagreb: Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa
- Mintas-Hodak, Lj. (2010). *Europska unija*. Zagreb: Mate: Zagrebačka škola ekonomije i managementa.
- Narodne novine (2009) Strategija održivog razvitka Republike Hrvatske. NN 30/2009
- Pavičić Vukičević, J. (2018). *Kurikulumsko oblikovanje europskih vrijednosti u obveznom obrazovanju*. Doktorska disertacija. Zagreb: Filozofski fakultet
- Pavičić Vukičević, J. (2019). Stavovi učitelja o odabranim dimenzijama europskih vrijednosti. *Napredak*, 160 (1-2), 65-84.
- Piršl, E. i Vican, D. (2004). Europske demokratske vrijednosti i regionalizam. *Pedagogijska istraživanja*, 1 (1), 89-102.
- Philippou, S. (2005). The „Problem“ of the European Dimension in Education: a principled reconstruction on the Greek Cypriot curriculum. *European Educational Research Journal*, 4(4), 343-367.
- Polak, R. (2023). Values: A Contested Concept. Problem Outline and Interdisciplinary Approaches. U: Polak, R., Rohs, P. (eds) Values – Politics – Religion: The European Values Study. Philosophy and Politics - Critical Explorations, vol 26. Springer, Cham.
- Povelja Europske unije o temeljnim pravima (2016). *Službeni list Europske unije*, 202/239. Dostupno na: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HR/TXT/PDF/?uri=CELEX:12016P/TXT&from=RO>
- prava čovjeka. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 8. 9. 2023. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=49981>
- Preporuka Vijeća Europske unije o ključnim kompetencijama za cjeloživotno učenje (2018). *Službeni list Europske unije*, 189/01. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HR/TXT/HTML/?uri=CELEX:32018H0604>
- Preporuka Vijeća od 22. svibnja 2018. o promicanju zajedničkih vrijednosti, uključivog obrazovanja i europske dimenzije poučavanja (2018). *Službeni list Europske unije*, 195/01. Dostupno na: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HR/TXT/?uri=CELEX%3A32018H0607%2801%29>
- Puljiz, I. i Živčić, M., ur. (2009). *Međunarodne organizacije o obrazovanju odraslih. Prva knjiga*. Agencija za obrazovanje odraslih: Zagreb.
- Rakić, V. i Vukušić, S. (2010). Odgoj i obrazovanje za vrijednosti. *Društvena istraživanja*, 19 (4-5), (108-109), 771-795
- Rezolucija Europskog parlamenta od 17. travnja 2020. o usklađenom djelovanju EU-a za suzbijanje pandemije bolesti COVID-19 i njezinih posljedica (2020). *OJ C 316*, 6.8.2021, 2–11. Dostupno na: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HR/TXT/PDF/?uri=CELEX:52020IP0054&from=EN>

Rezolucija Europskog parlamenta od 7. listopada 2020. o uspostavi mehanizma EU-a za demokraciju, vladavinu prava i temeljna prava (2020). Dostupno na: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2020-0251_HR.pdf

Ryba, R. (1995). Unity in Diversity: the enigma of the European dimension in education, *Oxford Review of Education*, 21:1, 25-36

Sablić, M. i Blažević, I. (2015). Stavovi učitelja prema vrijednostima kao temeljnim sastavnicama nacionalnog okvirnog kurikuluma. *Školski vjesnik*, 64 (2), 251-265.

Savvides, N. (2008). The European dimension in education: Exploring pupils' perceptions at three European Schools. *Journal of Research in International Education*, 7(3).

Sever, M. i Horvat, M. (2019). Građanski odgoj i obrazovanje kroz obrazovnu politiku Europske unije: slučaj Hrvatske. *Diskrepancija*, 15 (22/23), 18-29

sloboda. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 8. 9. 2023. <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=56655>>.

Škola za život (2021). *Međupredmetne teme* [online]. Dostupno na: <https://skolazazivot.hr/međupredmetne-teme/> (Pristupljeno 22.3.2023.)

Thesing, J. (2007) Europska unija kao zajednica vrijednosti. Dostupno na: <https://www.kas.de/hr/web/kroatien/einzeltitel/-/content/die-europaeische-union-als-wertegemeinschaft1> (Pristupljeno 25.4.2023.)

Toggenburg, G. N. (2004). The Debate on European Values and the Case of Cultural Diversity”, 1 *European Diversity and Autonomy Papers* - EDAP (2004)

Ugovor o Europskoj uniji (1992). Dostupno na: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HR/TXT/?uri=CELEX:11992M/TXT>

Ugovor o Europskoj uniji (pročišćena verzija) (2016). *Službeni list Europske unije* C 202, 1-388. Dostupno na: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HR/TXT/?uri=uriserv%3AOJ.C_.2016.202.01.0001.01.HRV&toc=OJ%3AC%3A2016%3A202%3AFULL

Ugovor o funkcioniranju Europske unije (pročišćena verzija) (2016). Dostupno na: https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:9e8d52e1-2c70-11e6-b497-01aa75ed71a1.0011.01/DOC_3&format=PDF

Veugelers, W, de Groot, I & Stolk, V (2017). *Research for CULT Committee – Teaching Common Values in Europe*, European Parliament, Policy Department for Structural and Cohesion Policies, Brussels

Vijeće Europe (2010). Povelja Vijeća Europe o obrazovanju za demokratsko građanstvo i ljudska prava. Recommendation CM/Rec 7 and explanatory memorandum. Strasbourg. Dostupno na: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?docId=0900001680487821>

Ured za publikacije Europske unije (2022). Program Europske unije Erasmus+ za obrazovanje, osposobljavanje, mlade i sport. Dostupno na: [EUR-Lex - 4529781 - EN - EUR-Lex \(europa.eu\)](#)

Vican, D. (2006). Odgoj i obrazovanje u Hrvatskoj u kontekstu europskih vrijednosti. *Pedagoška istraživanja*, 3 (1), 9-19

Weymans, W. (2023). A Critical History of the Use of 'European Values'. U: Polak, R., Rohs, P. (ur.) Values – Politics – Religion: The European Values Study. *Philosophy and Politics - Critical Explorations*, vol 26. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-031-31364-6_3

Zidarić, V. (1996). Europska dimenzija u obrazovanju – njezin nastanak, razvitak i aktualno stanje. *Društvena istraživanja : časopis za opća društvena pitanja*, 21 (1), 161-181

Zlatić, V. (2022). Ljudsko dostojanstvo – temelj ustavnog poretka. *Godišnjak Akademije Pravnih Znanosti Hrvatske*, 13(1), 33–53

Popis tablica

Tablica 1: Vrijednosti i ključne riječi/sintagme koje ih određuju u međupredmetnoj temi *Uporaba informacijske i komunikacijske tehnologije*

Tablica 2: Vrijednosti i ključne riječi/sintagme koje ih određuju u međupredmetnoj temi *Osobni i socijalni razvoj*

Tablica 3: Vrijednosti i ključne riječi/sintagme koje ih određuju u međupredmetnoj temi *Održivi razvoj*

Tablica 4: Vrijednosti i ključne riječi/sintagme koje ih određuju u međupredmetnoj temi *Poduzetništvo*

Tablica 5: Vrijednosti i ključne riječi/sintagme koje ih određuju u međupredmetnoj temi *Učiti kako učiti*

Tablica 6: Vrijednosti i ključne riječi/sintagme koje ih određuju u međupredmetnoj temi *Zdravlje*

Tablica 7: Vrijednosti i ključne riječi/sintagme koje ih određuju u međupredmetnoj temi *Građanski odgoj i obrazovanje*

Popis slika

Slika 1: Grafički prikaz frekvencije i relativne frekvencije europskih vrijednosti u očekivanjima međupredmetne teme *Uporaba informacijske i komunikacijske tehnologije*

Slika 2: Grafički prikaz frekvencije i relativne frekvencije europskih vrijednosti u očekivanjima međupredmetne teme *Uporaba informacijske i komunikacijske tehnologije*

Slika 3: Grafički prikaz frekvencije i relativne frekvencije europskih vrijednosti u očekivanjima međupredmetne teme *Održivi razvoj*

Slika 4: Grafički prikaz frekvencije i relativne frekvencije europskih vrijednosti u očekivanjima međupredmetne teme *Poduzetništvo*

Slika 5: Grafički prikaz frekvencije i relativne frekvencije europskih vrijednosti u očekivanjima međupredmetne teme *Učiti kako učiti*

Slika 6: Grafički prikaz frekvencije i relativne frekvencije europskih vrijednosti u očekivanjima međupredmetne teme *Zdravlje*

Slika 7: Grafički prikaz frekvencije i relativne frekvencije europskih vrijednosti u očekivanjima međupredmetne teme *Građanski odgoj i obrazovanje*

Slika 8: Grafički prikaz prosječne zastupljenosti europskih vrijednosti u kurikulumima međupredmetnih tema